

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

*IĞDIR UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS
AND ADMINISTRATIVE SCIENCES*

Kısaltma / Abbreviation: Iğdır İİBF Dergisi

Aralık / December 2020

Sayı / Issue 5

ISSN: 2459-0584

e-ISSN: 2717-6290

İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
İĞDIR UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi / Owner

Üniversite Adına/ *On Behalf of the University*
Prof. Dr. **Mehmet Hakkı Alma**
Rektör / *Rector*

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi **Özlem Sökmen-Gürçam** (İğdir Üniversitesi)

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Prof. Dr. **Mehdi Bağirov** (Nakhchivan State University)
Doç. Dr. (Assoc. Prof. Dr.) **Turgan Babayev** (Baku Biznez University)
Doç. Dr. (Assoc. Prof. Dr.) **Gülınar Samedova** (Azerbaijan National Academy of Sciences)
Doç. Dr. (Assoc. Prof. Dr.) **Kamran Nurəddinoğlu Abdullayev** (Azerbaijan National Academy of Sciences)
Dr. **İmam Mukhlis** (Universitas Negeri Malang, Indonesia)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. (Assoc. Prof. Dr.) **Ahmet Tekin** (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. (Assoc. Prof. Dr.) **Burcu İlğaz** (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi **Ashhan İğdir- Akaras** (İğdir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi (Asst. Prof. Dr.) **Duygu Arslantürk-Çöllü** (İğdir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi (Asst. Prof. Dr.) **Leyla Akgün** (İğdir Üniversitesi.)
Dr. Öğr. Üyesi (Asst. Prof. Dr.) **Polad Aliyev** (İğdir Üniversitesi)

İğdir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Suveren Yerleşkesi
76002 İğdir / TÜRKİYE
Tel/Phone: +90-476-223-0010
Faks/Fax: +90-476-223-0017

Web Sayfası/*Web Page*: **iibfdergi.igdir.edu.tr**

E-mail: **iibfdergi@igdir.edu.tr**

T.C. İğdir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda bir kez Aralık ayında, Türkçe ve İngilizce yayımlanan hakemli ve süreli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin alıntılanamaz. Dergide yer alan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir

ISSN: **2459-0584**
e-ISSN: **2717-6290**

Hakem Kurulu / Board of Referees

- Prof. Dr. **Kerem Karabulut** (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. **Ömer Selçuk Emsen** (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. **Ötüken Senger** (Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. **Yüksel Bayraktar** (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. **Ahmet Tekin** (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. **Burcu Ilgaz** (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. **Dilek Özdemir** (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. **Fatih Yıldırım** (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. **Ömer Yalçın Kaya** (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi **Emrah Konuralp** (İğdır Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi **Seda Kayapalı-Yıldırım** (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi **Ümmühan Kaygısız** (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

TABLE OF CONTENTS

Sayfa / Page

Araştırma Makaleleri / *Research Articles*

OSMANLI DEVLETİ'NDE EMEKÇİLER, GREVLER VE EMEKÇİ ÖRGÜTLERİ WORKERS, STRIKES AND LABOUR ORGANISATIONS IN THE OTTOMAN EMPIRE <i>Fatih Zengin</i>	1-22
GÖÇ YÖNETİMİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN MIGRATION MANAGEMENT <i>Kamil Ateş</i>	23-40
TÜRKİYE'NİN 1987-2019 DÖNEMİNDEKİ GELİR, ENFLASYON VE FAİZ ORANLARININ TÜKETİM ÜZERİNE ETKİSİNE YÖNELİK ANALİZ ANALYSIS OF THE IMPACT OF TURKEY'S INCOME, INFLATION AND INTEREST RATES ON CONSUMPTION IN THE 1987-2019 PERIOD <i>Suna Şahin</i> <i>H. Gonca Tantan</i>	41-58
ORGANİK TARIM DESTEKLERİ: TÜRKİYE ÖZELİNDE BİR ARAŞTIRMA ORGANIC AGRICULTURAL SUPPORT: A RESEARCH SPECIFIC TO TURKEY <i>Mehmet Türkan</i> <i>Özlem Sökmen-Gürçam</i>	59-72

Derleme Makaleler / *Review Articles*

SİYASİ TEMSİL SORUNU OLARAK DEMOKRASİ AÇIĞI DEMOCRACY DEFICIT AS A POLITICAL REPRESENTATION PROBLEM <i>R. Mutlu Doğaner</i>	73-83
---	-------

OSMANLI DEVLETİ'NDE EMEKÇİLER, GREVLER VE EMEKÇİ ÖRGÜTLERİ

Fatih Zenginⁱ

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde işçi hareketleri ile kurulan işçi örgütlenmeleri anlatılmış, Osmanlı işçi sınıfının tarihsel gelişimi incelenmiştir. Osmanlı çağında işçi sınıfını ortaya çıkaran tarihsel şartlara değinilerek, artan ücretli işçilik karşısında devletin işçi sınıfına yönelik tutumu ve bu tutumun meydana getirdiği süreçler izlenmiştir. İşçi sınıfının kitlesel bir özellik kazanmasıyla çoğunluğu ücret temelli sorunlara ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik talepler içeren grev nitelikli eylem hareketleri çalışmada yer almaktadır. Çalışmada Osmanlı işçi hareketleri sayısal ve nitelik yönünden açıklanarak, ortaya çıkan eylem gücü, dönemin şartlarından uzaklaşmadan veriler ve kayıtlar ışığında tartışmaya açılmıştır. Özellikle işçi sınıfının Batı'ya kıyasla neden geç bir tarihte ortaya çıktığı, Osmanlı emek tarihi içinde işçi örgütlenmelerinin çalışma hayatındaki konumu ve işçi hareketliliği çalışmanın ana tartışma başlıklarıdır. Konuya ilişkin kaynakların taranması sonucu elde edilen veriler ışığında Osmanlı'da, Tanzimat'tan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen süre içerisinde gelişen emek tabanlı işçi hareketleri ve işçi örgütlenmeleri tarihsel bir perspektifle değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, işçi sınıfı, sosyalizm, grevler, sendikalar

WORKERS, STRIKES AND LABOUR ORGANISATIONS IN THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

In this study, labour movements and organizations in the Ottoman Empire were explained. Also, the historical development of the Ottoman working class was examined. By referring to the historical conditions that revealed the working class in the Ottoman era, the state's attitude towards the working class in the face of increasing wage labour and the processes that this attitude created were analyzed. With the working class gaining a mass character, strike-like action movements, most of which include demands for wage-based problems and improvement of working conditions, were included in the study. In the study, the Ottoman workers' movements were explained in terms of quantity and quality. The emerging power of action was opened to discussion in the light of data and records without departing from the conditions of the period. Mainly why the working class emerged at a later date compared to the West, the position of worker organizations in the working life in the Ottoman labour history, and worker mobility were the main discussion topics of the study. In the light of the data obtained with the review of the resources on the subject, the labour-based movements and organizations that developed in the Ottoman Empire from the Tanzimat to the establishment of the Republic of Turkey were evaluated with a historical perspective.

Keywords: Ottoman Empire, working class, socialism, strikes, trade unions

GİRİŞ

İlk çağlardan günümüze kadar iktidarın oluşması ve kullanılmasına dönük olarak yöneten-yönetilen arasındaki ilişki sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda yönetenlerin

ⁱ Bağımsız araştırmacı, Ordu-TÜRKİYE. ORCID: 0000-0002-9995-8571. E-mail: fa.zengin@gmail.com

Gönderim (Submission): 30.08.2020

Kabul (Acceptance): 15.12.2020

yetkilerini aldığı kaynaktan ortaya çıkan meşruiyet zemini üzerinde yöneten-yönetilen arasında bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Bu durum kendi içinde birçok faktörü barındırmakla birlikte bunlardan biri siyasi temsildir ve günümüzde demokratik yönetime sahip devletlerde önemli görülmektedir.

Sanayi Devrimi buhar makinesinin bulunmasıyla önce İngiltere’de başlamış, ardından çok geçmeden kıta Avrupa’ına da sıçramıştır. Makineleşme çağının kapılarını aralayan devrim, şüphesiz uygarlık ve insanlık tarihinin o güne kadar gördüğü en büyük dönüşümü gerçekleştiren olaydır. Gerçekleşen bu dönüşüm her büyük ilerleme gibi birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir.

Sanayi Devrimi ile birlikte basit el makinelerinden daha karmaşık fakat üretimin çok daha hızlı bir şekilde yapıldığı makinelere geçilmiş, bu durum üretimin artmasına olanak verirken ham madde ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan ham madde ihtiyacı siyasi ve ekonomik çıkarları çatışan ülkelerin sömürge bulma yarışını başlatmış, Batılı gelişmiş ülkelerin bu yarışta Afrika ve Asya gibi görece daha az gelişmiş bölgelerin sömürgeleşerek ekonomik ve çoğu defa siyasal bağımsızlıklarını yitirmelerine yol açmıştır.

Sanayi Devrimi’nin ekonomik anlamda yarattığı en büyük değişim ise geleneksel üretim tarzlarının yerine kapitalist üretim tarzını ortaya çıkarması olmuştur. Gelişmiş makinelerin çalışma hayatına dâhil olmasıyla birçok farklı alanlarda üretim sanayileşme çağının en belirgin yapıtı olan fabrikalara kaymış, fabrikalar çevresine işçi kitlelerinin toplandığı bir merkez haline gelmiştir. Sanayileşme öncesinde toprak sahibinin yanında toprağa bağımlı ücretli işçilik yapan çalışanlar, toprakları fabrikalarda çalışmak için terk etmeye başlamış, köylerden kentlere yoğun bir göç dalgası bu dönemde yaşanmıştır. Fabrikaların toprağa bağlı üretimi dolaylı olarak zayıflatması, büyük toprak sahibi olan feodal yapıların zaman içerisinde gücünün kırılmasına neden olacaktır.

Fabrikaların sanayi çağında temel üretim merkezleri haline gelmesi burjuvazinin de yükselmesine fırsat tanıyacak, ticaret ve sanayi ile birlikte büyüyen burjuvazi, iktisadi alanda ele geçirdiği gücü, siyasal alanda da kullanmaya başlayacaktır.

Sanayileşme çağının ortaya çıkardığı bir diğer toplumsal grup ise işçi sınıfıdır. İşçi, kısaca emeği karşılığında ücretli çalışan kişi olarak tanımlanabilir. Tarihin her devrinde görülen emek karşılığı çalışan kişiler, Sanayi Devrimi sonrası oluşan yeni ekonomik düzende kitlesel olarak bir arada çalışmaya ve yaşamaya başlamıştır. Kapitalist üretim tarzının burjuva sınıfını yükseltirken, işçiler adına yaşam koşullarını güçleştirmesi işçiler arasında sınıfsal bir birlikteliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşçilerin bir sınıf olarak tarih sahnesine çıkmasıyla çoğunlukla sanayileşmiş ülkelerde olmak üzere birçok ülkede işçi hareketleri görülmüştür. Bu hareketler zaman zaman düşük ücretlere zaman zaman da çalışma koşullarına karşı yapılmış eylem hareketleridir. Özellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru işçi hareketleri ekonomik nedenlerin yanında siyasal nedenlerle de yapılacak ve dünya tarihinde önemli değişimlere yol açılacaktır. İşçi hareketlerinin siyasal bir nitelik kazanmasında sosyalizm ve komünizm gibi fikir hareketlerinin yanında Marx ve Engels gibi düşünürlerin de etkisi büyük olacaktır.

Avrupa’nın yanında, Dünya’nın önemli bir bölümünü de etkileyen Sanayi Devrimi 18. yüzyılla birlikte siyasal ve ekonomik olarak güç kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti’ni de etkilemiş, gelişen ve güçlenen Avrupa karşısında eski gücünü toparlama gayesinde olan imparatorluk 19. yüzyılda Batılı tarzda bir yenilik ve modernleşme hareketine başlamıştır. Batılılaşma, yönetimden hukuk alanına, eğitimden iktisadi yapıya ve siyasal rejimden toplumsal hayata

kadar birçok alanda devleti yeni süreçlerin içine sokmuştur. Bu yeni süreçlerin içinde sanayileşme hamlelerinin de devlet politikası olarak uygulanması daha önce Osmanlı iktisadi yapısında sık rastlanmayan ücretli işçiliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başlangıçta kısıtlı bir işçi nüfusunun ücret karşılığı çalıştığı bir yapı oluşmuş ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru sınıfsal anlamda nitelik kazanan bir işçi kitlesi imparatorluk içinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu işçi kitlesi 20. yüzyıla birlikte eylem niteliği ve örgütsel anlamda hareketli bir dönemi başlatmıştır.

OSMANLI'DA İŞÇİ SINIFININ ORTAYA ÇIKIŞI

Modern anlamda işçi sınıfı Osmanlı toplumunda, Avrupa'ya göre geç bir tarihte ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfının geç bir tarihte ortaya çıkmasının birçok sebebi vardır. Bunların başında Osmanlı çalışma hayatının geleneksel yapısını uzun süre devam ettirmesini söyleyebiliriz. Bu geleneksel yapının, en başat özelliği Osmanlı Devleti'nin tarımcı bir toplum yapısına sahip olmasıdır.

Osmanlı toplumunda mülk, çoğunlukla toprağı ekip biçen köylüye aittir ve miras yoluyla aktarılabilir. Bunun yanında devlet kendisine ait olan toprağı, toprağı olmayan köylüye belli bir ücret karşılığında kullanma izin vermiş, bu yöntem yine miras yoluyla devam etmiştir. Bu durum mülksüzleşmenin önüne geçmiş, toprak sahibi ailelerin kendi ihtiyaçlarına yönelik üretim yapabilmesi ve üretim araçlarına sahip aile işletmeleri görünümünde olması sebebiyle emek karşılığında ücretli çalışan bir işgücünün ortaya çıkmasına engel olmuştur. Bununla beraber dünya siyasi ve iktisadi hayatında meydana gelen yenilikler Osmanlı Devleti'nin eski gücünden uzaklaşmasına neden olmuş, devlet çıkış yolları arama dönemine girmiştir. Devletin birçok alanda bozulan işleyişi yeniden toparlamak adına yapmış olduğu reformlar birçok sahada değişime yol açmıştır. Özellikle 19. yüzyılda başlayan yenileşme hareketleri sonucunda Osmanlı geleneksel çalışma hayatı da değişimden payını almış ve yeni bir sürece girmiştir. Bu değişim emeği karşılığında, başkası adına çalışan bir işçi kitlesinin doğmasına neden olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların mülkiyet hakkı devletin elinde olmuştur. Köylü işlediği toprağın üzerinde kiracı konumundadır. Toprak statüsünün bu şekilde olması, toprağı işleyenler için mülksüzleşmeyi ortaya çıkarmamış, köylü toprağı hakiki sahibi gibi kullanabilmiştir. Toprağın sahibi devlet olsa da toprak üzerindeki tasarruf köylüye aittir ve toprağın miras yoluyla aktarılabilmesi kiracılıktan doğacak sorunları engellemiştir (Barkın, 1980, s. 128). Köylülerin yarattığı ürün ve artık değer Osmanlı yönetici sınıfının gücünü teşkil etmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş bürokrasisinin ve güçlü ordusunun ihtiyaçlarını ürün ve vergi yoluyla karşılamıştır (Bilge, 2015, s. 44).

İmparatorluğun toprağı dayalı işleyen yapısının 16. yüzyıl sonlarına doğru bozulmaya başladığını söyleyebiliriz. Toprak sistemi içinde önemli bir yer tutan tımar usulü kısaca, merkezden denetlenen devlet arazilerinin hizmet karşılığında askeri bir sınıf olan sipahiye bırakıldığı bir sistemdir. Devlet tımar yoluyla orduya asker sağlamaktadır ve bu sistem uzunca bir süre hem Osmanlı askeri yapısına hem de iktisadi yapısına etki etmiştir. Tımar sistemi toprakların iltizam adı verilen bir sistemle açık arttırmaya çıkarılması sonucu bozulmaya başlamış, iltizam yoluyla toprakları alan mültezimler güçlenerek tımar sisteminin önemini kaybetmesine neden olmuşlardır. Tımar sisteminin gerilemesi tarımla uğraşan köylüyü de büyük oranda sömürüye açık hale getirmiş, mültezimler karşısında çaresiz kalan köylü merkezi otoritenin de eski gücünden uzaklaşması nedeniyle zorunlu olarak topraklarını terk etmeye başlamıştır. Bu zorunlu göç özellikle 19. yüzyıla gelindiğinde büyük oranda artış göstermiş, toprağını terk eden köylü şehirlere yerleşerek çalışma hayatının içerisinde bir işçi kitlesinin oluşmasına olanak tanımıştır.

19. yüzyıl öncesi dönemde de Osmanlı'da inşaat, madencilik ve askerlik alanlarında ücret karşılığı çalışan bir işgücünün varlığından söz etmek mümkündür. Bazı cami, medrese ve kale inşaatlarında gündelikçi olarak çalışan ücretli bir işgücünün varlığı 15. yüzyıldan sonra kayıtlarda yer almıştır. Bunun yanında devlete ait madenlerde de ücretli işçiler çalıştırılmaktadır. Askeri alanda da ücret karşılığı görev yapan sınıflar bulunmaktadır. Ancak bu işgücünün sınıfsal bir nitelik taşımadığı, modern anlamda işçi sınıfına ait olan özellikleri göstermediği açıktır (Koç, 2003, s. 13).

Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfının geç bir tarihte ortaya çıkmasının bir başka nedeni de sanayileşmede yaşanan gecikmedir. 19. yüzyılın başlarında devletin yapmış olduğu çalışmalar sonrasında endüstriyel anlamda üretim yapan fabrika tarzı yapılar sanayileşme çabaları neticesinde Osmanlı çalışma hayatında yer almaya başlamıştır. Bu fabrikalar devlet öncülüğünde yapılan çalışmalar sonucunda kurulan tesislerdir.

Tanzimat sonrası yine devlet tarafından sanayileşmeye yönelik özendirici faaliyetler yoğunluk kazanarak artmıştır. Sanayi okullarının açılması, girişimcilere ayrıcalıklar tanınması, sanayi odalarının kurulması, sanayi alanında düzenlemeler getiren kanunların komisyonlar aracılığıyla hayata geçirilmesi ve buhar makinelerine getirilen kural ve standartlar bu dönemde devletin sanayileşmeye yönelik yapmış olduğu özendirici hamlelerdir. Bunun yanında fabrika kurmak için yurtdışından getirilecek makine ve teknik malzemelerden gümrük vergisi kaldırılmış, yine bazı fabrikalarda üretilen mallar vergiden muaf tutulmuştur. Sanayileşme alanında yaşanan bu gelişmeler sayısal anlamda yeterli olmasa da işçi olarak nitelendireceğimiz bir sınıfın oluşmasına katkı vermiştir (Toprak, 2016, s. 51).

Osmanlı emek tarihi üzerin yapılan incelemelerde genel olarak işçi hareketlerinin 19. yüzyıl ortalarından sonra karşımıza çıktığıyla ilgili genel bir kanı bulunmaktadır. Ancak 1826 yılında "Dokuzuncu Kale" inşaatında işçilerin ücretlerine zam yapılmasını istedikleri için iş bıraktıkları, yine "Elbisehane-i Askeri" işçilerinin ödenmeyen ücretlerinin ödenmesi için iş bırakma eylemlerinde buldukları arşivlere yansımıştır (Çelik, 1999).

Tanzimat'tan sonra başlayan dönem, sanayileşmeye verilen önemin artmasıyla işçi hareketleri adına bir dönüm noktasının başlangıcı olarak sayılabilir. Bu dönemin işçi sınıfı adına bir dönüm noktası olarak tanımlanmasının en önemli sebeplerinin başında: İşçi sayısının hızlı bir artış göstermesi, sanayileşme çabaları sonucunda ortaya çıkan yeni iş koşullarına bağlı işçi hareketleri ve makineleşmeye karşı görülen hareketlerdir (Sencer, 1969, s. 89).

Osmanlı iktisadi yapı ve ilişkilerinin, Tanzimat'a kadar imparatorluk topraklarında, kitlesel anlamda ücretli işçiliğin doğmasına engel olduğunu belirtmiştik. Bu durum Tanzimat sonrası değişerek yerini sanayileşme çabalarına bırakmış, yeni iktisadi düzen ulaştırma, hizmet, imalat vb. alanlarda yeni iş olanaklarıyla beraber kent işçisinin ortaya çıktığı bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde yeni iş kollarıyla beraber işçi sayısı artmakta, makinelere karşı yapılan hareketlerle birlikte işçi hareketleri karşımıza çıkmaktadır (Aslan, 2009, s. 34).

Makineler sanayileşmenin bir getirisi olarak hızlı bir şekilde üretim faaliyetleri içerisine eklenmiş, bu durum insan emeğinin ortadan kalkacağını dair işçiler arasında şüphe duyulmasına sebep olmuştur. İşçiler makinelerin kendi yerlerini alacaklarından ve işsiz kalacaklarından endişe ederek makinelere karşı hareketlere başlamışlar, makinelerin tahrip edilmesiyle sonuçlanan hareketler, makinelere karşı oluşan tutumun ne denli büyük bir korkuya dönüştüğünün göstergesidir. Bu durum aynı zamanda Osmanlı toplumunda üretim araçlarından ayrılmış, mülksüzleşmiş ve ücretli işçiliği ana mesleği olarak yerine getiren bir kitlenin de varlığını ortaya çıkarmaktadır (Sencer, 1969, s. 90).

Makinelere karşı girişilen ilk işçi hareketlerine Batı teknolojisinin ülkeye yeni yeni girdiği yıllarda rastlanmaktadır. 1839 yılında Slevne'deki bir fabrikada kadın işçiler kendilerini işlerinden edeceklerini düşündükleri makinelere karşı isyan etmişlerdir. 1851 yılında Samakof'ta bulunan bir tekstil fabrikasında ise yine kadın işçilerin yoğunlukta olduğu bir grup mekanik bir tarağı kırma girişiminde bulunmuş fakat tarağın bir daha kullanılmaması şartıyla eylemlerini sonlandırmışlardır. 1861 yılında ise Bursa'da mezarlık üzerine kurulduğu iddia edilerek bir fabrika ateşe verilmiştir (Quataert ve Zürcher, 2017, s. 29).

Tanzimat'tan 1870'li yıllara kadar geçen sürede ortaya çıkan işçi kitlelerinin toprak sisteminde görülen bozulma sonrasında büyük şehirlere göç eden mülksüzleşmiş köylüler ve üretim araçlarını kaybeden zanaatkarlar olduğu görülmektedir. Bu dönemde devletin sanayileşme çabalarının da etkisiyle artan işçi sayısı daha önce geleneksel çalışma hayatında görülmeyen sorunların başlamasına da neden olmuştur. Fakat bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan işçi kitlesi eylem gücü ve örgütlenme anlamında faaliyet gösteren bir kitle değildir. Bu kitlenin sayısal ve niteliksel anlamda yetersiz bir işgücü oluşturmasının yanında, devletin de bu dönemde işçi eylemleri ve örgütlenmelerine olumsuz bir yaklaşım göstermiştir.

1845 yılında çıkarılan "Polis Nizamnamesi" devletin hukuksal düzenlemeler ile işçi hareketlerine karşı önlem aldığını gösteren maddeler içermektedir. Buna göre nizamnamenin 12. maddesinde; işini terk ederek grev yapmayı amaçlayan işçi ve toplulukların kamu düzenini bozucu her türlü eylemlerinin engellenmesi ve bu eylemleri desteklemek için kurulan tüm cemiyetlerin ortadan kaldırılması, polis teşkilatının görevleri arasında yer almaktadır (İleri, 2014, s. 35). Bu madde ile Osmanlı'da yaşanan işçi eylemlerinden ziyade dönemin devlet adamlarının Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ederek olası hareketlere karşı önlem aldığını söyleyebiliriz. Çünkü bu tarihlerde Osmanlı toprakları içerisinde işçi örgütlenmeleri ve eylemleri görülmemiştir.

1845 yılında çıkarılan "Polis Nizamnamesi"nin yanı sıra 1867 yılında kabul edilen "Memalik-i Mahsusa Demiryollarının Usul-ü Zabitasına Dair Nizamname"de iş durdurma suçu işleyenlerin bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılacağı yer almaktadır. 1865 yılında "Dilaver Paşa Nizamnamesi" olarak adlandırılan düzenlemede ise üretimin durdurulması yasaklanmıştır (Koç, 2003, s. 17).

1870 sonrası dönem Osmanlı işçi kitlesinin sınıfsal bir nitelik kazanarak, sınıfsal amaçlı davranışlar gösterdiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde işçi kitlesinin sınıfsal bir ağırlık kazanmasının nedeni olarak işçi nüfusunun artmış olması ve ekonomik tabanlı işçi hareketlerinin bir hayli yoğun olması gösterilebilir. 1870 yılından II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 tarihine kadar geçen sürede imparatorluk sınırları içinde işçi kitlesinin bir milyonu aştığını söyleyebiliriz. Sayısal olarak artan işçi nüfusu, çalışma koşullarının zorluğu ve kazançlarının yeterli olmaması nedeniyle o dönemde kullanılan tabir ile "Tatil-i Eşgal"e, iş bırakma eylemlerine yani grevlere başvurmuştur (Sencer, 1969, s. 128-130).

1908 öncesi girişilen grevler özellikle işçilerin birikmiş ücretlerini talep ettikleri ekonomik temelli hareketlerdir. Eylemlerin başlamasından önce işçilerin sorunların çözümü için uzlaşmacı bir tavır aldıkları, dilekçeler ile resmi makamlara başvurarak sorunların, barışçıl bir yolla çözülmesini talep ettiklerini söyleyebiliriz. Bu dönemin öne çıkan bir başka özelliği ise yaşanan işçi hareketlerinin örgütsel bir altyapıya dayalı olmamasıdır. Osmanlı çalışma hayatında görülecek olan ilk işçi örgütü 1894 yılında Tophane fabrikalarında çalışan işçiler tarafından gizlice kurulacak olan "Osmanlı Amele Cemiyeti"dir. Bu örgüt kuruluşundan bir yıl sonra dağılmasına rağmen işçi sınıfının çıkarları adına kurulan ilk örgüt olması sebebiyle Osmanlı emek tarihinde önemli bir yere sahiptir (Gülmez, 1985, s. 794).

Bu dönemde işçiler açısından karşılaşılan bir diğer sorun ise yabancı işçilerin varlığıdır. 19. yüzyılla birlikte Batı'dan yapılan teknolojik transferler bir anlamda işçi transferini de mecbur kılmıştır. Çünkü yeni gelen teknoloji aynı zamanda yanında o teknolojiyi bilen işçileri zorunlu kılmaktadır. Bu hem özel teşebbüslerde hem de devletin yatırımlarında görülmektedir. Bu durumun yaşanmasında etkili olan bir diğer faktör de yabancı sermayenin yapmış olduğu yatırımlardır. Yabancı sermayenin yatırımları sonucunda Osmanlı'ya birçok yabancı işçi de gelmiştir. Devlet her ne kadar yabancı işçi çalıştırılması konusunda sınırlayıcı tedbirler almış olsa da yeni teknolojilerin kullanımında yaşanan aksaklıklar ve yabancı yatırımcıların kendi personeli ile çalışma konusunda yapmış olduğu dayatmalar neticesinde yabancı işçiyi tamamen engelleyememiştir. Yabancı işçilerin kaçınılmaz sebeplerden dolayı Osmanlı çalışma hayatında yoğun olarak yer almalarının yanında, çalışma koşulları olarak yerli işçilere göre daha iyi şartlara sahip olmaları ve ücret bakımından yerli işçilerden daha çok kazanıyor olmaları, yerli işçiler tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu sebeplerle yerli işçilerin greve giderek iş bıraktığı olaylar yaşanmıştır (Kırpık, 2004, ss. 48- 49).

1870'li yıllardan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar gelen sürede ortaya çıkan işçi hareketlerini genel anlamda değerlendirdiğimizde ekonomik temelli sorunların ön planda olduğunu görebiliriz. Bunun yanında değişen iktisadi ilişkilerin devletin her alanında sancılı bir süreç geçirdiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde ortaya çıkan işçi hareketleri ücret iyileştirmelerinin yanı sıra çalışma koşullarının da iyileştirilmesine yönelik taleplerde bulunmuştur. Yine dönemin işçi hareketleri açısından öne çıkan bir diğer özelliği ise bu dönemde işçi kitlesinin sınıf olma özellikleri taşımasına rağmen örgütlü bir güç olarak siyasal ve iktisadi sahada yer almamış olmasıdır.

1839'da Tanzimat'ın ilanından 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar giden süreye baktığımızda Osmanlı'nın siyasal anlamda geçirdiği değişikliklerin yanında iktisadi sahada da başlayan Batılılaşma hareketleri neticesinde ortaya çıkan rekabet ortamında geleneksel üretim tarzının kaçınılmaz olarak değişmeye başladığını ve değişimin özellikle sanayi alanında ücretli işçileri yarattığını söylemek yanlış olmaz. Fakat bu değişimin tam manasıyla Osmanlı geleneksel üretim tarzını yıktığını söylemek fazlasıyla iddialı olur (Quataert ve Zürcher, 2017, s. 29). Bu dönemde ülkenin tarıma dayalı çalışma yapısı, az gelişmiş sanayisi, özgürlükçü bir ortamının bulunmamasına ek olarak baskıcı ve sansürcü bir yönetim şekliyle devletin yönetilmesi ve okuma yazma oranının son derece düşük olması gibi nedenlere bakıldığında işçi hareketlerinin niçin sınırlı bir çerçevede geliştiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte 1908'de ve sonrasında gerçekleşen hareketlerin ve fikirlerin gelişmesinde bu dönemin katkısı yadsınamaz (Güzel, 1985, s. 804).

Meşrutiyet'in ilanını takip eden günler Türkiye emek hareketleri tarihinde ayrı bir öneme sahiptir. II. Meşrutiyet'in görece ortaya çıkardığı siyasal özgürlük rüzgârıyla işçiler, ağır çalışma koşullarına karşı haklarını istemek adına biriken taleplerini 1908 grevleriyle ortaya koymuşlardır. İmparatorluk toprakları içinde var olan hemen hemen tüm iş kollarında ve işçi nüfusunun yoğun olduğu tüm kentlerde demiryolu, enerji, tramvay, liman, maden, tütün, hizmet ve haberleşme sektörleri gibi birçok farklı sektörde çalışan işçilerin yapmış olduğu grevlerin sayısının 119 olduğu bilinmekte fakat yapılacak olan araştırmalarla bu sayının artabileceği düşünülmektedir. Özel sektörün yanında kamuya ait olan birçok işletmede hayatı durdurma noktasına getiren bu eylem dalgası 10 Ekim 1908 günü Kanun-i Esasi'den yararlanarak durdurulmuş, sonrasında 1909'un Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da görüşülerek 9 Ağustos 1909 günü Padişah tarafından onaylanmış ve böylece "Tatil-i Eşgal Kanunu" olarak yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre "İşçi ve işverenler arasında çalışma koşulları ile ilgili bir uyuşmazlık çıktığında greve başvurmadan önce uzlaşma girişiminde bulunulması zorunlu tutulmuştur." Bu durum grev hakkını yasaklamamış

olmamasına rağmen birçok çevre tarafından grev hakkını yavaşlatmaya yönelik bir adım olarak görülmektedir (Gülmez,1985, ss. 794-799).

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası oluşan özgürlük ortamında -kısa süreli de olsa- işçi hareketlerinin daha önceki dönemlere nazaran yoğun bir şekilde görüldüğü açıktır. İstibdat rejiminin yıkılıp Hürriyet'in ilan edilmesiyle dönemin genel özgürlük ve eşitlik söylemlerini yansıtan bu hareketler daha çok ücret ve çalışma koşullarının düzenlenmesi yönündeki isteklerin yanında çalışma saatlerinin de kısıtlanmasını içeren taleplerden oluşmaktadır. Bu dönemde görülen işçi hareketleri yine daha önceki dönemlerden farklı olarak örgütsel tabanlı eylemler olması açısından da önemli bir yerde konumlandırılmalıdır, bu niteliği ile eylemlerin sınıf olma bilincini taşıdığı söylenebilir. II. Meşrutiyet'in başlangıçta estirdiği özgürlük rüzgârının 31 Mart Vakası sonrasında ilan edilen sıkıyönetim ortamı ile kesintiye uğraması işçi hareketlerini de etkilemiştir. Özellikle Tatil-i Eşgal Kanunu grev hareketlerini yasaklamasa da zorlaştıran maddeleri işçilerin grev yapmasını neredeyse olanaksızlaştırmıştır. Kanunun çıktığı Ağustos 1909 tarihinden sonra mütareke yıllarına kadar nadiren de olsa devletin farklı şehirlerinde grevler görülmüş fakat hiçbir zaman 1908 grevleri kadar hareketli bir dönem yaşanmamıştır.

İŞÇİ ÖRGÜTLERİ

İşçi sınıfına ait örgütlenme biçimleri incelenirken öncelikle ele alınması gereken örgütlenme tipi sendikalardır. Sendikalar kısaca işçilerin hak ve çıkarlarını koruyup geliştirmek adına kurulan örgütlenmelerdir. Yapısı itibarıyla farklı sendika türleri örgütlenme hayatı içinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı meslek grubuna ait işçilerin bir araya gelerek kurduğu sendikalar, meslek sendikalarını oluşturur. Aynı işyerinde ücretli çalışanların örgütlenmesiyle kurulan sendikalara işyeri sendikası, birbirlerine yakın iş kollarının bir araya gelmesiyle kurulan sendikalara ise iş kolu sendikası adı verilir. Genel sendikalar ise tüm iş kollarında çalışan ücretli işçileri örgütlemeyi amaçlamaktadır. Birlik, federasyon ve konfederasyon şeklinde birçok sendikanın örgütlenmesiyle kurulan üst örgütler de sendikal hayatın içinde mevcut olan yapılanmalardır. Sendikaların dışında kooperatif, dernek, yardımlaşma sandıkları ve siyasal örgütlenmeler gibi işçilerin temsili için kurulan örgütler de çalışma hayatı içinde mevcuttur (Koç, 2003, s. 9).

Sanayi Devrimi sonrası değişen toplumsal ve iktisadi koşullar geniş bir işçi kitlesini ortaya çıkarmış, ortaya çıkan bu geniş kitle zamanla sınıf niteliği kazanarak düşük ücret ve ağır çalışma koşulları karşısında sendika örgütlenmeleriyle hak arayışına girişmiştir. Başlangıçta girişilen hak arayışı sermaye grupları ve devletler tarafından baskı ve şiddetle sindirilmeye çalışılmış ve sendikal örgütlenmeler yasaklanmıştır ancak işçi sınıfının kararlı mücadelesi sonrasında 19. yüzyılda sendikalar yasal bir hak olarak çalışma hayatı ve siyasal mücadele içinde işçi örgütlenmeleri olarak yerini almıştır (Özkerem ve Talu, 2008, s. 109).

Osmanlı çalışma hayatındaki işçi örgütlenmelerine baktığımızda 1908 öncesi tarihte sendikal anlamda kurulan ve faaliyet gösteren işçi örgütlenmelerinin yok denecek kadar az olduğunu söyleyebiliriz. İmparatorluk içinde kurulan ilk işçi kuruluşları Osmanlı burjuvazisi ile ülke içinde yaşayan yabancılar tarafından kurulan yardımsever cemiyetleridir. Bu cemiyetler işçilerin örgütlenmesi için değil muhtaç durumda olan işçilere yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Bunlar arasında 1866 yılında kurulan Emek Dostları, Yunanların kurduğu Omonia Derneği, yine 1866 yılında kurulan İtalyan Operaja Derneği ve 1871 yılında kurulan Amelperver Cemiyeti örnek olarak sayılabilir (Quataert ve Zürcher, 2017, s. 38).

Osmanlı toplumunda daha önce belirtilen şartlar nedeniyle işçi sınıfının tarih sahnesine geç çıkışı, sendikal nitelikte örgütlenmelerin Avrupa'ya göre geç bir tarihte doğmasına neden

olmuştur. Batı'da yasal zeminde 19. yüzyılda görülebilen sendikal örgütlenmeler Osmanlı'da ancak 20. yüzyılla birlikte karşımıza çıkmaktadır.

1908 Öncesi İşçi Örgütlenmeleri

Osmanlı topraklarında 19. yüzyılın tamamı ve 20. yy. başları, işçi hareketleri açısından verimsiz, işçi örgütlenmeleri açısından da sınırlı bir zemin içinde geçmiştir. Bu nedenle 1908 öncesinde sendikal anlamda işçi örgütlenmesi olarak faaliyet gösteren çok az kuruluş vardır. Aşağıda bu kuruluşları inceleyeceğiz.

Amele-i Osmanî Cemiyeti

Osmanlı'da sendikal manada işçi örgütü olarak kurulan ilk yapı 1894 yılında Tophane fabrikalarında çalışan dört bin civarındaki işçinin aralarından sekiz kişilik bir komite seçerek gizlice kurdukları Amele-i Osmanî Cemiyeti'dir. Cemiyet bazı kaynaklarda Osmanlı Amele Cemiyeti olarak da geçmektedir. Cemiyet kuruluşundan çok fazla süre geçmeden resmi makamlarca kapatılmış ve kurucuları sürgüne gönderilmiştir. 1902'de İstanbul'a dönen bazı komite üyeleri tarafından cemiyet tekrar kurulmaya çalışılmış fakat cemiyetin tekrar faaliyete geçme çabası çok geçmeden durdurulacaktır. Örgütün kurucularından Ethem Nejat ve Osman Abdullah gibi isimler bu denemenin de başarısızlıkla sonuçlanması üzerine yeniden Avrupa'ya dönerek sol hareketlerin içinde yer almışlardır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası cemiyetin kurucuları bu sefer yasal olarak, Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti adı altında tekrar örgütlenmişlerdir. Kurulan bu örgüt de Tatil-i Eşgal Kanununun çıkmasını takiben lağvedilmiştir. Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti'nin de kapatılmasının ardından cemiyet üyeleri Osmanlı Sanatkar Cemiyeti adıyla yeniden örgütlenmişlerdir (Quataert ve Zürcher, 2017, s. 38).

Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti

1901 yılında Selanik Kavala'da tütün işçileri tarafından kurulan örgüt sendikal faaliyetlerde bulunan ilk işçi örgütlenmelerinden biri olmuştur. 1905 yılında on bin işçinin katıldığı tütün işçileri grevine öncülük eden örgüt işçiler arasında dikkatleri üzerine çekmiştir. Hürriyetin ilanını takip eden dönemde de grev kararı alan örgüt, işçilerin günlüklerinin 2-3 kuruş artırılması ve çalışma sürelerinin 12 saatten 9,5 saate düşürülmesini sağlayarak başarılı bir çizgi takip etmiştir. Örgütün Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin de aralarında bulunduğu 4100 kayıtlı üyesi bulunmaktadır. 1916 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren cemiyet işçi hareketleri arasında önemli bir yerde durmaktadır (Yıldırım, 2017, s. 111).

Celal-i Lübnan'da Kurulan Gizli Cemiyet

Beyrut'a bağlı Dayrülkamer kasabasında bulunan işçilerin birleşerek kurmuş olduğu cemiyet, 1903 Temmuz'unda gizlice toplantılar düzenleyerek faaliyetlerine başlamıştır. Celal-i Lübnan Mutasarrıfı'nın cemiyet ile alakalı yaptırmış olduğu tahkikat sonrası hazırladığı raporda, cemiyet ile ilgili görüşlere yer verilmiştir. Raporda; cemiyetin görünürde yoksullara yardım etme amacı taşıdığı ancak asıl amacının işçileri ayaklandırarak, ücretleri arttırmak ve çalışma saatlerini belirlemek olduğunu yer almıştır. Bunun yanında cemiyet üyelerinin gizlice toplantılar düzenlediği aktarılmış, cemiyetin derhal dağıtılmaması halinde fikirlerinin yayılarak tehlikeli olaylar meydana getirebileceğinden söz edilerek üyelerinin tutuklanması ve mahkemeye çıkarılması önerilmiştir. Söz konusu olan cemiyetin bir toplantısı polis tarafından basılmış, elebaşı olarak görülen kişiler mahkemeye sevk edilerek örgütün girişimi sonlandırılmıştır. Örgütün hangi iş kollarına yönelik faaliyet gösterdiği ve adının ne olduğuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Fakat cemiyet üyelerinin tamamının işçi olmasının yanı sıra ücret

ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi taleplerle, işçileri ayaklandırmak istemesi, sınıf bilinci ile hareket eden işçi odaklı bir cemiyet olduğunu göstermektedir (Kırpık, 2004, s. 200).

Şark Demiryolu İşçileri Arasında Kurulan Sendika

Şark Demiryolları Şirketi Filibe istasyonunda çalışan işçiler tarafından 1907 yılının Ekim ayında kurulan sendika, kurulduktan kısa bir süre sonra şirketin faaliyet gösterdiği diğer istasyonlara telgraf çekerek genel bir greve gidilmesi gerektiği çağrısında bulunmuştur. II. Meşrutiyet sonrası demiryolları işçileri arasında sendikalaşma hareketlerin arttığını söyleyebiliriz, bu noktada kurulan birçok sendika Filibe işçileri tarafından kurulan sendikayla birleşerek işbirliği yapmıştır (Kırpık, 2004, s. 201).

Hamurkâr Cemiyeti

1908 öncesi kurulduğu bilinen son örgüt ise İstanbul'daki fırın işçilerinin sendikal faaliyet yürüttüğü Hamurkâr Cemiyeti'dir. Bu cemiyete üye olduğunu söyleyen bazı fırın işçileri tek tek fırınları gezerek, fırın sahiplerinin işçilere düşün ücret vermesini gerekçe göstererek bir grev tertip etmek istemişlerdir. Bu cemiyette diğer cemiyetler gibi yasal olmayan, gizli bir işçi cemiyetidir (Yıldırım, 2017, s. 114).

1908 Sonrasında Kurulan İşçi Örgütlenmeleri

II. Meşrutiyet'in ilanına kadar gelen süre içerisinde sendikal nitelikli işçi örgütlerinin son derece sınırlı olduğunu görebilmekteyiz. İşçi örgütlerinin bu dönemde sınırlı olmasının sebepleri arasında işçilerin sayısal olarak yetersizliği önemli bir etkenken, devletin de her türlü teşkilatlanmaya olduğu gibi işçi örgütlenmelerine de karşı ters bir tutum takındığı ve yasal olarak faaliyet göstermelerine izin vermediği bilinen bir gerçektir.

Yaşanan siyasal ortam içinde işçi örgütlenmeleri de diğer yapılar gibi gizli hareket etmiş ve faaliyet alanları son derece kısıtlı kalmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra işçi örgütlenmeleri her türlü meslek ve işkolunda yoğun bir örgütlenme sürecine girmiş ancak bu örgütlenmeler de özgürlük söylemlerinin, dönemin siyasal ortamı içinde yok olması sonucu tam manasıyla geçerlilik bulamamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası gelişen yoğun işçi hareketleri içinde, sendikal faaliyette bulunan işçi örgütlenmelerinin de sayısının arttığını söyleyebiliriz. Bu dönemde kurulan işçi örgütlenmelerini meslek ve işkollarına göre tasnif ederek aşağıda açıklamaya çalışacağız.

Reji ve Tütün İşçileri Tarafından Kurulan Örgütler

Tüm imparatorluğun işgücü içinde reji ve tütün işçileri sayısal anlamda önemli bir istatistiğe sahiptir. Sayısal olarak yoğun bir nüfusun çalıştığı tütün işletme ve fabrikalarında aynı zamanda işçi örgütlenmeleri de 20. yüzyılda azımsanmayacak kadar önemli bir gelişim göstermiştir.

Tütün işçileri arasında kurulan Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti'nden daha önce bahsettiğimiz için yeniden bu sendikanın faaliyetlerine değinilmeyecektir fakat bu cemiyetin 1908 öncesinde olduğu gibi 1908 sonrasında da işçi hareketleri açısından önemli bir eylem niteliği bulunduğunu tekrar etmekte fayda vardır.

1911 yılında kurulan İskeçe Tütün Amelesi İrtibat ve İttifak Cemiyeti sendika niteliği taşıyan bir başka işçi cemiyetidir. 1500 civarı üyesi bulunan cemiyet, 1911 yılında organize ettiği grevle birtakım taleplerde bulunmuştur. Bu talepler arasında, 14 yaşından küçüklerin çalıştırılmasının yasaklanması, işçiler için ücret artışına gidilmesi, işçilerin yaş gruplarına göre sınıflandırılarak çalışma saatlerinin sınırlandırılması gibi isteklerin arasında sendika üyesi

olmayan işçilerin işe alınmasının yasaklanması gibi ayrıntılı talepler de bulunmaktadır. 1912 yılında İskeçe'deki örgütlenmeye alternatif olarak kurulan bir diğer sendika da İskeçe Tütün Amelesi Osmanlı İrtibat ve Terakki Cemiyeti isimli örgüttür. 1911 yılında kurulan cemiyetle neredeyse aynı adı taşıyan bu örgüt 4000 civarı üyeye ulaşarak işçi örgütlenmesinde önemli bir yer teşkil etmiştir.

Cibali Reji Fabrikası işçileri, 1908 sonrası örgütlenme faaliyetleri yürüterek Sigara Amelesi İttihad Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Fakat cemiyetin kuruluş yönetmeliği dışında yürüttüğü faaliyetlerle ilgili pek fazla bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Sigara Amelesi İttihad Cemiyeti'nin yanı sıra 1910 yılında yine Cibali Reji Fabrikası işçileri tarafından kurulan bir diğer örgüt ise Amele İttihat Cemiyeti'dir. 1912 yılına gelindiğindeyse işçiler tarafından Muavenet-i Mütakabele Cemiyeti adlı bir cemiyetin daha kurulduğu ve şirket yönetimiyle sık sık sürtüşme yaşadığı bilgileri kaynaklarda yer almaktadır. Aynı yıllarda kurulan bir başka işçi cemiyeti ise İstanbul Reji Fabrikası işçileri tarafından 1910 yılında kurulan, Duhan Rejisi İstanbul Fabrikası Amele Teavün Cemiyeti'dir. 1919 yılına geldiğimizde Cibali Reji Fabrikası işçileri tarafından kurulan Tütün Reji Memurin Kulübü işçi hareketleri içinde yerini almış bunun yanında 1920 yılında ise aynı fabrika işçileri tarafından kurulan Reji Amele İttihad Cemiyeti örgütlediği grevle önemli haklar elde etmiştir (Oktar ve Alan, 2018).

Demiryolu İşçileri Tarafından Kurulan Örgütler

Reji ve tütün işçileri gibi imparatorluğun işgücünü temsil eden en kalabalık gruplardan biri de demiryolu işçileridir. Şark Demiryolları Şirketi işçilerinin 1908 öncesinde kurduğu ve eyleme geçtiği ilk sendikadan yukarıda bahsetmiştik. Filibe'de kurulan bu cemiyetin ardından örgütlenen bir başka işçi cemiyeti de 1911 yılında kurulan Teavün Cemiyeti'dir. Aynı yıl kurulan bir diğer işçi cemiyeti ise Çalışkan Kardeşler Cemiyeti adıyla kurulmuş fakat çok geçmeden faaliyetlerine son verilerek dağıtılmıştır. 1920 yılına geldiğimizde şirket işçileri tarafından örgütlenen Şark Şimendiferler Memurin ve Amele Cemiyeti devletin son yıllarında kurulan işçi sendikalarından biridir. Hicaz Demiryolları Şirketi işçileri de Teavün Cemiyeti adı altında örgütlenerek sendikal hareket içinde bulunmuşlardır. Bu iki şirketin dışında Anadolu Demiryolları işçilerinin, 1908 yılında İstanbul'da kurmuş olduğu, Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkâranesi adlı cemiyet ulaşım sektöründeki işçi örgütlenmeleri içinde en fazla öne çıkan cemiyettir. İstanbul'da ulaşım alanında kurulan bir diğer örgüt ise tramvay işçileri tarafından kurulan Tramvay İşçileri Cemiyeti'dir. Bu cemiyetler dışında 1909 yılında Aydın Şimendiferler Amelesi Cemiyeti ve 1919 yılında kurulan İzmir Demiryolları İslam Memurları Cemiyeti ulaşım alanındaki işçiler tarafından kurulan diğer sendikal cemiyetlerdendir (Kırpık, 2004).

Tekstil İşçileri Tarafından Kurulan Örgütler

Tekstil sektöründe karşımıza çıkan ilk işçi örgütlenmesi İzmir'de 1908 yılında kurulan İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti'dir. Yine aynı yıl Selanik'te Kunduracı Kalfalar Cemiyeti ayakkabı işçileri tarafından kurulmuştur. 1910 yılında İstanbul'da kurulan Kadın Giyim İşçileri Sendikası ve Şemsiye İşçileri Sendikası tekstil sektöründe faaliyet gösteren örgütlerdendir. Bunların dışında İstanbul'da 1911 yılında kurulan Terzi Amelesi İttihad Cemiyeti, 1919 yılında deri işçilerinin kurduğu Dersaadet Debbağhaneleri İntibah Amele Cemiyeti ve 1921 tarihli Üsküdar Umum Yazmacılar Esnafı Cemiyeti, tekstil sektöründe kurulan diğer işçi örgütlenmeleridir (Gülmez, 1985).

Denizcilik ve Taşımacılık İşçileri Tarafından Kurulan Örgütler

Taşımacılık sektöründe faaliyet gösteren hamalların başını çektiği bu işkoluna ait örgütlenmelerin ilki 1911 yılında Osmanlı İştirah Hamalları Cemiyeti adıyla Selanik'te kurulmuştur. Hamallar tarafından kurulan 1919 tarihli Deniz Amale İşçileri Cemiyeti'nin yanı sıra 1920 yılında kurulan Mesai ve Yardımlaşma Cemiyeti ve Dersaadet Kömürcü Maden İşçileri Cemiyeti hamalları örgütlemek adına kurulan diğer sendikal girişimlerdir. Bu cemiyetin dışında denizcilerin de içinde bulunduğu Osmanlı Kaputan ve Makinistler ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyeti 1912 yılında kurulmuş, Osmanlı Müntesibin-i Bahriye İntihab ve Tavzif Cemiyeti de 1920 yılında aynı cemiyetin devamı olarak yeniden örgütlenmiştir. Denizcilik alanında faaliyet yürüten Vapur Kâtipleri Teavün Cemiyeti 1920 yılında örgütlenen cemiyetlerdendir (Kırpık, 2004).

Matbaacılık ve Basın-Yayın İşçileri Tarafından Kurulan Örgütler

Matbaacılık sektörü ve basın-yayın işçileri tarafından kurulan birçok örgüt çalışma hayatı içinde bulunmaktadır. Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti, Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti ve Matbuatı Osmaniye Makineciler Cemiyeti 1908 yılında İstanbul'da kurulan işçi örgütlerindedir. Matbaacılık ve basın- yayın sektöründe bulunan işçiler tarafından Selanik'te kurulan Yahudi Matbaa İşçileri Cemiyeti, Bulgar Matbaa İşçileri Cemiyeti ve Sigara Kâğıdı basımında çalışan işçilerin yer aldığı cemiyetler işçiler arasında faaliyette bulunan örgütlerdendir. Bu örgütlerin dışında 1909 tarihli İzmir Matbaaları Amele Cemiyeti ve 1908 yılında Kudüs'te kurulan Matbaa İşçileri Cemiyeti işçi örgütlenmeleri için çalışma yapan cemiyetlerdendir. 1920 tarihli Mürettibin Cemiyeti, 1919 tarihli Türk Gazeteciler Cemiyeti ve Umum Matbaalar İşletme Amale Cemiyeti devletin son yıllarında örgütlenen kuruluşlardandır (Yıldırım, 2017).

Gıda Sektöründe Çalışan İşçiler Tarafından Kurulan Örgütler

1908 öncesi kurulan sendikal nitelikli cemiyetler arasında bahsettiğimiz Hamurkâr Cemiyeti dışında, 1911 yılında İstanbul'da kurulan Umum Değirmen İşçileri Cemiyeti, Ekmekçi Amele Cemiyeti ve 1919 tarihli İttihat-i Efkâr Şekerci Ameleleri Cemiyeti İstanbul'da kuruluşu gerçekleşen örgütlerdendir. Selanik'te kurulan Kanaviçe ve Süt İşçileri Cemiyeti de gıda alanında faaliyette bulunan işçi cemiyetlerindedir (Yıldırım, 2017).

Diğer Sektörlerde Faaliyet Gösteren İşçi Cemiyetleri

Yukarıda ifade edilen sektörlerdeki işçi örgütlenmeleri dışında eğitim, hizmet, tarım, madencilik ve inşaat vd. sektörlerde faaliyette bulunan sendikalar ve işçi cemiyetleri mevcuttur. 1908 yılında Selanik'te kurulan İslam ve Rum Osmanlı Amele Derneği, 1921 yılında kurulan Balya Madenleri Aya Varvara Amele Cemiyeti ve Ereğli maden işçilerinin kurduğu örgütler madencilik alanında faaliyet göstermektedir. Eğitim alanında ise 1910 tarihinde kurulan Emme-i Mahallat Tevhid ve Teavün Cemiyeti, Osmanlı Bulgar İttihad-ı Muallimin Cemiyeti ve Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin Cemiyeti faaliyette bulunmuşlardır. Hizmet sektöründe; Düyun-i Umumiye Memurin-i Osmaniye Cemiyeti (1908), Banka Memurin ve Müstahdemi Kulübü(1919), Kampana Dersaadet Telefon Şirketi Memurini Teavün Cemiyeti, Posta ve Telgraf Memurin Cemiyeti(1920), Banka Memurları Cemiyeti(1919) ve 1908 yılında ilk kuruluşunu gerçekleştirdikten sonra 1920 yılında tekrar örgütlenen Garsonlar Cemiyeti bulunmaktadır. Tarım alanında kurulan Selanik Ziraat Kulübü (1908), Adana Ziraat Kulübü, Osmanlı Ziraat Kulübü ve Dersaadet Çiftçiler Derneği (1910) çiftçi haklarını korumaya yönelik faaliyetler güden cemiyetlerdendir. Marangoz Amaleleri İttihadı, İzmir Tüccar Hademeleri Şubesi, Anadolu Beynelmilel Müstahdem İttihadı, İzmir Demirci Amale İttihadı ve İzmir Musevi Ticarethaneleri Müstahdem Cemiyeti İzmir'de kurulmuş olan işçi örgütleridir. Selanik

Memurin ve Müstahdemin Sendikası (1908) ve Tüccar Kâtip Müstahdemin Sendikası (1908) Selanik'te faaliyet gösteren sendikalardandır. Rum Müstahdemin-i Tüccar Heyeti (1911) Trabzon'da kurulmuş olup, iki yıl sonra adını Trabzon Müstahdemin-i Tüccar Heyeti'ne çevirmiştir. Bahsedilen bu cemiyetler dışında, Ameleyi Sıyanet Cemiyeti (1921), Müessat-ı Ticariye Memurları Tesanüd Cemiyeti (1922), Makine İşçileri Cemiyeti, Doğramacılar Cemiyeti, Duvarcılar Amele Cemiyeti ve İstanbul Umum İnşaat ve Tarik Irgad ve Rençber Amelesi Cemiyeti II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan işçi örgütleri arasındadır (Sülker, 2004; Koç, 2010; Kırpık, 2004; Yıldırım, 2017; Sencer, 1969; Gülmez, 1985).

Osmanlı sendikal hareketine baktığımızda, sayısal olarak kurulan birçok işçi cemiyetinin varlığından söz etmenin mümkün olduğu açıktır ancak bu cemiyetlerin ne kadarı sendikal anlamda mücadele yürütmüş, ne kadarı kuruluş programlarına uygun eylemlerde bulunmuş ya da ne kadarı faaliyetleri için gerekli zemini bulmuş bunu kestirmek güçtür. Bu doğrultuda ortaya çıkan işçi hareketlerinin eylem niteliğini incelemek Osmanlı emek tarihinin kavranmasında önemli bir adım olacaktır.

İŞÇİ EYLEMLERİ: GREVLER

Grev kısaca bir işte çalışan kişilerin yaşadıkları sorunlar karşısında işi durdurması olarak tanımlanabilir. Çalışma hayatı tarihine baktığımızda çok eski zamanlardan beri bu tarz eylemlere rastlamak olasıdır. Grevlerin ekonomik, siyasal ve toplumsal birçok nedeni vardır. Özellikle çalışma koşullarında yaşanan aksaklıklar ve ücret sorunları iş bırakma eylemlerinin başlıca nedenleri olarak tarih boyunca karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte sanayileşme sonrası dönemde işçiler adına koşulların acımasızca kötüye gitmesi, işçilerin yaşadığı kötü muameleler, işçilerin üretimden yeterince pay alamamaları ve işçi ücretlerinin düşük olması gibi sorunlar 18. yüzyıl sonrasında grev hareketlerinin bir hayli artmasına neden olmuştur. O halde, sanayileşme hareketleri ile grev gibi işçi eylemlerinin arasında doğru orantı olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı işçi hareketleri tarihinde farklı zamanlarda birçok işçi eylemini görebiliriz. Bunlar arasında boykot, protesto, fabrika yakma, makine kırma, yürüyüş ve iş yavaşlatma gibi eylem biçimleri yer alırken, karşımıza en çok çıkan eylem biçiminin grevler olduğunu söylemek mümkündür. 19. yüzyılda sanayileşme çabalarıyla birlikte çalışma koşullarının değişmesi beraberinde sosyoekonomik sorunları da getirmiş, çoğunluğu ücret konusunda yaşanan sorunlar olmak üzere birçok işçi eylemi imparatorluk içinde görülmeye başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında işçi eylemlerinde yaşanan bu hareketlilik II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ortaya çıkan özgürlük ortamı ile birlikte Osmanlı çalışma hayatının bir gerçeğine dönüşmüştür.

1908 Öncesinde Yaşanan İşçi Eylemleri

Tanzimat'ın ilanını izleyen sürede devletin sanayileşme hamlelerini hızlandırması özellikle büyükşehirlerde ve liman kentlerinde ücretli çalışan işçilerin sayısal olarak artmasına olanak vermiştir. Bu dönemde hem özel sektöre ait olan hem de devlete ait olan işletmelerde birçok grev hareketi kayıtlarda yerini almıştır. Yapılan işçi eylemlerinin önemli bir kısmı denizcilik, gıda ve tekstil alanlarında meydana gelmiştir. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar imparatorluk içinde tespit edilen 95 grev bulunmaktadır.

Tanzimat sonrası dönemde karşımıza çıkan ilk grev hareketleri ya işçilerin ücretlerini alamamaları ya da ücretlerin düşüklüğü sebebiyle yapılmıştır. 1861 yılında Tersane-i Âmire işçileri uzun süre ücretlerinin ödenmemesi üzerine iş bırakarak biriken ücretlerinin ödenmesini istemişlerdir. 1862 yılında Elbisehane Âmire işçileri, 1863 yılında da Zonguldak madenlerinde çalışan işçiler yine ücret sorunları nedeniyle iş bırakarak greve gitmişlerdir. 1860'ların başında

yaşanan eylemlerden sonra 1870'lerin ilk yıllarına kadar kayıtlarda grev hareketlerine rastlanmaz. 1872'nin Ocak ayında Hasköy Tersanesi işçileri, aynı yılın Şubat ayında ise Beyoğlu Telgrafhanesi çalışanları ücretlerini alamadıkları gerekçesiyle greve başlamışlar, tüm baskılara rağmen sürdürdükleri eylem sonuç vermiş ve biriken ücretlerini almışlardır. 1872 yılındaki bir diğer grev ise Haydarpaşa- İzmit demiryolu hattında çalışan işçiler arasında meydana gelmiş, bu grev güvenlik güçleri tarafından sonlandırılmıştır. Aynı dönemde Rumeli Demiryolu'nun İstanbul kısmında çalışan işçilerin başlatmış olduğu grev 20 gün sürmüştür. 1872 yılında meydana gelen bir diğer eylem ise Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası işçilerinin başlatmış olduğu grevdir. 1873 yılının Ocak ayında 11 ay boyunca ücretlerini alamayan tersane işçilerinin başlatmış olduğu grev çatışmayla son bulmuş, çatışmalar sonucunda yaralananlar olmuştur. 1875 yılına gelindiğinde inşaat işçileri ve hamallar arasında iş bırakma eylemi olmuş, aynı yıl 6 aylık alacaklarını talep eden tersane işçileri iş bırakmıştır. 1876 yılında ise Darphane işçileri, Haydarpaşa demiryolu işçileri, Fişekhane işçileri, İzmir terzi işçileri, Feshane işçileri ve arabacılar alamadıkları ücretleri nedeniyle greve gitmişlerdir. 1876'nın Şubat ayında başlayıp Mayıs ayına kadar devam eden Hasköy tersanesindeki grev, işçiler arasındaki anlaşmazlıklar sonucu çıkan olaylara, güvenlik güçlerinin müdahalesi üzerine sonlandırılmıştır (Yıldırım, 2017, ss. 209- 211).

1878 yılında İstanbul terzi işçileri, duvarcılar ve ayakkabıcılar grev yaparak ücretlerinin ödenmesini istemişlerdir. 1879 Mart'ında çalışma sürelerinin uzunluğundan şikâyet eden yapı işçileri, ücret konusunda meydana gelen sorunlar sebebiyle Şirket-i Hayriye işçileri, tersane işçileri, vapur işçileri, Şam'da sayıları üç bini bulan tekstil kalfaları, Selanik'te muhasebe çalışanları, Kavala'da üç bin kadar tütün işçisi greve başvurmuştur. 1880 yılında vapur işçilerinin grevi tersaneden getirilen askerlerle kırılmış, aynı yıl İdare-i Mahsusa ve Haydarpaşa demiryolu işçileri grev yapmışlardır. 1878 ve 1880 arası yıllar işçi eylemleri açısından hareketli geçen yıllardır. Bu tarihler arası tespit edilen 14 grev bulunmaktadır. 1880 yılından sonra artık istibdat rejiminin baskı ortamı gücünü iyiden iyiye göstermiş, bu tarihten sonra 10 yıl boyunca sadece 5 greve rastlanmıştır. 1882 yılında Tatavla ayakkabı işçileri, 1884'de İdare-i Mahsusa işçileri, 1885'te -greve liderlik yapan bir hamalın tutuklanmasıyla sonuçlanan- odun deposu işçileri, 1886 yılında Pazar günlerinin tatil olmasını isteyen Beyoğlu mağaza işçileri ve 1888'de Tersane-i Âmire'de çalışan İngiliz işçilerin yapmış olduğu grevler 1880- 1890 yılları arasında gerçekleşmiştir (Koç, 1976, s. 52).

1890 yılına girildiğinde ücretlerinin artırılması talebiyle Ermeni hamurkârlar grev başlatmış, grev sürgünlerle sona erdirilmiştir. Aynı yıl İzmir'de tuz ocaklarında çalışan işçilerin başlattığı grev Düvân-ı Umumiye'nin müdahalesi ile sonlandırılmıştır. 1891'de İdare-i Mahsusa fabrika işçileri, İstanbul tuğla işçileri, İskeçe tütün işçileri greve gitmiştir. Tuğla işçilerinin yaptığı grev güvenlik güçleri tarafından dağıtılmış ve tutuklamalarla sonuçlanmıştır. 1892 yılında alamadıkları ücretleri için Tersane-i Âmire işçileri grev yapmıştır. 1893 yılında Cibali Reji Fabrikası'nda çalışan işçiler ücretlerinin artırılması talebiyle eylemde bulunmuş, aynı yıl Karaağaç'taki tuğla işçileri ve Edirne Dedeağaç'ta bulunan hamallar iş bırakmışlardır. 1895 yılının Ocak ayında Ereğli Maden işçileri ve İstanbul'da bir tamirhanede çalışan işçiler ücretlerinin ödenmesi adına grev yapmışlardır. 1895 yılında meydana gelen bir diğer grev olayı ise işten çıkarılan iki işçinin tekrar işe alınması talebiyle başlamış, Müslüman, gayrimüslim ve farklı milletlerden işçilerin başlattığı grev, çıkarılan iki işçinin tekrar işe alınmasıyla sonlandırılmıştır. 1896'da Tersane-i Âmire işçileri ve Kavala tütün işçileri ücret sorunları nedeniyle greve gitmişlerdir. 1898 yılı Aydın'da bulunan tuz ocaklarında çalışan kayıkçıların grevi çıkan olaylara güvenlik güçlerinin müdahale etmesiyle noktalanmıştır. 1900 yılında İstanbul'da Tıbbiye binasının inşaatında çalışan işçilerinin grevi ücretlerin ödeneceğine söz verilmesi üzerine bitirilmiştir (Yıldırım, 2017, ss. 213- 217).

20. yüzyıla gelindiğinde özellikle 1904 ve sonrasında grev sayılarının arttığı görülmektedir. Bu artışın yaşanmasında en belirgin neden işçi sayısının önceki dönemlere göre bir hayli gelişme göstermesidir. İşçi sayısının artması işçi hareketlerinin nitelik ve nicelik olarak ivme kazanmasına olanak vermiştir.

20. yüzyılda ilk grev hareketini 1901 yılında Baruthane-i Âmire Fabrikasında çalışan işçiler başlatmıştır. Ücret sorunları nedeniyle 1902'de İstanbul tersane işçileri ve İdare-i Mahsusa işçilerinin yapmış olduğu grevler bulunmaktadır. 1903 yılında ücret sorunları çözülmeyen tersane işçileri tekrar iş bırakırken, aynı yıl bir başka grev ise Paşabahçe Cam Fabrikası işçileri tarafından yapılmıştır. 1904 yılında 8 ay arayla tersane işçileri iki grevde bulunmuş, Selanik'te Reji ve tütün işçileri, Kavala tütün işçileri, Selanik ve Manastır'da kunduracı işçileri, Bitlis'te askeriye inşaatında çalışan işçiler ve Manastır'daki fırın işçileri grev yaparak iş bırakmışlardır. 1905 yılı İstanbul, İskeçe ve Voden'de tekstil, dokuma ve tütün işçileri arasında başlayan birçok grevin yapıldığı bir yıldır. Bunun yanında Balya Karaaydın maden işçilerinin grevi yine 1905 yılında gerçekleşmiştir. Fakat bu yıl Kavala'da meydana gelen grev niteliği bakımından diğerlerinden farklı bir şekilde başlamıştır. Kavala tütün işçileri tarafından gerçekleştirilen grev, şiddetli olayların yaşanmasının yanı sıra imparatorluk toprakları içinde bir işçi örgütü tarafından örgütlenen ilk grev olması sebebiyle de önemlidir. Tütün İşçileri Saadet Cemiyeti'nin öncülüğünde gerçekleşen grev güvenlik güçlerinin yapmış olduğu müdahale üzerine sonlandırılmış, grevin elebaşları tutuklanarak Kavala'dan uzaklaştırılmışlardır (Kırpık, 2004; Yıldırım, 2017).

1906 yılında Üsküp'te kunduracı ve kaftancı işçileri, İstanbul'da Cibali tütün fabrikası işçileri ve reji fabrikası işçileri, Veles'te kunduracı işçileri ve terzi işçileri, Selanik'te metal işçileri, deri işçileri, marangoz işçileri ve seramik fabrikası işçileri, Edirne'de tuğla taşımacılığında çalışanlar, İstanbul'da tersane işçileri ve matbaa işçileri grevler yapmışlardır. 1907 yılında ise İstanbul'da tersane işçileri, vapur işçileri, tuğla fabrikası işçileri, liman hamalları ve İdare-i Mahsusa işçilerinin yanı sıra Balya Karaaydın maden işçileri grev hareketinde bulunarak iş bırakmışlardır. II. Meşrutiyet'in ilanından önce 1908 yılında İstanbul'da denizcilik alanında çalışan işçiler arasında da üç greve rastlanmıştır (Güzel, 1985; Sencer, 1969; Yıldırım, 2017; Kırpık, 2004).

Tanzimat'tan II. Meşrutiyetin ilanına kadar gelen dönemde ortaya çıkan işçi hareketleri, Osmanlı toprakları içinde yaşayan işçi kitlesinin sınıfsal bir nitelik kazandığı dönemi işaret etmektedir. Bu dönemde yaşanan işçi hareketlerinde örgütsel desteğe pek rastlanmamasının yanında, ideolojik yaklaşımlar da işçi eylemlerinin genel niteliği oluşturmaz. II. Meşrutiyet öncesinde meydana gelen işçi hareketleri ekonomik sorunların ortaya çıkarttığı geçim sıkıntısını önlemeye yönelik hareketlerdir ve daha çok ücret sorunları karşısında ortaya çıkan eylemler olarak meydana gelmiştir. 1908 ve sonrasında meydana gelen işçi eylemleri ise II. Meşrutiyet'in getirdiği siyasal ortamdan fazlasıyla etkilenmiştir.

II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Yaşanan İşçi Eylemleri

II. Meşrutiyet'in ilanı ile imparatorluk her alanda yeni bir dönemin içine girmiştir. Siyasal anlamda ortaya çıkan yeni yönetim biçimi sosyo-ekonomik hayat başta olmak üzere her alanda etkisini hissettirmiş, özellikle otuz yılı aşan istibdat rejiminin yerini alan özgürlük ve eşitlik söylemleri "Hürriyetin İlanı"nın ilk günlerinde, siyasi ve sosyal hayatın her sahasında kendine yer bulmuştur. Özgürlük ve eşitlik söylemlerinin en çok etkilediği alanlardan biri de çalışma hayatıdır. Özgürlük ve eşitlik söylemlerinin rüzgârını da arkasına alan işçi sınıfı bu dönemde yaşanan sorunları dile getirmek için eylem yolu seçmiş ve II. Meşrutiyeti izleyen günler

Türkiye emek sınıfı tarihi için en ilgi çekici günleri de beraberinde getirmiştir. Yıldırım'a (2017, s. 264) göre 1908 yılı içinde gerçekleşen grev sayısı 143 olarak tespit edilmektedir.

1908 yılındaki grevlerin içinde, demiryolu işçileri yapmış oldukları otuz grevle en çok grevin görüldüğü işkolunu oluşturmaktadırlar (Tablo 1). Bu tarihte İstanbul'da Şark Demiryolları işçileri, Rumeli Demiryolları işçileri, Anadolu Demiryolları işçileri ve İstanbul Tramvay Şirketi işçileri toplam dokuz grev yapmışlardır. Selanik'te aynı dönemde Şark Demiryolları işçileri ve Selanik Tramvay Şirketi işçileri tarafından yedi grev gerçekleşirken, Manastır ve Üsküp'te yine Şark Demiryolları işçileri tarafından gerçekleştirilen iki grev görülmektedir. Aydın Demiryolları işçileri üç, İzmir Demiryolları işçileri ve İzmir Tramvay işçileri dört defa greve giderek iş bırakmışlardır. Bunların dışında Edirne'de Rumeli Demiryolları işçileri iki grevde bulunurken, Eskişehir Demiryolları işçileri bir, Halep ve Beyrut'ta çalışan demiryolu işçileri ise iki defa greve gitmişlerdir (Güzel, 1985).

Tablo 1. Demiryolu İşçileri Arasında 1908 Grevleri (Güzel, 1985).

Şehir	Şirket/ İşçi Grubu	Grev Sayısı
İstanbul	Şark Demiryolları Şirketi İşçileri	4
İstanbul	Rumeli Demiryolları Şirketi İşçileri	1
İstanbul	Anadolu Demiryolları Şirketi İşçileri	1
İstanbul	Tramvay Şirketi İşçileri	3
Selanik	Şark Demiryolları Şirketi İşçileri	7
Manastır	Şark Demiryolları Şirketi İşçileri	1
Üsküp	Şark Demiryolları Şirketi İşçileri	1
İzmir	İzmir Demiryolu Şirketi İşçileri	2
İzmir	Tramvay Şirketi İşçileri	2
Aydın	Aydın Demiryolları Şirketi İşçileri	3
Edirne	Rumeli Demiryolları Şirketi İşçileri	2
Eskişehir	Eskişehir Demiryolu Şirketi İşçileri	1
Beyrut	Şam Hama Demiryolu İşçileri	1
Halep	Hicaz Demiryolları Şirketi İşçileri	1

Tablo 2'de sayıları verilen gıda, tütün ve reji fabrikası işçileri 1908 grevlerinde yirmi sekiz grev ile en çok iş bırakan işkollarındandır. İstanbul'da reji işçileri iki, fırın işçileri beş, un fabrikası işçileri, makarna fabrikası işçileri ve su şirketi işçileri birer defa iş bırakarak greve gitmişlerdir. Selanik'te tütün fabrikası işçileri dört, bira fabrikası işçileri iki, sabun fabrikası işçileri bir, un fabrikası işçileri bir, reji fabrikası işçileri bir, fırın işçileri ve şekerçi kalfaları bir kez olmak üzere iş bırakmışlardır. Bunların yanında Samsun'da tütün ve reji fabrikası işçileri, İzmir'de incir kutusu imalathanesi işçileri, Aydın'da tuz ocağı işçileri, Manastır'da fırın işçileri ve Midilli'de zeytinyağı işçileri iş bırakarak grev yapmışlardır (Yıldırım, 2017, ss. 236- 244).

1908 grevleri içinde limanlarda yük taşımacılığı ve hamallık yapan işçi grupları da önemli sayıda iş bırakma hareketinde bulunmuştur (Tablo 3). İstanbul rıhtımlarında çalışan hamallar, gümrük hamalları, gaz şirketine kömür taşıyan hamallar ve genel olarak İstanbul hamalları iş bırakmışlardır. Girit'te liman hamalları iki defa iş bırakmış, Beyrut liman hamalları, Edirne Dedeoğlu limanı hamalları, Balıkesir Akçay iskelesi hamalları, Selanik limanı hamalları ve Beyrut limanı hamalları grev yapmışlardır (Kırpık, 2004).

1908 yılını grevler anlamda hareketli geçiren sektörlerden biri de Tekstil sektörüdür (Tablo 4). Selanik'te deri fabrikası işçileri, ipek fabrikası işçileri ve terzi işçileri greve gitmiştir. İstanbul'da Feshane fabrikası işçileri, iplik fabrikası işçileri, deri fabrikası işçileri, fes ve bez fabrikası işçileri, Adapazarı'nda deri fabrikası işçileri ve ipek fabrikası işçileri, Adana'da

pamuk işçileri, Sivas ve İzmir’de de halı fabrikası işçileri bu dönemde iş bırakmışlardır (Yıldırım, 2017, ss. 258- 260).

Tablo 2. Gıda, Tütün ve Reji İşçileri Arasında 1908 Grevleri (Yıldırım, 2017, ss. 236- 244).

Şehir	Şirket/ İşçi Grubu	Grev Sayısı
İstanbul	Reji İşçileri	2
İstanbul	Fırın İşçileri	5
İstanbul	Unkapanı Un Fabrikası İşçileri	1
İstanbul	Makarna Fabrikaları İşçileri	1
İstanbul	Üsküdar- Kadıköy Su Şirketi İşçileri	1
Selanik	Tütün Mağazaları İşçileri	4
Selanik	Reji Fabrikası İşçileri	1
Selanik	Fırın İşçileri	1
Selanik	Olympos Bira ve Buz Fabrikası İşçileri	2
Selanik	Sabun Fabrikası İşçileri	1
Selanik	Alatini Un Fabrikası İşçileri	1
Selanik	Şekerci Kalfaları	1
Samsun	Tütün Ticarethaneleri İşçileri	1
Samsun	Reji Fabrikası İşçileri	1
İzmir	İncir Kutusu İmalathanesi İşçileri	1
Midilli	Sabunhane ve Zeytinyağı İşçileri	1
Aydın	Tuz Ocağı İşçileri	2
Manastır	Fırın İşçileri	1

Tablo 3. Hamallar ve Liman İşçileri Arasında 1908 Grevleri (Kırpık, 2004).

Şehir	Şirket/ İşçi Grubu	Grev Sayısı
İstanbul	Rıhtım Hamalları	3
İstanbul	Gümrük Hamalları	3
İstanbul	Gaz Şirketine Kömür Taşıyan Hamallar	1
İstanbul	İstanbul Hamalları	1
İzmir	Liman Hamalları	1
Girit	Midilli Limanı Hamalları	2
Beyrut	Liman Hamalları	2
Balıkesir	Akçay İskeleyi Hamalları	1
Edirne	Dedeğaç Limanı Hamalları	1
Selanik	Liman Hamalları	1

Tablo 4. Tekstil İşçileri Arasında 1908 Grevleri (Yıldırım, 2017, ss. 258- 260).

Şehir	Şirket/ İşçi Grubu	Grev Sayısı
İstanbul	İplik Fabrikası İşçileri	2
İstanbul	Yazmacı İşleri	1
İstanbul	Feshane Fabrikası İşçileri	1
İstanbul	Nikolaidi’ nin Debbağhanesindeki İşçiler	1
İstanbul	Fes ve Bez Fabrikası İşçileri	1
Selanik	Deri Fabrikası İşçileri	1
Selanik	İpek Fabrikası İşçileri	1
Selanik	Terzi İşçileri	1
İzmir	Halı Fabrikası İşçileri	2
Adapazarı	İpek Fabrikası İşçileri	2
Adapazarı	Hereke Fabrikası İşçileri	1
Sivas	Halı Fabrikası İşçileri	1
Adana	Pamuk İşçileri	1

1908 grevleri içinde hizmet sektöründe meydana gelen grev sayısı önceki yıllara göre bir hayli artış göstermiştir (Tablo 5). İstanbul’da otel işçileri, bakkal çıraqları, çeşitli kurum, kuruluşlar

ve ticarethanelerde çalışan garsonların yanı sıra belediye temizlik işçileri de grev yaparak iş bırakmışlardır. Selanik'te ise yine çeşitli ticarethane işçileri, garsonlar ve komiler grev yapan işçilerdendir (Kırpık, 2004).

Tablo 5. Hizmet Sektörü İşçileri Arasında 1908 Grevleri (Kırpık, 2004).

Şehir	Şirket/ İşçi Grubu	Grev Sayısı
İstanbul	İstanbul Belediyesi Temizlik İşçileri	1
İstanbul	Çeşitli Ticarethanelerde Çalışan Garsonlar	4
İstanbul	Otel İşçileri	2
İstanbul	Bakkal Çırakları	1
İstanbul	Çeşitli Kurum ve Kuruluşlarda Çalışan İşçiler	4
Selanik	Garsonlar	1
Selanik	Hizmet Görevlisi Olarak Çalışan İşçiler	5

Tablo 6'da sayıları verdiği üzere Zonguldak Ereğli maden işçileri, Selanik maden işçileri, Ergani maden işçileri ve Balıkesir'de bulunan ocaklardaki maden işçileri 1908 grevlerinde iş bırakarak grev yapmışlardır (Sencer, 1969).

Tablo 6. Maden İşçileri Arasında 1908 Grevleri (Sencer, 1969).

Şehir	Şirket/ İşçi Grubu	Grev Sayısı
Zonguldak	Ereğli Maden İşçileri	4
Balıkesir	Balya ve Karesi Maden İşçileri	3
Selanik	Maden İşçileri	1
Ergani	Bakır Ocağı İşçileri	1

1908 grevleri içinde denizcilik sektöründeki işçiler de sekiz grevle iş bırakmışlardır (Tablo 7). Bu grevlerden beş tanesi İstanbul'da, iki tanesi Selanik'te, bir tanesi ise İzmir'de gerçekleşmiştir (Güzel, 1985).

Tablo 7. Denizcilik Sektöründe Çalışan İşçiler Arasında 1908 Grevleri (Güzel, 1985).

Şehir	Şirket/ İşçi Grubu	Grev Sayısı
İstanbul	İdare-i Mahsusa İşçileri	2
İstanbul	Şirket-i Hayriye İşçileri	2
İstanbul	Tersane-i Âmire İşçileri	1
Selanik	Katrin Vapur İşçileri	1
Selanik	Tersane İşçileri	1
İzmir	Hamidiye Vapur Şirketi İşçileri	1

Tablo 8'de görüldüğü üzere, matbaa ve basın-yayın alanında İstanbul'da dört, Selanik'te iki ve Kudüs'te bir grev yaşanmıştır (Sencer, 1969).

Tablo 8. Matbaa ve Basın- Yayın İşçileri Arasında 1908 Grevleri (Sencer, 1969).

Şehir	Şirket/ İşçi Grubu	Grev Sayısı
İstanbul	Gazete Dizgicileri	2
İstanbul	Matbaa İşçileri	2
Selanik	Mair de Botton Sigara Kağıdı Baskı İşçileri	1
Selanik	Matbaa İşçileri	1
Kudüs	Matbaa İşçileri	1

1908 grevleri arasında inşaat, enerji ve diğer alanlarda da grevler yaşanmıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Diğer Sektörlerde 1908 Grevleri (Kırpık, 2004).

Şehir	Sektör	Şirket/ İş Grubu	Grev Sayısı
İstanbul	İnşaat	İnşaat İşçileri	3
Selanik	İnşaat	İnşaat İşçileri	2
Selanik	Enerji	Havagazı Şirketi İşçileri	1
Beyrut	Enerji	Havagazı Şirketi İşçileri	1
İstanbul	Sanayi	Dökmeci İşleri	1
İstanbul	Cam	Paşabahçe Şişe Fabrikası İşçileri	1
İzmir	Yapı	Marangoz İşçileri	1
Üsküp	Metal	Singer Şirketi İşçileri	1
Selanik	Metal	Benforado Atölyesi Tenekeci İşçileri	1

1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ile birlikte imparatorluk içinde esen hürriyet rüzgârı, eşitlik ve özgürlük gibi kavramların sıkça dile getirilmesine yol açmıştır. Meşrutiyet'in ilanını izleyen süreçte oluşan siyasi ortam işçi hareketlerine de olanak tanımış ve bu dönemde sendikaların da desteklediği birçok grev görülmüştür. Bu dönemde ortaya çıkan işçi hareketini bir önceki dönemden ayıran en önemli noktaların başında, çalışma hayatında sendikal nitelikte bulunan işçi örgütlenmelerinin sayısının bir hayli artmış olmasıdır. Sendikal hareketliliğin yanında sosyalizm de bu dönemde dar bir grubun basın yoluyla tartıştığı bir fikir hareketi olmaktan çıkarak işçiler arasında da yaygınlık kazanmıştır. İşçi cemiyetlerinin Osmanlı çalışma hayatını etkilemesi ve sosyalist fikirlerin işçiler arasında yayılmasının yanında, 1908 grevleri genel olarak önceki dönemlerde olduğu gibi ücret ödemelerinde yaşanan sorunlar üzerine ortaya çıkmıştır. İşçilerin düşük ücretlerle çalışması ve çalışma koşullarının birçok işletme, kurum ve tesiste işçiler açısından uygun şartlar taşıması 1908 grevlerinin çıkmasındaki temel zemini oluşturmaktadır. Bu nedenle aynı işkolunda veya aynı işletmelerde birçok iş bırakma eyleminin tekrar tekrar görüldüğü gözlemlenmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden kısa süre içinde demiryolu işçileri, tütün ve reji işçileri, taşımacılık alanında faaliyet gösteren işçiler, tekstil sektöründe çalışan işçiler, madencilik işçileri, hizmet sektöründe faaliyet gösteren işçiler, matbaa ve basın- yaygın işçilerinin yanı sıra denizcilik alanında çalışan işçiler imparatorluğun birçok farklı bölgesinde ve birçok farklı işletmede iş bırakarak greve giden işkollarının başlıcalarıdır.

Bu dönemde yaşanan grev hareketleri hem özel sektörde hem de devlete ait işletmelerde görülmektedir. Grev hareketlerinin içinde işçilerin taleplerinin karşılandığı çok az başarılı eylem vardır. Aslında, grevler neticesinde işçiler birçok defa kazanım elde etmişlerdir fakat aynı işletmelerde tekrar eden grevlerden anlaşılacağı üzere elde edilen kazanımlar işletmeler tarafından yerine getirilmemiştir. Grevler içinde güvenlik güçlerinin bastırdığı eylemlere de rastlanmaktadır. Sonucu tutuklamalar ve sürgünlerle biten bu grevlerin zaman zaman şiddet olaylarına da dönüştüğü olmuştur. Çalışma hayatını derinden etkileyen 1908 grevleri Tatil-i Eşgal Kanunu'nun çıkması sonrası azalmış, II. Meşrutiyet'in ilerleyen yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) kurmuş olduğu baskı rejimi içinde işçi hareketleri, Meşrutiyet'in ilk günlerindeki hareketliliğini yakalayamamıştır.

1909 yılı işçi hareketleri açısından 1908 yılı kadar hareketli bir yıl olmamıştır. Bunda Tatil-i Eşgal Kanunu'nun uygulanmaya konmasının payı büyüktür. Buna rağmen taşımacılık, gıda, tekstil, madencilik, inşaat ve sanayi çalışanlarının yapmış oldukları yirmi dört grev 1909 yılında gerçekleşmiştir. Grevler daha önceki yıllarda olduğu gibi ücret sorunları temelli olmuştur (Kırpık, 2004).

1910 yılında madencilik, ulaşım, tekstil, gıda, inşaat ve denizcilik alanlarında faaliyet gösteren işçilerin yapmış oldukları yirmi iki greve rastlanmaktadır. 1911 yılında ise yedi tanesi tütün

işçilerinin iş bırakması sebebiyle gerçekleşen, gıda, ulaşım, matbaa, inşaat, denizcilik ve madencilik işkollarında yaşanan on dokuz grev tespit edilmiştir. 1912 ve 1913 yılı Osmanlı adına dramatik sonuçları olan bir yıldır. Bu yıllar Balkan Savaşları'nın devlet adına olumsuz sonuçlanmasıyla Balkanlar'daki toprakların çok büyük bir bölümünün kaybedildiği yıllardır. Savaşın etkisiyle birlikte İTC'nin baskı ortamını iyiden iyiye arttırması işçi hareketlerinin bu yıllarda sayısal olarak gerilemesine yol açmıştır. 1912'de denizcilik, taşımacılık, gıda ve inşaat işkollarında toplam sekiz grev yaşanmıştır. 1913 yılında ise üç grev tespit edilmektedir. Bunlar gıda, liman işçileri ve denizcilik alanında faaliyet yürüten işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1914 yılı Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olarak Dünya tarihi açısından önemli yıllardan biridir. Bu dönemde Osmanlı işçileri arasında üç greve hareketine rastlanmaktadır. 1915'de İzmir'deki tütün işçileri iş bırakmış, 1917 yılında Kozlu madenlerinde çalışan işçiler, 1918 yılında ise İstanbul'daki bir hapishane çalışan inşaat işçileri grev yapmışlardır (Yıldırım, 2017).

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından işçi hareketleri yeniden bir canlılık göstermiştir. 1919 yılında hizmet sektörü çalışanları, denizcilik, ulaşım ve madencilik sektörlerinde çalışan işçiler on üç grev gerçekleştirmişlerdir. 1920 yılında ulaşım, taşımacılık, basın- yayın, inşaat, gıda ve tekstil alanlarında on grev tespit edilmiştir. 1921 yılında enerji, ulaşım, denizcilik, basın- yayın, tekstil ve inşaat işkollarında görülen grev sayısı sekizdir. İmparatorluğun son yılı olan 1922 yılında ise tekstil, ulaşım, hizmet ve madencilik alanlarındaki işçiler iş bırakmış, bu yıl dört grev yapılmıştır (Kırpık, 2004).

1908 yılından sonra Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar yapılan grev sayısı 113'tür. Bu sayı 1908 grevleri döneminde yapılan 143 iş bırakma eyleminin bir hayli gerisinde kalmıştır. Yaklaşık on beş yıl boyunca yapılan grevlerin, 1908 yılında yapılan grevlere nazaran çok düşük olması, devletin içinde bulunduğu siyasal ortamı ortaya koymasından önemlidir. 1908 ve 1923 arası yapılan grevler daha önceki dönemlerde de olduğu gibi ücret bazlı sorunlar başlıca olmak üzere, çalışma koşullarının düzeltilmesi talebiyle yapılmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde ortaya çıkan görece siyasal özgürlük ortamı zaman geçtikçe yerini baskı, şiddet ve sansür ortamına terk etmiş, çalışma hayatına yönelik hazırlanan Tatil-i Eşgal Kanunu ile birlikte işçilerin grev yapması yasaklanmasa da zorlaştırılmış hatta neredeyse imkânsız kılınmıştır.

İTC'nin iktidara tam olarak sahip olması sonrası baskı ve şiddet ortamı giderek yükselmiş, oluşturulan baskı rejiminin yanında Balkan Harpleri sonucu, Osmanlı'nın kuruluşundan bugüne çok büyük önem verdiği Balkan topraklarının kaybedilmesi ve devamında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması imparatorluğun zor günler geçirmesine neden olmuştur. Özellikle Balkan topraklarının kaybedilmesi her alanda Osmanlı adına büyük bir tükenişi simgelerken, işçi hareketlerinin de azalmasına yol açmıştır. Balkanlar, Osmanlı ücretli işgücünün yoğun olduğu bir bölgedir haliyle işçi nüfusunun sayısal olarak yüksek olduğu bu bölgenin kaybedilmesi emek hareketi adına da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Balkanlar'ın işçi sınıfının yoğun olarak bulunduğu ve gelişmiş şehirlere sahip bir bölge olmasının yanı sıra ideolojik hareketliliğiyle de 19. ve 20. yüzyıllar boyunca imparatorluğu siyasal anlamda etkilemiştir. Devam eden süreç mütareke yıllarının ve Ulusal Kurtuluş Savaşı mücadelesinin yaşandığı yıllar olarak siyasal anlamda emek hareketinin sınırlı bir çerçevede kalmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler, işçi hareketleri için sağlıklı bir zeminin oluşmasına engel olmuştur.

SONUÇ

1839 yılında Tanzimat ile başlayan reform hareketlerinden, 1923 yılında imparatorluğun yıkılmasına kadar giden süre içerisinde Osmanlı emek hareketini grevler ve örgütler anlamında

konu edinen bu çalışmada, ücretli işçiliğin yenilik hareketlerine doğru orantılı bir şekilde yükseldiği görülmüştür. Tanzimat sonrası dönemde bir devlet politikası olarak ortaya çıkan Batılılaşma hareketlerinin, devleti siyasal, iktisadi ve soysal alanlarda daha önceden tecrübe etmediği bir şekilde değişime yönlendirdiği, özellikle iktisadi alanda yapılan yeniliklerin Osmanlı gündelik hayatını da etkileyerek çalışma hayatında değişimlere neden olduğu anlaşılmıştır.

Devletin Tanzimat sonrası dönemde Batı'yı örnek alarak gerçekleştirdiği reformlar yeni kurumların ve yeni bir idari yapının ortaya çıkmasına olanak verirken aynı zamanda iktisadi sahada da Batı'yı örnek alan yaklaşımlar yeni siyasi fikirlerle birlikte yeni iktisadi usullerin de imparatorluk içinde tartışılmaya başlamasına neden olmuştur.

Devletin, siyasal ve ekonomik gücüne yeniden kavuşmak için hayata geçirdiği reformlar zaman içerisinde geleneksel yapıyla karşıtlıklar içererek karmaşık sonuçlar doğurmuştur. Batı'nın sanayi gücü karşısında geleneksel yapıdaki imalathaneler dışında bir sanayi gücü bulunmayan Osmanlı Devleti ilk olarak sanayileşme hamlesine gitmiştir. Sanayileşme hamleleri de reform hareketleri gibi bir devlet politikası olarak hayata geçirilmiştir. Devlet eliyle sanayileşmenin yaşanması, çalışma hayatında o güne değin fazla görülmeyen ücretli işçiliğin hızlı bir şekilde artmasına sebep olmuştur.

Osmanlı geleneksel çalışma hayatı daha çok toprağa bağlı çalışanlardan oluşmaktadır. Toprak sisteminin devletin güç kaybetmesine paralel olarak bozulması zaman içerisinde daha önce mülksüzleşme sorunu yaşamamış olan köylünün kentlere göç ederek ücretli işçiler olarak çalışma hayatı içine girmesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak sisteminin adaletli dağılımı ve devletin köylüyü koruyan tutumu 17. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamış, bu bozulma 19. yüzyılda tepe noktasına ulaşmıştır. 19. yüzyılda toprak sisteminin tamamen çökmesi, ekonomik olarak devletin içinde bulunduğu hal ve devletin aynı dönemlerde hayata geçirmeye başladığı sanayileşme politikaları, köylüyü ticaret, sanayi ve ulaşım alanlarında gelişmiş şehirlere göç etmek zorunda kılmıştır. Bu göç daha önce Osmanlı içinde görülmeyen mülksüz kitleleri ortaya çıkarmış, mülksüzleşme de ücretli işçiliğin artmasına olanak vermiştir.

Reform hareketleri sonucunda Osmanlı düşünce dünyası da yeni fikirlerle karşılaşmış, bu yeni fikirler hukuk devleti şiarının yükselmesi sonucunda basın yoluyla tartışılır bir duruma gelmiştir. Basın özgürlüğünün gelişim göstermesi aynı zamanda demokratikleşme yolunda atılan önemli bir adım olarak da görülmektedir. İmparatorluk içinde tartışılan fikir hareketlerinden biri de sosyalizmdir. Erken dönemde yalnızca basın yoluyla tartışılan sosyalist fikirler 20. yüzyıla doğru gelindiğinde hem siyasal nitelikte hem de işçi örgütlenmeleri niteliğinde karşımıza çıkmıştır. Aynı dönemlerde işçi kitlelerinin artık sınıfsal bir nitelik kazandığını da görmekteyiz yani işçi sınıfını ortaya çıkaran sanayileşme ve mülksüzleşme gibi değişimler aynı zamanda sosyalizmin işçiler arasında tartışılmasına da zemin hazırlamıştır. İşçi sınıfının sendikalar yoluyla örgütlenerek çalışma hayatı içinde eylem niteliği kazanması, sosyalizm fikirlerinin imparatorluk içinde dar bir kesim tarafından da olsa yüksek sesle dile getirilmeye başlamasını takip etmiştir. 19. yüzyılda da işçiler arasında grev, boykot, iş yavaşlatma gibi eylemler görülmektedir fakat bu erken dönem hareketliliği Osmanlı'da henüz yeni oluşmaya başlayan işçi sınıfının doğum sancılarıdır. Osmanlı işçi sınıfının çalışma hayatı içerisinde örgütlenme ve eylem etkinliğini arttırması II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönem içinde olmuştur. II. Meşrutiyet'in görece getirmiş olduğu siyasal özgürlük işçi sınıfını da hareketlendirmiş ve bu dönemde Osmanlı işçi sınıfı birçok farklı işkolunda örgütlenerek grev yapmıştır. II. Meşrutiyet'in, Anayasal bir sürece geçiş ile oluşturduğu siyasal özgürlük çok

geçmeden yerini baskıcı bir rejime bırakmış ve işçi sınıfı bu kısıtlı özgürlük alanında imparatorluğun son günlerine kadar durağan bir görüntü çizmiştir.

Sonuç olarak, reform hareketleri neticesinde ortaya çıkan yeni idari, siyasi ve ekonomik düzen gündelik hayatın ve toplumsal hayatın değişmesine yol açmış, değişen gündelik hayat ilişkileri de geleneksel iktisadi yaşamın farklı bir evreye girmesine neden olmuştur. Geleneksel iktisadi yaşam, yeni formuyla ücretli işçiliğin çalışma hayatı içerisinde yerleşmesine katkı vermiş, yaşanan bu değişimlerin yanında devlet eliyle sanayileşme hareketlerinin de gerçekleşmesi sayısal olarak ücretli işçilik yapan nüfusu arttırmış, artan ücretli işçi kitlesi yeni fikir akımlarının da etkisiyle sınıf niteliği kazanmıştır. İşçi sınıfının Osmanlı çalışma hayatı içinde eylem ve örgütlenme davranışlarıyla karşımıza çıkması büyüyen işçi kitlesinin sınıf olma bilincini kazanmasıyla eş zamanlı gelişmiştir. Bununla birlikte reform hareketlerinin sağladığı siyasal özgürlük ortamı düşünce hayatı içinde de yeni fikirlerin imparatorluk topraklarında tartışılmasını mümkün kılmıştır. Hukuk devletinin gelişmesi, demokratikleşme yolunda atılan adımlar ve basın özgürlüğü yeni fikirlerin tartışılmasına ve bu fikirleri meydana getiren sınıf veya grupların taleplerinin koşullar içerisinde zemin bulmasına katkı vererek olanak tanıdığı açıktır. Son söz olarak, Osmanlı işgücü, tarihin birçok evresinde var olmuş ancak 1839'dan sonra kitleselleşmeye, 1870'li yıllardan sonra da sınıfsal bir nitelik kazanmaya başlamıştır. İmparatorluğun yıkılışına kadar zor şartlar altında mücadele eden işçi sınıfı, genç Cumhuriyet'e örgütlenme ve eylemde bulunma alışkanlığı olan –azımsanmayacak- güçlü bir miras bırakmıştır.

ÇALIŞMA HAKKINDA BİLGİ NOTU

Bu çalışma, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programında, Dr. Öğr. Üyesi Emrah Konuralp danışmanlığında yürütülen ve 2020 yılında savunulan “Osmanlı'da Emek Tabanlı Hareketler: Grevler ve Örgütler (1839- 1923)” başlıklı tez çalışmasından üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aslan, T. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı 25 (Bahar), ss. 33- 66.
- Barkın, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Bilge, S. M. (2015). *Sultan, Sipahiler, Köylüler, İktisatçılar*. İstanbul: Kitabevi.
- Çelik, B. (1999). *Türkiye'de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi (1800- 1870)* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Gülmez, M. (1985). Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları 1839- 1919. Murat Belge (Genel Yönetmen). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 792- 803.
- Güzel, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler. Murat Belge (Genel Yönetmen). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 803- 829.
- Kırpık, C. (2004). *Osmanlı Devleti'nde İşçiler Ve İşçi Hareketleri (1876- 1914)* (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Koç, Y. (1976). *Türkiye İşçi Sınıfı Ve Mücadeleleri Tarihi*. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.
- Koç, Y. (2003). *Türkiye İşçi Sınıfı Ve Sendikacılık Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Koç, Y. (2010). *Türk Sendikal Hareketi Ve Çağdaş Misyonerler Sivil Örümeğin Sendikal Boyutu*. 2. Baskı. İstanbul: B Yayınları.
- Oktar, T. ve Alan, M. M. (2018). Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri 1883- 1925. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. Cilt: 9. Sayı: 20, ss. 28- 38.
- Özkiraz, A. ve Talu, N. (2008). Sendikaların Doğuşu; Türkiye ve Batı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırması. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 2, ss. 108- 126.
- Quataert, D. (2017). Selanik'teki İşçiler 1850- 1912. Cahide Ekiz (Çev.). D. Quataert, E. Jan Zürcher (Der). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 97- 123.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu Ve Yapısı*. İstanbul: Habora Kitapevi Yayınları.

- Sülker, K. (2004). *Türkiye’de Sendikacılık Tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Toprak, Z. (2016). Modernite Ve Türkiye’de İşçi Sınıfının Doğuşu. *Toplumsal Tarih*. 275, Kasım, ss. 50- 53.
- Yıldırım, K. (2017). *Osmanlı’da İşçiler 1870- 1922*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

GÖÇ YÖNETİMİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ

Kamil Ateş¹

ÖZ

Dünyada ve Türkiye’de uluslararası göçler üzerinde tartışmaların son yıllarda hızla arttığını görülmektedir. Bu artışla beraber çok kapsamlı ve karmaşık olan göç olgusunun yönetiminde birçok aktör rol almaktadır. Bu aktörlerin içerisinde yerel yönetimler de bulunmaktadır. Dünyada yerel yönetimler klasik mahalli müşterek ihtiyaçları karşılayan kuruluşlar olma görevinin yanı sıra yeni roller üstlenen yönetim birimleri haline gelmesine karşın Türkiye’de ise yerel yönetim kuruluşlarından özellikle belediyeler etkin bir göç aktörü olarak yer alamamıştır. Bu bağlamda bu çalışma kapsamında ana hatlarıyla; Türkiye’nin göç yönetiminde yerel yönetimlerin rolünün ve sorumluluklarının ne olduğuna ilişkin değerlendirmeleri yer almaktadır. Ardından göç yönetimi ile ilgili olarak yerel yönetimlerin konumu ve yerel yönetimlere doğrudan neden bir sorumluluk ve yükümlülük verilmediği Türkiye’deki hukuki düzenlemeler ulusal ve uluslararası mevzuat temelinde tartışılmaktadır. Son olarak göç yönetişiminde yerel yönetimlerin uygulama örnekleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: göç yönetimi, yerel yönetimler, belediyeler, yönetişim

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN MIGRATION MANAGEMENT

ABSTRACT

It is seen that the discussions on international migrations in the world and Turkey have increased rapidly in recent years. With this increase, many actors play a role in managing the migration phenomenon, which is very comprehensive and complex. These actors also include local governments. Although local governments in the world have become administrative units that take on new roles and are organizations that meet the classical local common needs, in Turkey, local government organizations, especially municipalities, have not been able to take place as an effective migration actor. In this context, within the scope of this study, there are evaluations on the following subjects: The role and responsibilities of local governments in Turkey's migration management. Then, the position of local governments in relation to migration management and why local governments are not given direct responsibility were discussed on the basis of national and international legislation. Finally, the policy implementation examples of local governments in migration governance were evaluated.

Keywords: migration management, local governments, municipalities, governance

GİRİŞ

Göç meselesi, dünyanın birçok ülkesinde çok yoğun bir şekilde tartışılmakta ve kaçınılmaz bir şekilde hemen hemen tüm toplumların gündelik hayat içerisinde en ön sıralarda yerini almaktadır. Dünya genelinde birçok ülke göçten etkilenmiştir. Ancak bu süreçle beraber bulunduğu stratejik coğrafi konumuyla ilintili olarak Türkiye en çok etkilenen ülke konumuna düşmektedir.

¹ Hacettepe Üniversitesi, Ankara/TÜRKİYE. ORCID: [0000-0002-3196-9741](https://orcid.org/0000-0002-3196-9741). E-mail: kmlats65@gmail.com

Gönderim (Submission): 08.09.2020

Kabul (Acceptance): 25.12.2020

Göç yönetim sürecinde birçok kurum ve kuruluş doğrudan sürece aktif katılabilirken, göçten en fazla etkilenen kentler ve kent yönetimlerini yöneten belediyelerin yeni sivil olarak çıkan ulusal göç yönetimindeki yeri tam olarak net değildir. 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) göçmenlerle ilgili görev ve sorumlulukları merkezi yönetim bünyesinde tutarak bireylere en yakın kurumlar olan ve yine bireylerin karar organlarını belirlediği belediyeler sürecin gerisinde daha pasif bir noktada tutulduğu görülmektedir. Yerel yönetimlerin göçmenlere yönelik saha çalışmalarına bakıldığında durumun farklı olduğu görülmektedir. Hem ulusal göç mevzuatında hem de yerel yönetim mevzuatında yerel yönetimlere net olarak yetki ve sorumluluk verilmemesine rağmen yerel yönetimler göç sürecinde aktif olarak yer aldıkları görülmektedir. Her ne kadar yerel yönetimler göçmen ve sığınmacılarla ilgili faaliyetler yürütse de bir takım sorunlar yaşadıkları ve yaşanan sorunlara çözümlerin üretilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda bu çalışma kapsamında ana hatlarıyla; Türkiye'nin göç yönetiminde yerel yönetimlerin rolünün ve sorumluluklarının ne olduğuna ilişkin değerlendirmeleri yer almaktadır. Ardından göç yönetimi ile ilgili olarak yerel yönetimlerin konumu ve yerel yönetimlere doğrudan neden bir sorumluluk ve yükümlülük verilmediği Türkiye'deki hukuki düzenlemeler ulusal ve uluslararası mevzuat temelinde tartışılmaktadır. Son olarak göç yönetiminde yerel yönetimlerin uygulama örnekleri değerlendirilmektedir.

TÜRKİYE'DE GÖÇ MEVZUATINDA YEREL YÖNETİMLERİN YERİ

6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

2013 yılına kadar göçmenlere ve mültecilere yönelik kapsayıcı, tüm alan ve faaliyetleri içine alan çatı olarak adlandırabileceğimiz bir yasal düzenleme mevcut değildi. Daha önceki düzenlemelere bakıldığında, Türkiye'de göç hareketleri, göçmenlerin iskânları ve sığınma taleplerini içeren genel bir düzenleme olarak 2510 sayılı İskân Kanunu ilk yasal belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında 5682 sayılı Pasaport Kanunu ve 5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun ile de göçmenlerin iş ve işlemleri düzenlenmektedir (Özgüzel, Çakır ve Çetintürk, 2017).

Öte taraftan Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası anlaşmalarla da göç hukuku iç hukukta yerini almaktadır. 1982 Anayasanın 90. Maddesinde “devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır” ibaresi ile milletlerarası hukukun iç hukuktaki yeri ifade edilmektedir. Uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi iç hukukta yapılan düzenlemelerle sağlanmaktadır.

Türkiye'de daha çok ikincil düzenlemelerle yönetilen göç alanı uzun çabalar ve uğraşlar sonucu göçle mücadelenin özellikle hukuki alt yapısının güçlendirilmesi ve daha da etkin hale getirilmesi aynı zamanda Avrupa Birliği (AB) müktesebatına uyumlu olan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) 2013 yılında Resmi Gazete'de yayımlanarak Türkiye'nin sivil göç yönetimini oluşturmuştur.

6458 sayılı YUKK göç yönetiminin ayrılmaz bir bileşeni olan uyum konusunu düzenlemiştir. 6458 sayılı Kanun'un Uyum başlığınının 96. Maddesinin (1) fıkrasında yerel yönetimler “öneri ve katkılarından faydalanmak” şeklinde oldukça zayıf ve karar verme yetkisi Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne bırakıldığı görülmektedir (Daoudov, 2015; Erdoğan, 2017). Ekonomisi gelişmiş ülkelerde ise bu durum farklı şekilde yönetilmekle beraber göç ve göçmenlerle ilgili sorunların çözüme kavuşturulmasında en önemli paydaşlarından birinin yerel yönetimler olduğu ve

giderek yerel yönetimleri yeni yetkilerle donattıkları ve güçlendirdikleri görülmektedir (Özgüzel ve diğerleri, 2017).

Göç konusunda çalışan akademisyenlerin ve birçok uluslararası kurumunda kabul ettiği üzere 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu birçok alanda yenilikçi olmasına rağmen yerel yönetimler için çok dar çizgide ve sınırlı bir görev çizmiştir (Daoudov, 2015). Dahası, yine 6458 sayılı Kanunu'nun 96. Maddesinin (3) fıkrasında göçmen ve mültecilere kültürel ve sosyal hizmetlerin sunulmasında işbirliği yapılması düşünülen aktörler arasında, “kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları” açıkça isimleri belirtilirken, belediyeler uygulama kısmında öngörülmemiştir (Erdoğan, 2017). Buradan anlaşılacağı üzere göç yönetiminde oldukça önemli olan işbirliğinde yerel yönetimlere yer verildiği görülmektedir. 6458 sayılı YUKK'nun 104. Maddesinin (2) fıkrasında “Genel Müdürlük, görevleriyle ilgili konularda ... yerel yönetimler ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği ve koordinasyonu sağlamakla yetkilidir” demektedir. Ancak iş birliği ve koordinasyon konusunda yerel yönetimlere yer verilmesi yeterli olmadığı açıkça ortadır.

Türkiye’de son yıllarda yapılan yasal düzenlemelerle beraber yerel yönetimlerin daha güçlü olması için çaba sarfedilse de hala istenilen düzeyde olmadığı gerçeğidir. Merkezi yönetimle yerel yönetim arasında kaynaklanan işlev, görev, yetki ve kaynak sorunları yüzünden yerel yönetimler merkezi yönetim karşısından sürekli arka planda olan birimler olarak görülmektedir. Her ne kadar bu sorunlar giderilmeye de çalışılsa merkez ve yerel arasında halen yetki, kaynak ve denetim gibi sorunlarla da karşılaşmaktadır. Özellikle denetim konusu yerel yönetimler üzerinde ciddi baskı oluşturmaktadır. Yerel yönetimlerin siyasal tercihlerinin merkezi idare ile aynı olmadığı dönemlerde baskı daha da katı yönde gerçekleşmektedir.

Merkezi idarenin yerel yönetimlere yetki vermemesinin asıl nedenlerinden biri vesayet denetimi olduğu söylenebilir. Çünkü vesayet denetimi “merkezi yönetimin ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla yerel yönetimler üzerinde hukuka uygunluk ve yerindelik denetimini de kapsayan bir kontrol mekanizmasına sahip olmasını” ifade etmektedir (Güven, Karkacier ve Şimşek, 2017). Yapılan bu vesayet denetimi ile yerel ile merkez arasındaki önemli bir bağ kurmaktadır ancak birçok sorunun da kaynağını oluşturmaktadır.

Türkiye’de Yerel Yönetimler Mevzuatı

Türkiye’de anayasa çalışmaları Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde başlamış ve ilk anayasa olan Kanuni Esasi 1876 yılında kabul edilmiştir. Bunun ardından savaş koşulları ve ülkenin içinde bulunduğu zorunlu şartlar gereği düzenlenen ikinci anayasa 1921 Anayasası’dır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra günümüze kadar 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve şuan halen yürürlükte olan 1982 Anayasası olmak üzere üç anayasa kabul edilmiştir.

Normlar hiyerarşisi sırasıyla anayasa, yasa (kanun), kanun hükmünde kararname, tüzük (nizamname), yönetmelik (talimatname) ve yönerge şeklinde sıralanmaktadır. Anayasalar normlar hiyerarşisi olarak adlandırılan ve en üst basamağında yer alan, kanunlardan farklı ve daha güç yöntemlerle konulup değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünü olarak kabul edilmektedir.

Türkiye anayasalarında yerel yönetimlerle ilgili maddelere yer verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olan 1876 Anayasasında yerel yönetimlere yer verildiği ve daha sonra tüm anayasalarda yer almaktadır. 1876 Anayasasınının 108.ve 112. Maddeleri belediyelerin kurulması ile hükümler içerdiği görülmektedir. 1921 Anayasasında ise vilayet, kaza ve nahiyeye bölümlerinde yerel yönetimlerin yönetilmesi, idaresi ve meclislerin nasıl olması gerektiği ile ilgili hükümler içerdiği görülmektedir. 1924 Anayasası 1921 Anayasası ile benzerlik

göstermektedir. 1924 Anayasasında Türkiye coğrafi durumu ve ekonomik ilişkiler bakımından il, ilçe ve köylerin nasıl ayrılması gerektiğinden söz etmektedir. 1961 Anayasası ise mahalli idareler başlığı altında 116.maddesinde düzenleme yapılarak “Mahallî idarelerin il, belediye veya köy halkının müşterek mahallî ihtiyaçlarını karşılayan ve genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişiler” olduğu belirtilmektedir.

Ülkelerin anayasalarında yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeler genel olarak yer almaktadır. Türkiye’de de Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olan 1876 Anayasası’ndan itibaren yerel yönetimlerle ilgili kurallar Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında yer almaktadır (Işıkhana, 2019). Bu çalışmada 1982 Anayasasında yer alan kurallar çerçevesinde yerel yönetimlerin rolleri ele alınacaktır.

Türkiye’de gün geçtikçe sorumlulukları ve yükümlülükleri artan yerel yönetimler (Mahalli idareler) Anayasanın 127. Maddesi’nde; “il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişiler” olarak tanımlanırken, yine bu tanımla benzer şekilde “yerel bir topluluktaki bireylerin ortak ihtiyaçlarını karşılayan, kamu mal ve hizmetleri sağlayan, yine yerel halkın kendisinin seçtiği organlarca yönetilen kurumlar” (Ulusoy ve Akdemir, 2017) olarak da tanımlanmaktadır.

Tanımlardan anlaşılacağı üzere yerel yönetimler yerel halkın ihtiyaçları karşılamak ve bir takım hizmetleri sürdürmek üzere ortaya çıktıkları görülmektedir. Bunların yanında 5393 sayılı Belediye Kanunu yerel yönetimlerin idari ve mali özerklikleri olduğunu da belirtmektedir (Türkoğlu, 2009). Anayasada belirtildiği gibi mahalli idarelerin anayasal olarak görevleri mahalli müşterek ihtiyaçları karşılamakla sınırlı olması gerektiği belirtilmektedir. Mahalli müşterek ihtiyaçların karşılanması durumu aynı zamanda mahalli idareler ile merkezi idare arasındaki görev ve yetki ayrımının belirlenmesi açısından da oldukça önem teşkil etmektedir (Şaylan, 2018). Sonuç olarak Anayasada da belirtildiği gibi yerel yönetimlerin var olmasının en önemli sebebi il, belediye ve köy halkının yerel ortak ihtiyaçlarını karşılamak olduğu görülmektedir.

Kamu yönetimi ve yerel yönetimlerin yeniden inşa ve yapılandırma süreci Türkiye’nin gündeminde Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın oluşturulmaya çalışıldığı 1980 yılından beri devam etmektedir. 2000’li yıllardan itibaren başlayan yeni bir dönemle birlikte yerel yönetimlerde reform yapabilmek için çaba gösterilmiş ve bu çabalar sonucunda yapılan çalışmalar düzenlenerek yasal hale getirilmiştir. Yapılan reformların en önemlisi şüphesiz ki yerel yönetim reformudur (Kılıç, 2019). 2004 ve 2005 yıllarında kabul edilen doğrudan belediyeleri kapsayan yerel yönetim kanunlarıyla, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’na büyük ölçüde uyum sağlanmıştır. Yapılan reformların ilki 2004 yılında ortaya çıkan 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyeleri Kanunu’dur. Toksöz ve arkadaşları (2009) tarafından hazırlanan bir raporda büyükşehir belediyelerinin kurulmasıyla önemli bir adım atıldığını ancak sorunların hala devam ettiğini ifade etmektedir. 1984 yılında kurulan ve belediye sisteminin en önemli parçaları olan büyükşehir belediyeleri ile büyükşehre bağlı belediyeler arasında tam anlamıyla bir işbirliği ve eşgüdüm sağlanmadığını, büyükşehir belediyeleri ve belediyeler arasında yaşanan çekişmelerin kamu hizmetlerini geciktirmesi gibi durumlar 2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile aşılmıştır (Toksöz ve diğerleri, 2009). Bir diğer önemli reform ise 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’ndan bir yıl sonra kabul edilerek Resmi Gazete’de yayımlanan 5393 sayılı Belediye Kanunudur.

Ancak Türkiye için yerel yönetimler bağlamında reform niteliğinde olan 5216 ve 5393 sayılı kanunlar uluslararası örgütlerin eleştirilerine halen maruz kaldığı görülmektedir. Türkiye’nin

Avrupa Birliği'ne (AB) üye olma sürecinde AB'nin Türkiye yerel yönetimler noktasında ciddi eleştiriler yaptığı görülmektedir. Türkiye'ye yapılan eleştiriler ilerleme raporlarına yansıdığı ve merkezi idarenin hala yerel yönetimlere yetki devrini yapamadığı, belediyelerin mali özerkliklerinin sağlanamadığı yerel düzeyde katılımcı mekanizmaların işletilemediği şeklindedir. Avrupa Birliği yerel ve bölgesel yönetimlere bütünleşme sürecinde özel bir önem atfettiğinden Türkiye'den bu konuda adım atılması yönünde tavsiye kararlar aldığı görülmektedir.

Tüm belediyeler bu kanunlar kapsamında yetkili oldukları görev alanında hizmet vermektedirler. Türkiye'deki yerel yönetimler göçün etkin yönetimi ayrı önemli bir yere sahiptir. Göçmenlere yardım yapan belediyeler, faaliyetlerini 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda aşağıda belirtilen maddelere dayandırmaktadır.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu

Büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev, yetki ve sorumlulukları yasal düzenlemelerdeki yerine bakıldığında 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. Maddesinin (m), (n), (v) fıkralarında ve ilçe belediyelerin görev ve yetkilerinin (d) fıkrasında “büyükşehir ve ilçe belediyeleri yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmeti yürütmek, geliştirmek” konusunda yetkili kılınmıştır. Büyükşehir belediyeleri bu noktada yaşlılar, engelliler, gençler ve çocuklar gibi hassas ve incinebilir grupları da kapsayan bir görev alanına sahip olduğu görülmektedir.

Hem 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda hem de 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nda doğrudan olarak göçmenler ve sığınmacıların ihtiyaçları hakkında özel olarak belirtilen bir madde olmadığı görülmektedir. Bu sorunu aşmak için olarak belediyelerin mülteciler ve göç konusundaki yetki ve görevleri diğer bazı hukuki düzenlemeler üzerinden bulunabilmektedir.

5393 Sayılı Belediye Kanunu'da geçen ve belki de en fazla konuşulan ve tartışılan “Hemşehri Hukuku” kavramıdır. Söz konusu Kanunu'nun 13. maddesinde; “Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilendirme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır.” Söz edilen Kanunda 13. Maddede yerel yönetimlerin hizmetlerinden yararlanmak için herhangi bir vatandaşlık şartının gerekli olmadığı belediye sınırları içerisindeki herkesin aynı beldenin hemşehrisi olması kabul edilmektedir. Yerel yöneticilerde kamu hizmeti sunabilmek için göçmenlere yönelik faaliyetlerini bu madde üzerinden sundukları görülmektedir (Şahin,2019). Böyle bir uygulama yerel yöneticileri zorladığı ve sıkıntılı durumlara düşürdüğü, bunun yerine belediyelerin göç yönetimindeki görev sorumluluklarının net olarak belirtilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi belediyeler yasal düzenlemelerde göçmen ve sığınmacılarla ilgili doğrudan herhangi bir yetki ve sorumluluğu bulunmamaktadır (Babaoğlu ve Kocaoğlu, 2017). Her ne kadar yerel yöneticiler 13. Maddede geçen hemşehri kavramına atıfta yapsa hesap verdikleri ve zor durumlarından biri olan Sayıştay denetimlerine takıldıkları görülmektedir. Marmara Belediyeler Birliğinin (2015) yapmış olduğu bir çalışmada ise Sayıştay denetimlerindeki problemler aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

Bu konudaki tereddütler, ...“Hukuki, yönetsel ve ekonomik bağlamlardaki belirsizlikler nedeniyle belediyeler, mültecilere yönelik yardım ve çalışmalar yaparken endişe duymaktadır... Mülteciler ile ilgili açık hükümlerin ve net bir yasal çerçevenin olmaması,

belediyeleri mültecilere yönelik yardım ve çalışmalar ile ilgili karar alma noktasında zor duruma düşürmektedir” cümleleri ile ifade edilmiştir.

Göçmen ve sığınmacıların yerleştiği şehirde ciddi alt yapı sorunlarıyla karşılaştıkları görülmektedir. Bu gruplara alt yapı hizmetlerinin sunulması için ek bir bütçe, ek yeni imar ve planların yapılması, su kaynaklarına ulaşım ve tespiti, çevre sorunları ve barınma problemleri gibi zaruri ve ötelenemeyen gereksinimler ortaya çıkmaktadır. Yalnızca vatandaşlar üzerinden yapılan planlamaların yeterli etkinliği sağlamadığı ve kaynakların da yetersiz kaldığı görülmüştür. Belediyeler göçmen ve sığınmacılara sosyal yardım ya da birtakım kamusal hizmetlerin ulaştırılması gibi bir sorumluluğu olmakla beraber aynı zamanda göçmenlerin kente de ayak uydurması ve sosyo-kültürel bir yapı koruma gibi önemli bir sorumluluğu vardır.

Aslında yerel yönetimlerin mülteci ve göçmenlerle en çok muhatap olan kurumlar olduğu merkezi yönetim tarafından da bilinmektedir. Ancak merkezi yönetimin de farkında olduğu ancak yetki ve sorumlulukları devretmekten çekindiği ve hatta direttiği yerel yönetimler yasal olarak yetkilendirilmemektedir. Bu konu farklı şekillerde hala tartışılmaya devam etse de yerel yönetimlerin güçlendirilmesi bir takım sorunların da beraber geleceğinden endişe edilmektedir. Yetki verildiği takdirde merkezi idarenin ve sivil toplum kuruluşlarının yapamadığını yerel yönetimler yerelde daha etkin, katılımcı bir ruhla yapabileceklerdir. Her şeye rağmen bireylere en yakın kurumlar olan belediyeler mevzuatta doğrudan yer almamasına rağmen göçmenlere yardımlarına devam etmektedir. Ancak bu süreçte belediyeler bir takım sorunlarla karşılaşmaktadır.

YEREL YÖNETİMLERİN GÖÇ YÖNETİMİNDE KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR

Yerel yönetimler bağlamında çokça vurgulanan önemli ilkelerden biri katılım kavramıdır (Akay, 2016). Bazı gelişmiş ülkelerdeki göçmen ve sığınmacıların yerel karar alma süreçlerine düzenli katıldıkları ancak benzer bir yasal ve idarî düzenleme Türkiye’de hala yoktur (Daoudov, 2015). Mültecilerin entegrasyonu konusunda Türkiye’de birçok belediye istenilen veya beklenen projeleri hayata geçirememiştir. Bunun sebepleri arasında; Türkiye’nin göç dalgasına plansız ve hazırlıksız yakalanması, göçün öngörülememesi, göçün beklenen süreden daha uzun sürmesi ve göçmenlerin kalıcı olması, yerel yönetimlerin siyasi nedenler, finansal sıkıntıları ve bu konuyla ilgili uluslararası bir mevzuata sahip olunmaması şeklinde açıklanmaktadır (Tamer ve Birvural, 2017).

Ev sahibi toplumlar göçmenlerin yakın gelecekte geldikleri yerlere geri döneceklerini varsaymaktadır. Ancak gerçekte olan göçmenlerin geldikleri ülkede yeni kalıcı hayatlar kurma çabalarının olduğu görülmektedir. Durum böyle olunca başta belediyeler olmak üzere yerel yönetimlerin mültecilere acil destek vermeleri bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış, ancak mültecilerin kentte kalış süresi uzadıkça ve kente yerleştikçe belediyelerinde öngöremediği ve aslında daha önce hiç planlamadıkları ve yasal yetkiler anlamında tartışmalı sayılabilecek alanlarda da mültecilere yönelik hizmet vermek durumunda kaldıkları görülmektedir.

Göçmen ve sığınmacılara hizmet sunan belediyeler bir takım zorluklarla da karşılaşmaktadır. Genel olarak bunlar aşağıda detaylı olarak açıklanan mevzuat, yönetsel, finansal (ekonomik), dil, profesyonel, nitelikli eleman eksikliği, eğitim, sağlık ve konut ve barınma sorunlardır.

Mevzuata İlişkin Sorunlar

Yerel yönetimlerin en temel sorunlarından biri de mevzuata ilişkindir. Göçmen ve sığınmacılara yönelik yapılacak her türlü desteğin hangi kanuna dayandırılacağı ve nasıl

yapılacağı açık bir biçimde tanımlanmamış olması önemli bir probleme olarak yerel yönetimlerin karşısına çıkmaktadır. Bunun yanında birçok belediye 5393 sayılı kanununda belirtilen hemşehri kavramına göre yaptıkları yardımların da denetime tabi tutuldukları için idari soruşturma (Daoudov, 2015; Erdoğan, 2017).

5393 sayılı Kanun, mültecilere verilecek hizmetler için “açık kapı” bırakmış, ancak zorunlu bir görev atfetmemiştir. Erdoğan göre (2017) 5393 Sayılı Kanun’un “Hemşehri Hukuku”na ilişkin hükümleri ile belediyelere mültecilere hizmet etme imkânı ve yükümlülüğü oluşturduğunu belirtmektedir. Ancak, Kanun açık olarak vatandaş olmayanlardan yani yabancılardan söz etmediği için, belediye yönetimlerinin bu konuda tereddütte kaldıkları ve ortak bir noktada buluşamadıkları da bilinen bir gerçektir. Görüldüğü gibi yerel idarecilerin doğrudan göçmenlere yardım yaparken zorlandıkları ve hizmet sunarken idari vesayete tabi oldukları görülmektedir.

Yönetimsel Sorunlar

Göç sürecinin yönetilmesini kolaylaştıran en önemli bilgi göçmenler ile ilgili sağlıklı bir veri setinin olmasıdır. Yerel yönetimler sağlıklı verilere ulaşamadığı takdirde kamusal hizmetlerde ciddi sorunlar ve kaynak israfıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Bu konuda merkezi idareden istedikleri kadar sağlıklı ve detaylı bilgi alamayan belediyeler, ihtiyaçlarını kendi oluşturdukları sistemler üzerinden geliştirmeye çalışmaktadırlar (Erdoğan, 2017). Göçmenlere sağlanan yardımlar konusunda bu konuda aktif olarak yer alan belediyelerin ortak bir yönetim sistemlerinin olmadığı, bağımsız yönetim modellerinin uygulandığı bilinmektedir. Genel olarak yazılan raporlarda ve akademik çalışmalarda yerel yöneticilerin bu konuda bir ortak bir sistem üzerinden hareket edilmesi fikri ortaya atılsa da şuana kadar böyle sistemin varlığı meydan gelmiş değildir.

Finansal Sorunlar

Merkezi idare tarafından belediyelere aktarılan genel bütçe vergi gelirlerinden temel bir kriter olan o şehrin nüfusedir. Göçmen ve mülteciler de o şehirde kayıtlı vatandaş olmadıkları için merkezi idareden bütçe alamamaktadır. Yani merkezi yönetim belediyelere Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığında olan ve o bölgede ikamet eden nüfus kadar bütçe ayırdığından o bölge göçle gelenlere herhangi bir kaynak ayrılamamaktadır. Özellikle belediyeler büyük ölçüde nüfus ölçütü esas alınarak merkezi yönetim bütçesinden almış oldukları payı göçten kaynaklı fazla nüfus için de harcamak durumunda kalmaktadırlar (Demirhan ve Alsan, 2015). 5393 sayılı kanunda belirlendiği gibi belediyelerin yardım için ayırdıkları bütçeler sadece o yerelde ikamet vatandaşlara göre hesaplanarak ödenmektedir. Dolayısıyla mültecilere yardım sağlamak için belediyelere ek finansman sağlanmamaktadır. Belediyeler ekonomik yetersizlikler sebebiyle göçmenlerin gereksinimlerini karşılamada sorunlarla karşılaşmaktadır. Öyle ki Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi’nin (ORSAM) TESEV işbirliği ile 2015 yılında hazırlanmış olduğu *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri* adlı raporda kentlerdeki yoğunluklarına göre göçle gelenlerin belediye bütçeleri üzerinde ek yüzde onluk maliyete sebep oldukları belirtilmektedir (Orhan, Gündoğar, 2015).

Dil Sorunları

Dil sorunlarının ele alındığı bu bölümde büyükşehir belediyeleri ve büyükşehir statüsü olmayan belediyeleri ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. Ne yazık ki birçok belediyede (Kısmen Büyükşehir Belediyeleri hariç) nitelikli personel ve ya yabancı dil bilen personel sayısı oldukça az olduğu ya da hiç istihdam edilmediğidir. Yapılan araştırmalar, göçmenlerin çeşitli nedenlerle, yerleştikleri toplumun dilini öğrenmekte geciktiklerini ortaya koymaktadır (Sophie.

2011). Göçmen ve sığınmacılara yönelik yapılan yardımlarda karşılaşılan en önemli sorunlardan birinin dil engeli olduğu görülmektedir. Birçok belediyede göçmenlere hizmet veren birimlerde alanında uzman ve dil bilen eleman istihdamının olmadığı için sorunların kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Türkiye'deki Suriyeliler hakkında yapılan çalışmalarda, ev sahibi ülkenin dilini bilmemenin, göçmenlerin haklarına ve eğitime, iş gücü piyasasına, sağlık hizmetlerine ve hukuki hizmetlere erişimini engellediği ortaya çıkmıştır (Nimer, 2019). Dil karşılaşılan en önemli zorluklar arasında yer almaktadır.

Profesyonel, Nitelikli Eleman Eksikliği

Türkiye'de belediyelerin sadece göç ve göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenen bir birim oluşturmadıkları görülmektedir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi bünyesinde oluşturulan müdürlük bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle olunca göç ve göçmenlerle ilgili olarak belediyelerde de sorunlar çıkmaktadır. Göçmen ve sığınmacılarla çalışacak kadar yerel yönetimlerde profesyonel ve nitelikli personel olmadığı yapılan birçok akademik raporda belirtilmiştir (Orhan, Gündoğar, 2015). Erdoğan ise (2017) göçmen oranlarının fazla olan yerleşim birimlerinde profesyonel ve nitelikli eleman olmamasından dolayı sıkıntı yaşandığını ifade etmektedir. Sadece nicelik olarak değil, özellikle yabancı dil (Suriyeliler ve Arap nüfusu yoğun olduğundan Arapça) bilen elemanların istihdam edilmesi gerekliliği sıklıkla dile getirilmiştir.

Eğitim Sorunları

Göçmenlerin ve mültecilerin eğitimi çok önemli ve karmaşık bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim en başta göçle gelen çocukları ilgilendirmekle beraber aslında tüm göçmenler için önemli bir konudur. Öyle ki yapılan çalışmalarda istatistiki verilere incelendiğinde göçle gelenlerin neredeyse 70'i kadın ve çocuklardan oluşmaktadır (Çakırer Özservet, 2016; Özservet, 2015). Bugün Türkiye'de geçici koruma statüsünde 3,6 milyona yakın Suriyeli bulunmakta ve bunların yaklaşık 1,5 milyonunu çocuklar oluşturmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020). Bu veriler ışığında değerlendirildiğinde eğitim oldukça önemlidir ve eğer tedbir alınmazsa gelecekte toplumda farklı sorunlara karşılaşılmaması muhtemeldir. Göçmen ve sığınmacılara sunulacak eğitim ilgili ciddi belirsizlikler vardır. Eğitimde hangi dilin kullanılacağı, eğitimin içeriği ve müfredatı, eğitim hangi okullarda ve ne şekilde eğitim sunulacağı, eğitimi verecek öğretmenlerin seçimi ve öğretmenlerin hazır bulunuşlukları gibi temel konular hala belirsizliğini korumaktadır. Bunun yanında eğitim mezuniyeti sonrası Türkiye'de denklik durumlarının nasıl olacağı ve çalışma durumları gibi konularda eğitim sorunlarının içerisinde yerini almaktadır.

Göçmen çocuk ve gençlerin okullaşamama nedenleri Suriyeli çocuklar örneği üzerinde incelendiğinde Suriyeli çocukların okullaşmaları önündeki bazı temel engeller bulunmaktadır. Bunlar; sosyo-ekonomik yetersizlikler, hak ve sorumluluklarının bilmemeleri yani bilgilendirme ve yönlendirme eksikliği, dil ve kültürel engeller, savaşta ya da başka bir şekilde ebeveynini kabetmiş refakatsiz çocuklar ve sürekli göçmenlerin yer değiştirmesi olarak sıralanabilir (Çoşkun, Emin, 2018:10, Human Rights Watch, 2015).

Sağlık Sorunları

Göçün her aşamasında göçmenler sağlık sorunlarıyla karşılaşabilmektedir. Göçmenlerin sağlığını etkileyen ve belirleyen çok sayıda etmen bulunmaktadır. Bu etmenlerden başlıca olanları, kültürel ve dilsel etmenler, ayrıldıkları toplumların sağlık çevresi, gönüllü veya zorunlu göçmen olmaları, ayrıldıkları ve yerleştikleri toplumdaki sosyo-ekonomik koşullar, yaşam standartları ve ayrıca yerleştikleri ülkelerin sağlık sistemlerinin kapsayıcı veya

kısıtlayıcı olması olarak sıralanabilir (International Organization for Migration (IOM), 2009). Özellikle göçmenlerin vardıkları hedef ülkede sığınma taleplerinin çok uzun sürdüğü ya da belirsiz bir hal aldığı olmaktadır. Bu dönemde göçmenler yaşadıkları kentlerde düzenli bir tedavi hizmeti alamayabilirler. Özellikle göçmenler sağlık hizmetlerine ve ilaçlara ulaşmada dil engeli, maddi yetersizlik ve ulaşım sıkıntıları gibi sorunlarla karşılaşmaktadır.

Konut ve Barınma Sorunları

Barınma sorunu Maslow'un belirttiği gibi en temel basamak olan fiziksel ve insani bir ihtiyaçtır. Göçle gelen insanlar fiziksel ve insani bir ihtiyaç olan barınacak bir yer bulamadıkları için yer değiştirdiklerinden hareketle güvenli ve temiz bir yere sahip olamamak, hayata ve şehre tutunamamakla eşdeğer olduğunu söyleyebiliriz. Barınma sorunları, maddi açıdan uygun fırsatların sunulmamasıyla birlikte ortaya çıkar. Göçmen akımıyla birebir beklenmedik şekilde karşılaşmak, kamuda merkezi ve yerel idarede hazırlıksız karşılaşmak anlamındadır. Bu nedenle entegrasyon politikaları için öncelikle göçmene ucuz ve asgari konforda barınma olanakları için mekanizmaları devreye sokmak gerekmektedir (Özservet, 2015). Türkiye'deki yerel yönetim mevzuatında yapılan değişiklikler aslında konut yapımı noktasında herhangi bir problem çıkarmamaktadır. Bu bağlamda, 5393 sayılı Belediye Yasası, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Yasası ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Yasası yürürlüğe girmiştir. Çıkarılan bu yasalarla birlikte, yerel yönetimler konut üretimi ve kentsel dönüşümle ilgili geniş yetkilerle donatılmıştır. Ancak ana sorun yine bütçede takılmaktadır. Merkezi yönetimden göçmenlere yapılacak yardımlar konusunda belediyelere ek bütçe ayırması gerekmektedir.

GÖÇ YÖNETİMİNDE AVRUPA (ALMANYA, İSPANYA) YEREL YÖNETİM ÖRNEKLERİ

Göç yönetiminde belediyelerin uygulamaları Almanya, İspanya ve Türkiye örnekleri üzerinden değerlendirilmektedir.

Almanya-Frankfurt Belediyesi Örneği

Almanya'da bilindiği üzere 20. yüzyılın ortalarından itibaren en yoğun göç alan ülkelerden birisi haline gelmiştir ve günümüze kadar da çeşitli nedenlerden dolayı hâlâ göç alan bir ülke konumundadır. Avrupa ülkeleri arasında mülteci yükünü üstlenen ülkelerin başında Almanya bulunmaktadır. Bu süreçte ülkeye gelen göçmenlere yönelik Alman hükümeti tarafından farklı politikalar izlenmiş ve bu uygulanan politikaların yerli halk ve mülteciler üzerinde farklı etkileri olmuştur (TBMM, 2018).

Almanya'da yerel yönetimler demokratik devletin vazgeçilmez temel taşları, hatta "demokrasinin okulu" (Çukurçayır, 2013) olarak görülmekte ve kanunlarla açık şekilde merkezi idareye verilmeyen bütün hizmetler yerel yönetimler tarafından yerine getirilebilmektedir. Alman yönetim sisteminde yerellik temel bir ilkedir ve yerel yönetimler oldukça güçlüdür. Buna mukabil merkezi idare ancak kanunlarla kendisine verilen görevleri yerine getirebilmektedir (Bağlı, 2011). Yerel Yönetimler devletin yürütme organı olarak kabul edilmişler ve oldukça güçlü yetkilerle donatılmışlardır. Almanya'da yerel yönetimler belediyeler ve ilçe yönetimlerinden oluşmaktadır.

Almanya'nın AB içerisindeki siyasi varlığının büyük olması nedeniyle birliğin göçmen politikaları üzerinde etkisi büyük olmuştur. Bunun yanında Almanya birlik içerisindeki ülkeler arasında en çok göç alan ve sığınma başvurusunda bulunan devletlerden birisidir. Bu nedenle oluşturulacak politikada Almanya'nın yetki alanı oldukça geniş olmuştur.

Frankfurt hem bir göç kenti hem de uluslararası bir finansal başkent olmasından dolayı örnek olarak tercih edilmiştir. Aynı zamanda Frankfurt'ta yaşayan insanların yaklaşık üçte biri Alman pasaportuna sahip olmadığı, bu durumda da bu özellik Frankfurt'tu gerçekten çok uluslu ve çok kültürlü bir şehir yapmaktadır. Frankfurt şehri, 1980'lerde göçmen entegrasyonu konusunda Almanya'da ciddi şekilde boğuşan ilk şehirlerden biri olmuştur. 1989 yılında ise Çokkültürlü İşler Ofisi açarak (Amt für multikulturelle Angelegenheiten, AMKA), Almanya'da türünün ilk örneği olmuştur. Başlangıçta tartışmalı olan entegrasyon girişimleri bugün hem ulusal hem de uluslararası düzeyde örnek teşkil etmektedir (Amt für multikulturelle Angelegenheiten, 2020). Bunun yanında Frankfurt'ta yaşayan tüm sığınma taleplerinden, sığınma hakkına sahip olanlardan, siyasi açıdan zulüm gören diğer kişilerden, mültecilerden ve uluslararası hukuk, insani veya siyasi nedenlerle ikamet izni verilecek yabancılardan sorumlu olan bir diğer birimde Göçmenlik Bürosudur. Görüldüğü gibi Çokkültürlü İşler Ofisi hem de Göçmenlik Bürosu yerel düzeyde göçmen ve sığınmacılara yönelik hizmet veren birim olarak ön plana çıkmaktadır.

Frankfurt'ta şu zamana kadar göçmenlere ve sığınmacılara çok farklı uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Frankfurt'ta yaşayan şehir sakinlerine entegrasyonun kendileri için ne anlama geldiği hakkında bilgi vermek için Diversity Moves Frankfurt (Vielfalt bewegt Frankfurt) gibi hem entegrasyon hemde bilgilendirme kampanyasını başlatarak örnek uygulamalara Almanya'da öncülük etmişlerdir (Amt für multikulturelle Angelegenheiten ve citiesofmigration, 2020).

Frankfurt Belediyesi bünyesinde bulunan Çok Kültürlü Ofis, entegrasyon, göç ve ayrımcılıkla mücadele ile ilgili sorular için ülke çapında en büyük profesyonel meslek elemanlarının olduğu bir ofisidir. Çok Kültürlü Ofisin görevi tavsiyelerde bulunmak ve arabuluculuk yapmaktır. Çok Kültürlü Ofis sosyal bütünlüğün korunmasında merkezi hükümetin kendisine vermiş olduğu diğer hükümet görevlerine paralel olarak, kamusal bir görev olduğundan bu tür çalışmaları yapmaktadır. Bağımsız bir ofis olarak, bu yetkinin açıkça görülebilir olması ve daha büyük bir örgütün sorumluluk kataloğunda kaybolmaması gerektiğine inanmaktadır. Yani yerel düzeyde şehri ilgilendiren konularda görünür olarak faaliyetleri sürdürülmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Çok Kültürlü Ofis 1989 yılında kuruluşundan bu yana göçmen ve sığınmacılarla ilgili olarak eşitlik ve katılım ile ilgili birçok faaliyet sürdürmüş ve sorunların cevaplanması için birçok soru ortaya atmıştır.

İspanya-Barselona Belediyesi Örneği

İspanya'da yerel yönetimler kamu yönetiminin bir tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. İspanya üniter devlet yapısına sahiptir. Ancak bu üniter yapı içerisinde geniş bir yerinden yönetim (desantralizasyon) sistemi uygulanmaktadır. İspanya'da bölgesel yönetim, il yönetimi, belediyeler olmak üzere üç kademeli bir yerel yönetim sistemi bulunmaktadır. Bu ana birimler yanında belediye birlikleri, metropoliten yönetim ve ilçeler yer almaktadır (Adaş, 2019; Toköz ve arkadaşları, 2009; Konuralp, 2019). Bunun yanında İspanya'da belediyeler çeşitlilik göstermektedir. Normal belediyeler yanında özel statülü belediyeler ve büyükşehir belediyeleri bulunmaktadır.

OECD (2018) tarafından 2018 yılında yapılan “*Barcelona'da göç ve mültecinin yerel entegrasyonu için çalışma*” başlıklı bir çalışmada, Barselona kentinin 2000 ve 2009 yılları arasında uluslararası göçte hızlı bir artış yaşadığını belirtmiştir. Barselona'ya özgü olmayan ve İspanya'nın geri kalanında daha yaygın olarak gerçekleşen bu süreçte, Barselona ülkede bir göç merkezi haline geldiğini ve şehirde yabancıların oranı 2000 yılından bu yana beş katına çıktığı görülmektedir. Barselona'da ikamet eden yabancılar 2000 yılında Barselona nüfusunun %3,5'ini oluştururken, 2009 yılına gelindiğinde %18,1'e ulaştıkları gözlemlenmiştir. 2017

yılında nüfusun %17,5'i yabancı, %23'ü yabancı doğumlu ve yaklaşık %30'unun yabancı kökene sahip bir geçmişinin olduğu tespit edilmiştir.

1990'ların sonlarından bugüne ve Barcelona Belediyesi yerel düzeyde göçmen entegrasyonu için kapsayıcı önlemler tasarlamış ve uygulamıştır. Özellikle 2017 yılına gelindiğinde hem OECD hem de Avrupa Birliğinin ortak geliştirdiği bir proje ile yerel düzeyde göçmenlerin ve mültecilerin entegrasyonuna yönelik Barcelona yerel yönetimi dört temel stratejik ilkeye dayanan kültürlerarası bir vizyon etrafında entegrasyon önlemleri geliştirdiği söylenebilir. Bunlar; entegre destek ve yeni gelenlerin hızla kabulü, göçmen ve mültecilerin şehrin sakini olarak hak ve yükümlülüklerle eşit erişim, çeşitliliğin şehir için bir varlık yani şehir için hem farklılık ve kültürel zenginlik olarak tanınması, sosyal entegrasyonun korunması için çeşitli sakinler arasındaki etkileşimin desteklenmesi şeklindeki önlemlerdir.

Diğer yanda Barcelona'nın göç ve entegrasyon yaklaşımlarını incelediğimizde; güçlü bir yerel yönetim sahip Barcelona göç yönetiminde başarılı olduğu ve göç yönetiminde farklı uygulamalar ve örnek politikaları yürütmektedir. Barcelona Belediyesi yerel yöneticileri kent demokrasisi için çaba gösteren her türlü sosyal hareketlere destek vererek var olmaları için çaba sarf etmektedir. Bunun yanında sivil inisiyatiflerin ve vatandaşların katılımına, beklenti ve taleplerine, çözüm önerilerine önem vermesinden, diyaloga ve işbirliğine açık bir yönetim anlayışı sergilemesinden gurur duyan ve bundan taviz vermeyen bir yapı sergilemektedir. Barcelona, göç ve kültürel çeşitlilik ile ilgili konulara cevap vermek için şimdiye kadar dört planı geliştirerek onayladığını söyleyebiliriz. Bu planlar; Kültürlerarası Belediye Planı (1997), Belediye Göç Planı (2002), Göçmenlik Çalışma Planı (2008-2011) ve İkinci Göçmenlik Çalışma Planı (2012-2015) şeklindedir (Garcés-Mascareñas, 2014).

Bu yönetim anlayışı doğrultusunda her alanda aktif çalışan Kent Konseyi ve onun altında çalışan alt meclisler oluşturulmuştur. Göç Meclisi de bu alt meclislerden biri olarak Konseyle birlikte göç ve göçün yönetiminin planlanması konusunda önemli çalışmalar yapmaktadır. Konsey, 'Şehirlerin Uluslararası Göç Konusunda Anahtar' görevi olduğunu, bu nedenle ulusal politikalar yanında yerel ölçekte demokratik katılım ve işbirliği ile göçün daha iyi yönetilebileceği düşüncesiyle önemli politikalar üretirken, ulusal ve uluslararası birçok organizasyona ev sahipliği yapmaktadır (Hameş, 2017).

Barcelona Belediyesinin çıkarmış olduğu göç planlarının ortak özelliği kültürel çeşitliliğin olması şehre olumlu bir katkı sunduğu şeklindeki bakış açısıdır. 2012-2015 yıllarında geliştirilen ve uygulamaya konan Göçmenlik Çalışma Planında açık bir şekilde "çeşitlilik artık dünyanın tüm büyük şehirlerinin doğasında olan bir özelliktir ve Barcelona da bir istisna değildir" demektedir. Burada Barcelona Belediyesi vatandaş topluluğunun çeşitliliğinden güç aldığını ve bu çeşitliliği kalkınma, yaratıcılık, yenilikçilik ve sosyal uyum, eşitlik ve barış içinde bir arada yaşam için yeni bir temel yapma yeteneğine bağlı olduğundan yine aynı plan içerisinde ele alınmaktadır. Ancak plan içerisinde bir takım kısıtlamalarında olması gerektiği ifade edilerek, kültürel çeşitliliğin teşviki, sınırsız olarak anlaşılması gerektiği gerektiğinde çeşitli noktalarda, kültürel çeşitliliğin "bireysel hakların kullanılmasını ihlal etmediği sürece" korunması gerektiği ve "toplum üzerine inşa edilen hukukun üstünlüğü" çerçevesine uyması şartıyla, her insan için kanun önünde eşitlik ilkesi ve temel demokratik değerler üzerine kurulması gerektiği Göçmenlik Çalışma Planında açıkça ifade edilmektedir (Garcés-Mascareñas, 2014).

Barcelona Belediyesi göçmen ve mültecilere yönelik en temel ihtiyaç olan barınma, beslenme, sağlık, eğitim, çalışma, kültürel ve toplumsal entegrasyon konusunda ihtiyaçlarının giderilmesi, kısacası göçün yönetimi konusunda farklı ve örnek politikalar yürütmektedir. Tabi bunları

yerine getirirken idari bir vesayet olmadan güçlü, yetkili ve ekonomik açıdan özerk bir yerel yönetim geleneğine sahip olmanın etkisiyle yapmaktadır. 1997 yılında Barselona Kent Konseyi tarafından şehre gelen göçmen ve mültecilerin, etnik azınlıkların barınma, beslenme, eğitim, sağlık, iş gibi sosyal ve ekonomik hayata entegrasyonunu sağlamak amacıyla 40 üyeli Barselona Belediye Göç Meclisi kurarak göçmenlere yönelik kurumsal yapılanması sürdürmektedir.

Sonuç olarak Barselona Belediyesi'nin eşitlik, çeşitliliğe saygı ve olumlu etkileşim prensipleri doğrultusunda ortaya koyduğu göçün yönetimine ilişkin başarılı sonuçlar veren politikaları, kısa zamanda İspanya içerisinde Granada ve Bask Bölgeleri başta olmak üzere Atina ve Cenevre dahil birçok Avrupa şehri tarafından örnek alınan uygulamalar olmuştur (citiesofmigration.ca).

GÖÇ YÖNETİMİNDE TÜRKİYE (GAZİANTEP, HATAY, SULTANBEYLİ) YEREL YÖNETİM ÖRNEKLERİ

Gaziantep Belediyesi Örneği

Gaziantep şehri 449.201 Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır. Suriyeli sığınmacıların toplam nüfusa oranına bakıldığında Gaziantep'te %21 civarında göçmene ev sahipliği yaptığı ortaya çıkmaktadır. Bu nüfusla beraber Gaziantep'in toplam nüfusu 2.518. 565 kişi olduğu görülmektedir. Görüldüğü gibi Gaziantep ilinde mevcut nüfusla beraber yoğun bir göçmen nüfusunun olduğu görülmektedir. Genel bütçeden alınan yasal miktar ise vatandaş olan ve o ilde yaşayan kişi sayısına bakılarak verildiğinden Suriyeli sığınmacıları kapsamamaktadır. Gaziantep, Suriyeli sığınmacı kabul etmek zorunda kalması nedeniyle yerel düzeyde çeşitli kamusal hizmetlerin adil dağıtımını ve ihtiyacı karşılama sorunları daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Gaziantep, Türkiye'de sayısal olarak kayıt altına alınan Suriyeli sığınmacı sayısında İstanbul'dan sonra ikinci sıradaki il konumunda olduğu Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine de yansımaktadır. Suriyeli sığınmacılar konusunda hem nüfusa oranla, hem sayısal olarak, hem de sınır ili olma özelliği açısından Gaziantep bu durumdan en çok etkilenen illerinden başından geldiğini söyleyebiliriz.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin kriz yönetimindeki rolüne dair örnekler, süreç içerisinde yeni bir kurumsal birimi ortaya çıkarmıştır. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi yerel düzeyde göçmenlere yönelik hizmetlerini 4 alan üzerinde inşa ettiği görülmektedir. Bunlar; eğitim, sağlık, istihdam ve güvenlik alanlarıdır. Suriyeli mültecileri sığınmacı olarak görmek yerine onların birer "misafir" olarak görülmesi topluma "entegrasyon"larının sağlanarak 'sosyal uyum' bağlamında değerlendirilmesi 'birlikte yaşam' şeklinde çerçevelenmektedir. Birlikte yaşam modelinin en önemli ayağını 'birlikte eğitim' oluşturmaktadır. Hem kamplara hem de Gaziantep şehrinin farklı mahallerine yerleşen mültecilerin eğitim-öğretim faaliyetleri yapılmaktadır. Bu bağlamda 'birlikte yaşam'ın gerçekleştirilmesi için mültecilerin çeşitli eğitim faaliyetleriyle Türkiye'deki hayata entegre olmalarının önündeki engellerin kaldırılması amaçlandığı ve bu modelde dil öğrenimine öncelik verildiği belirtilmektedir (Türkiye Belediyeler Birliği, 2020).

Türkiye'de diğer belediyelere örnek olabilecek ve doğrudan Suriye'den gelen sığınmacılara hizmet vermesi için Gaziantep Büyükşehir Belediyesine bağlı Ensar Toplum Merkezi açılmıştır (Anadolu Ajansı, 2020). Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununun 7. Maddesinin (v) bendi gereğince merkez açarak göçmenlere yönelik faaliyetlerini yürütmektedir. İç savaş nedeniyle ülkelerinden kaçarak Gaziantep'e gelen sığınmacılara, eğitimden sağlığa, hukuki bilgilendirmeden evliliğe kadar hemen her alanda ücretsiz

danışmanlık hizmeti Ensar Toplum Merkezi tarafından verilmektedir. Bununla birlikte Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kadın, Aile, Eğitim ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı bünyesinde kurulan Göç Yönetimi Şube Müdürlüğü kurarak il sınırlarında göçle ilgili faaliyetlerin yönetimi açısından belediyenin önemli ve diğer örnek olacak bir birimi haline geldiğini söylemek mümkündür.

Hatay Belediyesi Örneği

Türkiye’de Suriyeli sığınmacı göçünün 2011 yılından itibaren en ciddi ve doğrudan yaşayan illerden biri Hatay’dır. Suriye ile idari sınırı bulunması dışında komşu ülkeyle toplumsal ve ekonomik etkileşimin de yoğun olduğu yakın akrabalık ilişkilerinin bulunması etkileşimi sağlayan en önemli nedenlerin başında geldiğini söyleyebiliriz. Hatay’ın Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı nüfusunun %27’si oranında Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yaptığı gerçeği dikkate alındığında yerel düzeyde çeşitli kamusal hizmetlerin adil dağıtımı ve ihtiyacı karşılama sorunları da beraberinde gelmektedir (Kahraman, 2019). Hatay’da değişen yerel idari statü sebebiyle kentsel hizmet sunumunda yaşanan birçok problem mevcutken, Suriyeli göçmenlerin de çeşitli sorunlar yaşaması ve pek çok kentsel problemin çözümsüz kalması yönetsel kaos ortamının doğal bir sonucudur. Hatay’da yapılan araştırmalara göre; Suriyeli sığınmacı sayısının her geçen gün artması ve büyük bir kısmının kentsel alana dağılmış olması Hatay’da işsizliğin artmasıyla birlikte toplumsal gerilimi arttıran önemli konuların başında gelmektedir (Güngördü ve Kurtarir, 2016).

Hataylı yerel yöneticilerin değerlendirmeleri göz önüne alındığında Suriyeli göçmenlerin kalıcı olmasını istemedikleri, demografik ve ekonomik yapılarının bozulduğu, alt yapı ve sağlık hizmetlerinin kendi illerinde yaşayan Türk vatandaşları için olduğunu ve daha fazla göçmenin gelmesini istemedikleri görülmektedir (Kahraman, 2019). Buradan şu açıkça anlaşılabilir; Hatay Belediyesi yerel yöneticileri merkezi idare bütçe desteğine ihtiyaç duydukları ve yabancı göçmenler içinde ek kaynak verilmesi gerektiğini ifade etmektedir Söz konusu halen tartışmalı bir konu olmakla beraber yasal düzenleme gerektiği ortadadır. Bu sorun sadece Hatay Belediyesi’nin sorunu olmayıp Türkiye’deki tüm belediyelerin ortak sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sultanbeyli Belediyesi Örneği

Yerel yönetimler içerisinde STK’larla yaptığı işbirliği sonucu ile adından söz ettiren Sultanbeyli Belediyesi 2014 yılında Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneğini kurarak ülkesinden ayrılmış ve uluslararası koruma ihtiyacı olan insanların sorunlarına çözüm aramak ve özellikle Suriyeli yerleşiklere hizmet etme konusunda karşılaştıkları problemleri çözmek amacıyla kurulmuştur.

Sultanbeyli ilçesi 2012’den bu yana, İstanbul’a gelen Suriyeli sığınmacıların en çok ilgi gösterdikleri ilçelerden birisidir. Sultanbeyli ilçesinde Mülteciler Derneği 2020 Ocak ayı istatistiklerine göre sistemde kayıtlı aile sayısı 6 bin 215 olup aile üyelerini içeren kişi sayısı ise 31 bin 510 kişidir. Dolayısıyla bir aile ortalama 5.06 kişiden oluşmaktadır. İkamet yeri fark etmeksizin tüm mültecilerin kayıtlarının alındığı ve başvuru doğrultusunda takibinin gerçekleştirildiği SUKOM sisteminde kayıt sayısı en fazla olan uyruk Suriyeli kişilerden oluşmaktadır. Buna göre 5995 Suriyeli aile ve 29183 Suriyeli kişi kayıtlı olduğu görülmektedir (Mülteciler Derneği, 2020).

Sultanbeyli ilçesinde göçmen ve sığınmacılara yönelik aktif olarak çalışan pek çok sivil toplum kuruluşu ve dernek bulunmaktadır. Sultanbeyli 2014 yılından beri Suriyeli nüfusuna yönelik

yapılan çalışmalarda pilot ilçe olarak yer aldığı ve Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma Dayanışma Derneği ile bu hizmetleri sürdürmektedir.

Sultanbeyli Belediyesi göçmenlere yönelik faaliyetlerini yasal bir zemine oturtmak için sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yaparak sorunları çözmeye çalıştığı görülmektedir. Bilindiği gibi göç sonrası göç ile gelenlerin entegrasyonunun sağlanması ve sorunlarının çözümünde bu iki aktör çalışmalarda bulunmaktadır. Her iki aktörün çalışmalarında sahip olduğu avantajların yanı sıra ekonomik ve hukuksal birçok engellerle de karşılaşmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında iki aktörün engelleri aşmak için işbirliği yapmaları gerekmektedir. Sultanbeyli Belediyesi ve Mülteciler Derneği karşılıklı çıkan engelleri aşmak için yasal bir durum olan işbirliği kurarak göçmenlere yardımcı oldukları ve faaliyet yürüttükleri görülmektedir. Bu model diğer belediyeler için emsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öten Sultanbeyli Belediyesi ve Mülteciler Derneği tarafından yürütülen birçok proje olup literatürde adından söz ettirmektedir. Göçmenlere yönelik en geniş hizmet sağlayan belediyelerden biri olan Sultanbeyli belediyesi ve kurulan dernek aslında belediyelerin göç sürecinde etkin rol almasının başarılı bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü gibi süreç yönetiminin yerel yönetimlerce de yapılması yerinde bir seçenek olduğunu söyleyebiliriz.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada göç yönetiminde yerel yönetimlerin rolünün ne olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Türkiye'deki belediyelerde göçün hukuksal ve yönetsel sorunlarına değinilmeye çalışılmış, bu sorunlar ulusal mevzuat bağlamında irdelenmiştir. Bilindiği gibi artan göçler, belediyeleri, kent yaşamı üzerinde güvenlikten barınmaya, entegrasyondan istihdama, çevre sorunlarından altyapı yatırımlarına kadar birçok alanda zorlamaktadır. Bu zorlanmalara karşı belediyeler farklı baş etme stratejileri ve mücadele yöntemleri geliştirdikleri görülmektedir. Bazı belediyeler sorunları kendi kısıtlı imkânları çerçevesinde, bazıları da ulusal/uluslararası fon kaynaklarından faydalanarak çözmeye çalışmaktadır.

Türkiye'deki göç hareketlerini takip ve yönetme sorumluluğu Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne verilmesine rağmen göçmen ve sığınmacıların sorunlarıyla doğrudan muhatap olan yerel yönetimler özellikle belediyeler sürecin yasal olarak aktif bir aktörü olmadığı, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda yerel yönetimlere açık bir yetki ve sorumluluk verilmediği görülmektedir. Hâlbuki göçmenlerin yerel entegrasyonunda belediyelerin merkezi idarenin tercihinin ve idari vesayetine bağlı kalınmadan göç, mülteci ve uyum politikalarını belirleyen asli kurumlar arasında sayılması gerekmektedir.

Her şeyin merkezden yürütüldüğü ve tek elden karara bağlandığı saf yönetim anlayışı günümüzde geçerli değildir ve kamusal hizmetlerin halka en yakın hizmet birimlerince verilmesi anlayışı giderek yaygınlaşmaktadır. Hatta merkezi idarenin yetkilerini azaltarak yerinden yönetimlerin daha da yetkilendirilmesine, güçlendirilmesine ve özerkleştirilmesine yönünde ciddi bir anlayış değişimi yaşanmaktadır. Tabii böyle anlayış değişimleri Türkiye'de yavaşta olsa yaşanırken yerinden yönetim uygulamasının bir takım sakıncaları söz konusu olduğundan merkezi yönetim yetkileri elinde bulundurma ve paylaşmamaktadır. Söz konusu sakıncalar ülkenin birlik ve bütünlüğünün bozulması riski ve ayrılıkçı fikirlere zemin oluşturacağı, bölgeler arası eşitsizlikleri arttırabileceği ve partizanlığın daha da fazla yaşanabileceği yönündeki görüşlerdir.

Dünya'da göç yönetiminde tecrübeli ve başarılı olan ülkelere bakıldığında yerel yönetimlerin sürecin en önemli aktörü olduğu görülmektedir. Aynı zamanda göçmenler nereye giderse gitsin

varılan şehirde mülteci ve göçmen sayısı artışa geçmesiyle beraber göçmenler konusunda yerel yönetimler inisiyatif aldıkları bilinen bir durumdur. Ancak inisiyatif alan belediyeler bir takım sorunlarla baş etmek durumunda kalmaktadır. Bunlar mevzuat, yönetsel, finansal (ekonomik), dil, profesyonel, nitelikli eleman eksikliği, eğitim, sağlık ve konut ve barınma sorunlardır. Bu sorunlar ve mevzuattaki belirsizlikler nedeniyle göçmenlere yönelik yardım ve çalışmalar yaparken belediyelerin endişelenmesine yol açmaktadır.

Bu hususta; yerel yönetimlere, kendilerini doğrudan doğruya ilgilendiren konularla ilgili planlama ve karar alma süreçleri içinde, olabildiği ölçüde, uygun bir zamanda ve biçimde danışılması, yerel yönetimlere kaynak sağlanmasında, sadece vatandaşlarına değil yabancılara da dâhil edilerek nüfus ve hizmet maliyetindeki artışların olabildiğince hesaba katılarak bütçelerin yeniden düzenlenmesi, yerel yönetimlerin gelir kaynaklarının, yerel yönetimlerin lehine ve onların merkeze olan bağımlılıklarını azaltacak şekilde artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- 5393 Sayılı Belediye Kanunu. (2020.01.05). Resmi Gazete (Sayı: 25874). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu. (2020.01.05). Resmi Gazete (Sayı: 25531). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>
- 6458 Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2020.01.05). Resmi Gazete (Sayı: 28615). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>
- Adaş, S. (2019). Transition to Democracy in Spain. *İğdir İİBF Dergisi*, 4, ss. 1-16.
- Akarçay, P. (2017). Local Governments in Sweden. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (44), 371-381.
- Babaoğlu, C., ve Kocaoğlu, M. (2017). Kentli'sığınmacılar Meselesi ve Belediyeler. *Türk İdare Dergisi*, 485, 497-518
- Betts, A. (2011). *Global Migration Governance*. New York: Oxford University Press.
- Bıçkıtı, D., ve Sobacı, M. Z. (2011). Yerel yönetimden yerel yönetişime: Post-fordizm bağlamında yerel yönetimleri anlamak. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 9(1), 217-233.
- Cities of Migration. (2020). Diversity Moves Frankfurt. Retrieved from Erişim adresi: https://citiesofmigration.ca/good_idea/diversity-moves-frankfurt/
- Council of Europe (Strasbourg). (2004). Foreigners' integration and participation in European cities: Proceedings, Stuttgart (Germany), 15 and 16 September 2003. Strasbourg: Council of Europe.
- Çakırer Özservet, Y. (2016). Uluslararası Göç, Yerel Yönetimler ve Toplumsal Uyum. *TBB İller ve Bölgeler Dergisi*, 1, 48-55.
- Çok Kültürlü İşler Ofisi (2020.04.05). Amt für multikulturelle Angelegenheiten (Çok Kültürlü İşler Ofisi). Erişim adresi: <https://frankfurt.de/service-und-rathaus/verwaltung/aemter-und-institutionen/amt-fuer-multikulturelle-angelegenheiten>
- Çukurçayır, M. A. (2013). Almanya'da Siyasal Sistemler ve Yerel Yönetimler. In M. Okçu ve H. Özgür (Eds.), *Dünya'da Yerel Yönetimler* (pp. 51-70). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Daoudov, M. (2015). Türkiye'de Yabancıların Uyumunda Yerel Yönetimlerin Rolü. In Y. Bulut (Ed.), *Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü* (pp. 39-64). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Demirhan, Y., ve Aslan, S. (2015). Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 23. doi:10.20493/bt.78101
- Durieux-Paillard, Sophie. 2011. 'Differences in language, religious beliefs and culture: the need for culturally responsive health services', in Bernd Rechel, Philipa Mladovsky, Walter Devillé, Barbara Rijks, Roumyana Petrova-Benedict, Martin McKee (eds.) *Migration and Health in the European Union*. Berkshire: McGrawHill Open University Press, 203-213.
- Erdoğan, M. (2017). "Kopuş"tan "Uyum"a Kent Mültecileri Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği. Marmara Belediyeler Birliği Yayını. İstanbul
- Garcés-Mascareñas, B. (2014). Local Integration Policies in Barcelona. KING In-depth Study n. 12/July 2014.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020). Türkiye ve Göç, 01 Mayıs 2020 (Adope Dijital Edition). Ankara. Erişim adresi https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Yayinlar/Kitaplar/turkiyevegoc_tr.pdf
- Göksü, O. (2019) Kamu Diplomasisi Perspektifiyle Gaziantep'in Suriyeli Mültecilere Yönelik Planları, Eylemleri ve Uygulamaları. Konya. Sebat Ofset Matbaacılık.

- Güngördü, Z., Kurtarir, E. (2016). Mülteciler ve Hatay'da geleceğin plansız inşası. *Göç Dergisi*, 4, 83-98. doi:10.33182/gd.v3i1.556
- Güven, A., Karkacier, A., Şimşek, T. (2017). Merkezileşme, Yerelleşme Tartışmaları Kapsamında Yerel Yönetimlerin Denetimi Sorunu. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 7(2), 189-208
- Hameş, Ö. (2017) "Göçün Yönetiminde Yerel Yönetimlerin Rolü: Barselona Örneği." 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu Isbn: 978-605-67575-8-7. Isbn: 978-605-67575-8-7 : 1234. Print.
- Human Rights Watch. (2015). "Geleceğimi hayal etmeye çalıştığımda hiçbir şey göremiyorum" Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocukların eğitime erişiminin önündeki engeller-Kayıp nesil olmalarını önlemek. https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/turkey1115tu_web.pdf adresinden 3 Aralık 2017 tarihinde erişilmiştir.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2020). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Web Sitesi. Erişim tarihi ve adresi 07.05.2020, (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>)
- International Organization for Migration (IOM), 2009. Developing a Public Health Workforce to Address Migrant Health Needs in Europe. <http://www.migrant-health-europe.org/> (Erişim Tarihi: 08.06.2016).
- Işıkkhan, V. (2019). Yerel Yönetimler Mevzuatı. In T. Tuncay (Ed.), *Yerel Yönetimler ve Sosyal Hizmet* (pp. 93-117). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Kahraman, S., Tanyıcı, Ş., Kutlu, Ö. (2019). Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Yabancı Göçmenler. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(10), 44-67.
- Karapınar, S. İspanya'da Yerel Örgütlenme. *Türk İdare Dergisi*, s:211-228 <http://www.tid.gov.tr/makaleler/skarap.doc>
- Keleş, R. (1993). İspanya'da Yerinden Yönetim. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 2(4) Temmuz, s:11-22
- Kılıç, V. (2019). Tanzimat'tan Günümüze Belediyeler Ve Belediye Başkanlığı Uygulamaları. Bursa Ekin Yayınevi.
- Konuralp, E. (2019). İspanya'da Bölge Devleti Tarihsel Gelişimi, Yasal Düzeni ve Siyasal Yapılanışı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14 (1), 345-402. DOI: 10.17550/akademikincelemeler.474531
- Marmara Belediyeler Birliği (MMB) (2015), Kent Mültecilerine Hizmette Belediyelerin Rolü, Çalıştay Raporu, Kasım 2015, İstanbul.
- Nımer, M. (2019). Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Türkçe Dil Eğitimi Deneyimleri ve Kurumsal Yapılar. <https://data2.unhcr.org> web sitesinden erişildi.
- <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/72662> Erişim Tarihi: 01.06.2020
- Perruchoud, R., Redpath – Cross, J. (2019). Göç Terimleri Sözlüğü (2. Baskı). Uluslararası Göç Örgütü (IOM). Erişim Tarihi 05 Mayıs 2020 <https://www.iom.int/key-migration-terms>
- Sancakdar, O., Us, E., Turhan, M. K., Önüt, L. B., ve Seyhan, S. (2017). *İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sandıklı, A., ve Kaya, E. (2013). Barış Kavramına Yönelik Teorik Yaklaşımlar ve Küresel Yönetişim. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 59-79.
- Şahin, Ş. (2019). Yerel Yönetimlerin Göçmenlere Yönelik Politikaları, İstanbul Sultanbeyli Belediyesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şaylan, M. C. (2018). Mahalli müşterek ihtiyaç kavramı / The concept of local common needs. (Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi, İstanbul. (532943)
- Şengül, H. T. (2019). Yerel Yönetim Kuramları. In F. Güneş (Ed.), *Kent Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Stadelman, K. T. M. (2012). *Cities of Migration*. Toronto: Maytree Foundation.
- OECD (2018), *Working Together for Local Integration of Migrants and Refugees in Barcelona*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264304062-en>
- Orhan, O., Gündoğar, S.S. (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri (ORSAM Rapor No: 195). Ankara: ORSAM ve TESEV.
- Ökmen, M., Parlak, B. (2015). *Yerel Yönetimler: Kuram Ve Uygulamada Küresel Ve Ulusal Konular ve Sorunlar* (4 Ed.). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özer, M. A., ve Akçakaya, M. (2014). *Yerel Yönetimler Teorik Boyut*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özgüzel, S., Çakır, C., ve Çetintürk, V. E. (2017). Mültecilerin Uyum Sorununda Yerel Yönetimler; Hollanda Örneğinden Alınabilecek Dersler. Paper presented at the 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu (Kaysem 11) "Uluslararası Göç Ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü", Elazığ.
- Özülke, F. (2015, 14.05.2020). "Yönetim"den "Yönetişim"e Kavramsal Bir Değişim Yolculuğu. Retrieved from <http://fusunozulke.com/yonetimden-yonetisime-kavramsal-bir-degisim-yolculugu/>
- Özservet, Y. Ç. (2015). Göçmen Çocukların Şehre Uyumu ve Eğitim Politikası. In Y. Bulut (Ed.), *Uluslararası Göç ve Mülteci Uyumu Sorununda Kamu Yönetiminin Rolü* (pp. 93-113). Kocaeli: Umutttepe Yayınları.
- Tamer, M., ve Birvural, A. (2017). Mültecilerin Uyum Sürecinde Yerel Yönetimler Ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü. [The role of local

- governments and non-governmental organizations in adoption of refugees]. TURAN : Stratejik Arastirmalar Merkezi, 9(35), 21-27. doi:<http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
- Tataroğlu, M. (2013). Avusturya Cumhuriyeti. M. Okçu, ve H. Özgür içinde, Dünya'da Yerel Yönetimler (s. 71-108). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Toksöz, F., Özgür, A. E., Uluçay, Ö., Koç, L., Atar, G., ve Akalın, N. (2009). Yerel Yönetim Sistemleri Türkiye ve Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Çek Cumhuriyeti. Retrieved from İstanbul:
- Tuncay, T. (2019). Yerel Yönetimlerin Mülteci Hizmetleri. In T. Tuncay (Ed.), Yerel Yönetimler ve Sosyal Hizmet (pp. 117-141). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Türkoğlu, İ. (2009). Yerel Yönetimlerde Mali Reform Arayışları: Türkiye'de Belediyelerde Mali Özerklik Ve Belediye Başkanlarının Mali Özerklik Algılaması. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu. (2018). Göç ve Uyum Raporu. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.mv_goruntule?pTutanakId=20541
- Ulusoy, A., ve Akdemir, T. (2017). Mahalli İdareler Teori-Uygulama-Maliye (10 ed.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKİYE’NİN 1987-2019 DÖNEMİNDEKİ GELİR, ENFLASYON VE FAİZ ORANLARININ TÜKETİM ÜZERİNE ETKİSİNE YÖNELİK ANALİZ

Suna Şahinⁱ
Hatice Gonca Tantan(*)ⁱⁱ

ÖZ

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) önemli bir kısmını oluşturan tüketim, refahın önemli bir göstergesidir. GSYİH'deki artış tüketim harcamalarında da artışa neden olur. Bu çalışmanın amacı tüketim ve gelir ilişkisini önce teorik daha sonra ampirik olarak açıklamaktır. Çalışmada, gelir, enflasyon ve faiz oranı gibi temel makroekonomik değişkenlerin tüketimi nasıl etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak birim kök testi uygulanmış ardından, vektör otoregressif model kullanılmış ve ölçülen katsayıların istatistiksel anlamlılığına bakılmıştır. Akabinde eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Ayrıca, Granger nedensellik testi yaklaşımı ile değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü tespit edilmiştir. Araştırma, Türkiye özelinde 1987-2019 yıllarını kapsayan yıllık veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Dünya Bankası'ndan elde edilen verilere dayanarak tüketim ve gelir arasındaki ilişki enflasyon ve faiz değişkeni kontrol edilerek analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de tüketim ile gelir arasında pozitif yönlü, tüketim ile tüketimin ve faizin geçmiş dönemleri arasında ise negatif yönlü ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: tüketim, Türkiye, Keynesyen teori, var analizi

ANALYSIS OF THE IMPACT OF TURKEY’S INCOME, INFLATION AND INTEREST RATES ON CONSUMPTION IN THE 1987-2019 PERIOD

ABSTRACT

Consumption, which constitutes an integral part of GDP, is an essential indicator of welfare. The increase in GDP leads to an increase in consumer spending. This study aims to explain the relationship between consumption and income first theoretically and then empirically. Further basic macroeconomic variables such as income, inflation and interest rates were studied to determine the effect and impact on consumption. A unit root test was utilised as a method in the study, and then a vector autoregressive model was used to determine the statistical significance of the measured coefficients. Following that, the co-integration analysis was used. In addition, to determine the direction of causation between variables, the Granger causality test was utilised. Furthermore, the research was conducted utilising annual data spanning the years 1987 to 2019. Based on the data obtained from the World Bank, the relationship between consumption and income was analysed by checking the inflation and interest variables. According to the results of the research, it can be seen that in Turkey, the relationship between income and consumption is positive, while consumption and the periods' consumption and interest have been determined as negative.

Keywords: consumption, Turkey, Keynesian theory, var analysis

ⁱ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü. ORCID: [0000-0002-8241-739X](https://orcid.org/0000-0002-8241-739X). E-mail: suna.sahin@yeniyuzuyil.edu.tr

ⁱⁱ (*) Sorumlu Yazar (Corresponding Author). Yüksek Lisans, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi ve Finans Programı, ORCID: [0000-0002-9317-3976](https://orcid.org/0000-0002-9317-3976). E-mail: gnctnt@gmail.com

Gönderim (Submission): 15.11.2020

Kabul (Acceptance): 15.12.2020

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı; gelir, enflasyon ve faiz oranı gibi temel makroekonomik değişkenlerin tüketimi nasıl etkilediğinin tespitinin yapılmasıdır. Hanehalkı tüketimi makroekonomik değişkenlerdeki değişimlere nasıl tepki vermektedir? Yanıt, değişikliklerin niteliğine ve süresine mi bağlı? Beklenen gelir değişikliklerinin beklenmedik şoklardan farklı bir tüketim etkisi var mı? Bu sorular tüketicilerin davranışlarını anlamak ve hanehalklarını etkileyen politika değişikliklerini değerlendirmek açısından oldukça önemlidir.

Tüketim, Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYİH) üçte ikisinden fazlasını oluşturmaktadır. Tüketicilerin gelir şoklarına nasıl tepki verdiğine dair bilgi, vergi ve işgücü piyasası reformlarının makroekonomik etkisini değerlendirmenin yanı sıra istikrar ve gelir koruma politikalarının tasarımı için önemlidir. Ayrıca, tüketici kararına dayanan tasarruf konusundaki tüketici tutumları sermaye birikimi, yatırım, büyüme ve gelişme süreci için de çok önemlidir. Bu olgular, tüketim, tasarruf ve geliri hem makroekonomi hem de mikroekonomide en popüler araştırma alanları arasına dâhil etmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüketim teorisi, makroekonomi araştırmalarının merkez odağı haline gelmiştir. Tüketim harcamalarının II. Dünya Savaş sonrası dönemde GSYİH'nin yaklaşık üçte ikisini oluşturması ve ekonomistlerin ekonominin kitlesel bir işsizlik durumuna geri dönmesinden korkması nedeniyle bunun doğal bir gelişme olduğu düşünülebilir.

Başlangıçta literatüre Keynes'in Genel Teorisinde (1936) geliştirdiği toplam tüketim işlevi teorisi egemendir. Keynes'in teorisine göre, toplam tüketim, toplam gelirin pozitif fakat azalan bir fonksiyondur. Tüketim, toplam talepteki en önemli unsurdur. Bu nedenle tüketimin doğru biçimde tahmin edilmesi ekonominin yönetimi için gereklidir. Keynes, tüketimi cari gelire bağlamaktadır ve bu görüş yıllarca yaygın olarak kabul edilmiştir. 1950'lerde uzun dönemli serilerden tahmin edilen tüketim fonksiyonu ile kısa dönem seriler ve kesit verilerinden tahmin edilen tüketim fonksiyonu arasında fark tespit edilmiştir. Keynesyen tüketim hipotezi bu tutarsızlığı çözememiş ve sürekli gelir, yaşam döngüsü ve göreceli gelir hipotezlerinin gelişmesine yol açan daha doğru tüketim tahminlerine ihtiyaç duyulmuştur. Keynesyen ekonomide tüketim fonksiyonunun merkezi konumu tüketici harcamalarını tahmin edecek birçok sorgulama girişimine yol açmıştır. İlk dönem Keynesyen denklem türlerinin çoğu, toplam tüketici davranışının bazı özelliklerini açıklayamamıştır. Bu nedenle, alternatif teoriler geliştirilmiştir.

TÜKETİME İLİŞKİN TEORİLER

“İnsanın birçok ihtiyacı bulunmaktadır ve bu ihtiyaçların giderilmesi için yapılan tüm harcamalar tüketim olarak ifade edilmektedir” (Güneş, 2019). Muellbauer ve Lattimore'a (1994) göre tüketici harcamaları çoğu ekonomide toplam harcamanın %50 ila %70'ini oluşturmaktadır. Tüketim fonksiyonu ile ilgili en çok toplam harcama ilişkileri üzerinde çalışılmış ve Klein ve Goldberger'in (1955), çalışmalarından bu yana tüketim fonksiyonu, tüm makroekonomik model oluşturma çabalarının kilit bir unsuru olmuştur. Bu nedenle, insanların tüketici davranışlarını anlamak için nasıl tükettiklerini araştırmak zorunlu hale gelmiştir. Keynes'den önce tüketim, tasarruftan sonra kalan gelir miktarı olan bir kalıntı olarak görülmekteydi. Bu görüşe göre, tüketim faiz oranına bağlıdır. Keynes, tüketimin hem daha önemli hem de daha karmaşık olduğunu düşünüyordu. "Harcama kendi gelirini yarattığından", tüketim temelde ekonomik faaliyet düzeyini etkiler (Bunting, 2001, s.149). Keynes, kural olarak, hanehalklarının gelirleri arttıkça üretilen mal ve hizmetleri daha fazla tüketerek faydalarını arttırdıklarını varsaymaktadır. Toplam talebin bu ana bileşeni hanehalklarının

refahlarını arttırır. Bu nedenle toplam tüketim fonksiyonunun olası belirleyicilerinin analizine ekonomik literatürde sıklıkla rastlanmaktadır. Literatürde farklı tüketim teorileri vardır; Bununla birlikte, tüm ekonomilerde tüketim davranışını açıklayabilecek tek bir tüketim teorisi yoktur. Modern tüketim araştırmalarını anlamak için gözden geçirilmesi gereken temel tüketim modelleri bulunmaktadır. Bu modeller; Keynes'in (1936) Mutlak Gelir Hipotezi, Duesenberry'nin (1949) Nispi Gelir Hipotezi, Modigliani'nin (1954) Yaşam Döngüsü Hipotezi, Friedman'ın (1957) Sürekli Gelir Hipotezidir.

PAZARLAMA STRATEJİSİNİN TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDAKİ ÖNEMİ

Tüketici davranışları, tamamen yeni bir çalışma alanı olarak kabul edilmektedir (Engel, Blackwell ve Miniard, 1990; Schiffman ve Kanuk, 1997). Bu nedenle, gelişim süreci kavramları, psikoloji (bireyin çalışması), sosyoloji (grupların incelenmesi), sosyal psikoloji (bireylerin gruplar halinde nasıl çalıştığı gibi) gibi diğer bilimsel disiplinlerden alınmıştır. Pazarlama perspektifinden bakıldığında, tüketici davranışı büyük olasılıkla pazarlama kavramının geliştirilmesi ile önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Pazarlamacılar tarafından ilk önce piyasada tüketiciler tarafından aranan “uygunlukları” ve ardından ihtiyaçları destekleyen pazarlama planlarının hazırlanmasının gerekli olduğu üzerinde durulmuş ve pazarlama kavramının etkisi vurgulanmıştır (Assael,1995).

Pazarlama konsepti 1950'lerde formüle edilmiş olan ancak pazarlamacıların daha önce üzerinde hiç düşünmedikleri bir kavramdır. Assael'e göre pazarlamacıların bu kavramı daha önce kullanmamasıyla ilgili iki neden bulunmaktadır. Birincisi, pazarlama kurumlarının 1950'lerden önce pazarlama kavramını kabul edecek kadar gelişmemiş olmasıdır. Reklam ve dağıtım o dönemin seri üretim ve kitlesel pazarlama stratejilerine yöneliktir. Pazarlama stratejilerinin uygulanması, küçük ve çeşitli pazar segmentlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak ürünlerin tanıtımı ve dağıtımı için çeşitli imkânlar gerektirirdi.

1950'lerden önceki üretim ve pazarlama odağı bu nedenle daha çok ölçek ekonomileriyle ilgiliydi. 1950'lerden önce pazarlama stratejilerinin takip edilmemesinin ikinci nedeni, buna ihtiyaç duyulmamış olmasıdır. O dönemde ortaya çıkan finansal buhranın etkileri, tüketici davranışlarını üzerinde de görülmüştür. Tüketiciler bu dönemde harcamalarını azaltmak zorunda kalmıştır. Buhrandan hemen sonra II. Dünya Savaşı'nın yaşanması ve bu dönemde ürün kıtlıklarının söz konusu olması tüketici davranışına ilgi eksikliğini ortaya çıkarmıştır.

Schiffman ve Kanuk'a göre bu dönemin pazarlama yaklaşımı, tüketicilerin isteklerini belirlemek yerine mevcut olanın satıldığı üretim yönelimi olarak ifade edilmektedir. Üretim yönelimini, pazarlamacıların tek taraflı olarak üretmeye karar verdikleri ürünleri satmaya çalıştıkları bir satış yönelimi izlemiştir. Bu yönelimin varsayımı, tüketicilerin ikna olmadıkları sürece ürün satın almaya istekli olmamalarıydı. Satış yönelimi tüketici memnuniyetini dikkate almamış, tüketici de satın aldığı üründen memnun kalmadığında bu durumu iletişim yoluyla diğer tüketicilere aktararak ürün hakkında önyargıların oluşmasına yol açmıştır. 1950'lerin başlarında pazarlamacılar, satın alma güdüsüne sahip olduklarını düşündükleri tüketicilere daha fazla ürün satabileceklerini fark etmişlerdir. Böylece, tüketicilerin ihtiyaçları ve istekleri dikkate alınmaya başlanmış bu durum ise pazarlama kavramının oluşturulmasını sağlamıştır.

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, tüketici ihtiyaçlarını, geniş ürün yelpazesi ve rekabet eden çok sayıda dağıtım noktası ile modern bir ekonomide hem hayatta kalma hem de kar üretimi için başarının anahtarı olarak değerlendirmek mümkündür. Ürün ve hizmetlerin

satışında başarılı olmak için kuruluşların tüketici ihtiyaçlarını ve davranışlarını anlamaları ve tüketicilerin davranışsal ihtiyaçları için pazarlama stratejileri tasarlamaları gerekmektedir.

TÜKETİMİN TAHMİNİ GELİR DEĞİŞİKLİKLERİNE YANITI

Bu bölümde tüketimin beklenen gelir değişikliklerine yanıt verip vermediği tahminini test etmek için ampirik çalışmalar gözden geçirilmektedir. Daha önceki literatür, tüketim değişimlerinin gecikmeli bilgi ile olan ilişkisine odaklanmıştır. Öngörülen gelir artışı genellikle önceki dönem verilerine göre tahmin edildiğinden, veriler ampirik çalışmaları kısıtlamaktadır. Yeni nesil çalışmalar, tüketicilerin gelecekteki gelirleri hakkında bilgi sahibi olduklarına ilişkin varsayımların tüketimleri nedenli etkilediğini test etmeye çalışır.

Aşırı Duyarlılık Testi

Birçok yazar makro ve mikro verilerle aşırı duyarlılık testleri yapmış ve bazıları teorinin tahminlerinin başarısızlığını belgelemiştir. Hall (1978), tüketim artışının gecikmeli gelir artışı ile açıklanamayacağı hipotezini test etmiştir. Hall'un testi başlangıçta bir miktar şaşkınlığa yol açmış, çünkü çoğu ekonomist tüketim büyümesinin gecikmeli gelir büyümesine bağlı olduğu fikrine alışmışken, dikeylik testi böyle bir bağlantının varlığının sorgulanmasına neden olmuştur (Deaton, 1992). Sonuçta Hall, gecikmeli gelir büyüme katsayısının istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmadığını, ancak diğer gecikmeli değişkenler (borsa fiyatları gibi) için dikeylik kısıtlamasının reddedildiğinden söz eder.

Flavin (1981), istatistiksel olarak gelir artışını beklenen ve beklenmedik bileşenlere ayırtmak için kullandığı bir gelir süreci belirlemiştir. Seksenlerde daha çok kabul gören makroekonomik verilere dayanan aşırı duyarlılık testler ilerleyen zamanlarda kullanılmamaya başlanmıştır. Çünkü makro verilerdeki aşırı duyarlılık kanıtlarının, Attanasio ve Weber (1993) tarafından ileri sürüldüğü gibi yanlılığına bağlı olması muhtemeldir (Altonji ve Siow, 1987). Hall'ı izleyen çalışmalarda, aşırı duyarlılık genellikle faiz oranı farkı veya kredi büyüme oranları şeklinde ortaya çıkmıştır. Benzer bağımlılık, tüketim ve eğlence, alışkanlık oluşumu, ev üretimi veya malların dayanıklılığı gibi tercihler noktasında da oluşturulabilir.

Laibson (1997), hiperbolik tercihleri olan tüketiciler için kredi kısıtlaması olmasa da dengede aşırı duyarlılığın ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Tüm bu uzantıların ampirik etkileri tercihten kaynaklanan zamanlar arası bağımlılığın kredi kısıtlamasından farklı politika sonuçları ürettiğini göstermektedir. Kredi kısıtlamalarının tüketim üzerindeki etkisinin araştırılmasında önemli bilgiler kaydedilerek ilave bilgiler de sürece dahil edilmiştir. Bu açıdan etkili ve yenilikçi araştırmalardan birisi varlığa dayalı modele bağlı olan Zeldes'in çalışmasıdır. Zeldes (1989), düşük refah grubu hanhalklarının, kredi piyasalarına erişimi olan ve borçlanma ihtiyacı olmayan yüksek refah grubu hanelerden ayrıldığını varsaymıştır.

Gelir Artışları ile Gelir Azalışları Arasında Ayrım

Aşırı duyarlılık testlerinin varyantları, ilk olarak Shea, tarafından önerilen bir yaklaşım olan pozitif ve negatif beklenen gelir değişiklikleri arasında ayrım yapmaktadır. Farklı tüketim modellerinin, tüketimin öngörülen gelir artışlarına ve azalışlarına farklı tepkiler verdiğini belirtmiştir. Tüketim harcamaları gelire bağlantılıdır ve tüketimden beklenen gelir artış ve azalışlarına benzer tepkiler verilmesi beklenir. Bununla birlikte, kredi kısıtlamaları varlığında hanhalkları gelirin düşmesi beklendiğinde tasarruf edebilir, ancak gelirde artış beklendiğinde borçlanamaz. Bu nedenle, kredi kısıtlamaları ile tüketim, öngörülebilir gelir artışlarıyla daha güçlü ilişki içindedir.

Ampirik uygulamasında Shea(1995, ss.798-799), tüketimin geliri izlediğini ve gelirdeki tahmin edilebilen artış ve azalışlara aynı tepkiyi verdiğini diğer bir ifadeyle simetrik durumun varlığından söz etmektedir. Buna rağmen gelir düştüğünde likidite kısıtlamasının, tasarrufları etkilemediği ancak borçlanmayı engellediği, dolayısıyla da gelirdeki gözlemlenebilen artışın, düşüşe göre daha fazla tepki gösterdiği kısacası asimetrik bir tepkinin varlığı sözkonusudur. Garcia, Lusardi ve Ng (1997) göre, pozitif ve negatif beklenen gelir değişimini ayırt etmek için istatistiksel bir yaklaşım kullanılmalıdır. Garcia ve diğerlerine göre likidite kısıtlı tüketiciler geçmiş bilgilere karşı aşırı duyarlıdır. Jappelli ve Pistaferri (2000), İtalya'daki hanehalkları mevcut gelir beklentilerini gelir artışı için bir araç olarak kullanır ve gelir artışlarına ve düşüşlerine aşırı duyarlılık için kanıt bulamazlar. İstatistiksel prosedürlere dayanan aşırı duyarlılık testlerinin tatmin edici sonuçlar üretmemesinin bir nedeni, gelir artışlarını tahmin etmek için kullanılan değişkenlerin (gecikmiş gelir artışı ve benzeri gibi) yeterince güçlü olmaması olabilir. Bu nedenle, araştırmacılar, tahmini gelir değişikliklerinin hem tüketici hem de araştırmacı tarafından gözlemlenebildiği araştırmalar üzerinde eklemeye çalışmışlardır. Bunlar beklenen gelir artışları ve beklenen gelir düşüşleri olarak sınıflandırılabilir.

Wilcox (1989), toplam tüketimin, önceden ilan edilen sosyal güvenlik fayda artışlarına tepkisini incelemiştir. Sonuç olarak, gelir artışı açıklandığında değil, gerçekte uygulandığında tüketimin arttığı bulunmuştur. Özellikle, sosyal güvenlik yardımlarındaki yüzde 10'luk bir artışın aynı ayda perakende satışlarda yüzde 1'lik bir artışa ve dayanıklı mal alımında yüzde 3'lük bir artışa neden olduğu tahmin edilmiştir. Bu testin sınırlandırılması, perakende satış bileşenlerine ilişkin toplu veriler kullanarak vergi politikasındaki önemli değişiklikleri analiz etmenin zor olmasındandır.

Birçok çalışmada Shapiro ve Slemrod (2003, ss.381-396; 2009, ss. 374-379), gerçek veya varsayımsal vergi politikalarına verilen bireysel yanıtları değerlendirmek için anlık anket verilerini kullanmaktadır. Shapiro ve Slemrod, görüşülen kişilerin yüzde 40'ının ekstra ücretini harcamayı planladığını ve dolayısıyla geçici bir vergi değişikliğinin bile hanehalkı harcamalarının artmasında orta derecede etkili olabileceği sonucuna varmıştır. Shapiro ve Slemrod (2003) çalışmalarında 2001 yılı gelir vergisi indirimini analiz etmeleri, marjinal tüketim eğilimi hakkında likidite kısıtlamalarına dair çok az kanıt sunmuştur; Akabinde yine 2008 yılı vergi teşvikini analiz etmeleri de benzer sonuçlar üretmiştir. Diğer çalışmalar, harcanabilir geliri artıran geçici vergi değişikliklerini incelemek için tüketim verilerini kullanmıştır.

Parker (1999), beklenen gelir artışının tüketim üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. Ona göre, servet değişiklikleri tüketim harcamalarındaki artışın çok azını açıklayabilir. Tüketim patlamasından sonra milli servetteki en büyük artışlar ve farklı refah seviyelerine sahip hanelerin tüketimde benzer artışları vardır. Souleles (1999), beklenen gelir artışını incelemektedir. Ayrıca Souleles (2002), Reagan döneminin açıklanan vergi kesintilerine nasıl tepki verdiğini analiz etmiştir. Tüm bu çalışmalar gelirin vergiye önemli derecede tepki verdiğine dair kanıtlar sunmuştur. Parker'ın çalışmasında, 1 dolarlık gelir artışının, tüketimi yaklaşık 20 sent artırdığı tespit edilmiştir. Bu sonucun likidite kısıtlamalarından kaynaklanması olası değildir, çünkü örnek sadece yüksek gelirli vergi mükelleflerini içermektedir. Souleles, federal vergi iadelerinin yüzde 10'unun dayanıksız mallara harcandığını, ancak toplam tüketimin tepkisinin çok büyük olduğunu belirtmektedir. Souleles, likidite kısıtlamalarının aşırı duyarlılık bulgusunu açıklama olasılığının düşük olduğuna işaret etmektedir. Vergi iadeleriyle ilgili daha fazla bilgi, 2001 Ekonomik Büyüme ve Vergi Yardım Mutabakatı Yasası tarafından sağlanan büyük gelir vergisi indirim programını inceleyen Johnson, Parker ve Souleles tarafından öne sürülmüştür (Johnson ve diğerleri, 2006, ss.1589-1610).

Program, genellikle 300 \$ veya 600 \$ değerinde vergi iadeleri sağlamıştır. Sürekli gelir hipotezine göre, tek bir indirim harcama üzerinde çok az etkiye sahip olacaktır. Ayrıca, teori, likidite kısıtlamalarının yokluğunda, tüketicilerin bir miktar vergi indirimi beklemeye başlar başlamaz harcamaların artması ve yalnızca vergi iadesi aldıktan sonra artmaması gerektiğini öngörmektedir. Johnson, Parker ve Souleles'in analizi indirim programının benzersiz bir özelliğini kullanmıştır. İade çekleri Temmuz sonundan Eylül 2001 sonuna kadar on haftalık bir süre zarfında postalanmış ve vergi iadesi alan hanehalklarının harcamaları vergi öncesi ve sonrası dönem için karşılaştırılmıştır. Araştırmacılar, ortalama hanehalkının, vergi iadesinin alındığı üç aylık süre boyunca vergi iadesinin % 20-40'ını dayanıksız mallar için harcadığını bulmuşlardır. Ayrıca, harcama tepkilerinin, likidite kısıtlamaları ile tutarlı olan nispeten düşük geliri olan haneler için çok daha güçlü olduğunu da bulmuşlardır.

Bir diğer çalışmada Agarwal, Liu ve Souleles (2007), tüketicilerin Johnson, Parker ve Souleles tarafından analiz edilen aynı vergi indirimine nasıl tepki verdiklerini tespit etmek için kredi kartı hesaplarından oluşan bir panel veri seti kullanmıştır. Kredi kartı ödemelerinin, harcamaların ve borçların indirimlere aydan aya tepkisini tahmin ederek, indirimlerin ödeme nedenlerinin rastgele zamanlamasını nasıl değerlendirdiklerini belirlemek için kullanmışlardır. Sonuçlarda, tüketicilerin kredi kartı ödemelerini artırarak ve böylece borçlarını ödeyerek başlangıçta indirimin bir kısmını kurtardıklarını bulduk. Ancak bir süre sonra harcamalar artmış ve sonuçlar sürekli gelir modeli ile çelişmiştir.

Bunların aksine, Browning ve Collado (2001), İspanya ekonomisine ait mikro verilerini, haziran ve aralık aylarında tam zamanlı çalışanlara yapılan ek ücret ödemelerine verilen tepkiyi tahmin etmek için kullanmışlardır. Browning ve Collado hassasiyete dair bir kanıt tespit etmemişlerdir ve daha önce yapılmış çalışmalarda öngörülen gelir değişikliklerine büyük tepki verildiği bulgunun nedeninin sınırlı rasyonellikten kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Buna göre tüketiciler tüketimi daha az dalgalı hale getirmekte ve beklenen gelir değişiklikleri büyük olduğunda sürekli gelir hipotezine uygun hareket etmektedirler. Genel olarak, bu bölümde ele alınan yaklaşımın ana sınırlaması, tüketicilerin farklı şoklara ve politika değişikliklerine nasıl tepki vereceği konusunda çok az açıklama sunmasıdır. Bununla birlikte, tüketim teorilerinin neden başarısız olduğuna dair daha net değerlendirmeler sunulmaktadır. Örneğin, incelenen çalışmalardan bazıları, düşük gelirli tüketicilerin yüksek gelirli tüketicilere göre tahmin edilebilir gelir değişikliklerine daha fazla tepki verdiği ve bunun da likidite kısıtlamalarının varlığına işaret ettiği sonucuna varmıştır.

Gelirin Azaldığı Dönemler

Beklenen gelir düşüşlerinin tüketim üzerindeki etkisini göz önünde bulunduran analizlerin en yararlı yönü, verilerde bulunan aşırı duyarlılıkların likidite kısıtlamalarına bağlanamamasıdır. Çünkü kredi kısıtlamalı modeller tüketicilerin borç almadığını varsaymaktadır. Kişinin gelirindeki öngörülebilir beklenen gelir düşüşlerinin tüketim üzerindeki etkisini göz önünde bulunduran analizlerin en yararlı yönü, verilerde bulunan aşırı duyarlılıkların likidite kısıtlamalarına bağlanamamasıdır, çünkü kredi kısıtlamalı modeller tüketicilerin borç almadığını tahmin etmektedir.

Kişinin gelirindeki öngörülebilir en önemli düşüş emeklilik döneminde meydana gelmektedir. Tüketimin gelirdeki öngörülebilir değişikliklere duyarsız olup olmadığının en güçlü testi, emeklilik öncesi ve sonrası tüketimi karşılaştırmaktır. Bu konuyu inceleyen ilk makale İngiltere Aile Harcamaları Anketi'nden (FES) alınan verileri kullanan ve emeklilikten sonra tüketimde dikkate değer bir düşüş bulan Banks, Blundell ve Tanner'in (1998) çalışmasıdır. Bernheim, Skinner ve Weinberg (2001), ABD için PSID'yi kullanarak bu testi tekrarlamışlardır ve ayrıca

emeklilikte önemli bir tüketim düşüşü olduğuna dair kanıtlar bulmuşlardır. Emeklilikte tüketimin düştüğü nasıl açıklanabilir? Bir olasılık, yaşam döngüsü teorisinin geçerli olmaması ve tüketicilerin öz denetimden yoksun olmalarıdır. Yani tüketiciler emekliliğin gelirlerinde ciddi bir düşüşe yol açacağını tahmin etmemektedirler. Bunu fark ettiklerinde, tüketimi aşağı doğru ayarlamak zorunda kalmaktadırlar. Ancak diğer açıklamalar da teoriyi reddetmemektedir. Emeklilikte tüketimdeki düşüşün nedeni, tüm tüketim kategorilerindeki düşüşten ziyade işle ilgili giderlerin (ulaşım, kantin yemekleri vb.) azalmasından kaynaklanıyor olabilir. Emeklilikte tüketimdeki düşüşün bir başka açıklaması da Aguiar ve Hurst (2007) tarafından vurgulanan bir konu olan, hanelerin alışveriş ve evde üretim yoluyla zamanı nasıl parayla değiştirdiği çalışmasıdır. Emeklilik, alışveriş ve ev işleri için keskin bir artışa neden olur. Bu nedenle bireyler, satın alınan domateslere kendi bahçelerinde yetiştirilen domatesleri tercih edebilirler. Benzer şekilde, daha ucuza mal bulmak için daha fazla zaman harcayabilirler. Nitekim Aguiar ve Hurst (2005), yiyecek harcamaları ve kalori alımı hakkında bilgi toplayan, Bireylerin Gıda Alımı Araştırması (CSFII) ve bir zaman kullanım anketine göre (NHAPS) gıda harcamalarının emeklilikte azalmasının, gıda alımı, ev üretim hikayesiyle tutarlı olmadığından söz ederler.

GELİR VE TÜKETİM ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK ARAŞTIRMA

Türkiye'nin 1987-2019 yılları arasındaki verilerine dayanarak tüketim ve gelir ilişkisi enflasyon ve faiz değişkeni kontrol edilerek analiz edilmiştir. Analizde kullanılan verilere aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1. Makroekonomik Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
Tüketim	Yıllık % Son Tüketim Harcamaları	Dünya Bankası
Gelir	Ulusal Kişi Başı Gelir	Dünya Bankası
Enflasyon	Yıllık % tüketicici fiyatları	Dünya Bankası
Faiz	İskonto Oranı	FRED

Literatür Taraması

Bu bölümde, farklı araştırmacılar tarafından yapılan bazı önemli araştırmalardan elde edilen sonuçlar vurgulanmaktadır. Keynes (1936) tüketilmeyen her şeyin tasarruf edildiğini ifade etmiştir. Latin Amerika ülkelerinde yapılan çalışmalarda artan sermaye oluşumu ve düşme ile gelir artışı %23'ten %8,8'e kadar tasarruf göstermektedir. Toplam gelir (Y) 1'e eşittir. MPC, gelirdeki oransal artışla birlikte artan tüketim eğilimi göstererek daima pozitif ve 0 ile 1 arasında olacaktır. Hanehalkı büyüklüğü katsayısı, spesifik etkiler ve gelir etkileri gibi iki tür etkiden oluşmaktadır. Hanehalkı büyüklüğü arttıkça çeşitli mallara duyulan ihtiyacın artmasından kaynaklanan spesifik etki, gelir etkisini oluşturur: aile hanehalkı büyüklüğünde bir artışla nispeten fakirleşmektedir. Büyük hanelerde mevcut olan tüketim, ölçek ekonomileri nedeniyle hanehalkı büyüklüğü ile orantılı olarak hareket etmemektedir (Ando ve Modigliani, 1963, ss.5-7). Göreceli gelir hipotezi, tüketimin mevcut gelire ve geçmiş yüksek gelire bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Eğer gelir önceki zirve gelir düzeyini aşarsa, yaşam standartlarında düşme yönlü bir ayarlama gerekli değildir ve tüketim, gelirdeki değişime kademeli olarak tepki verir ve gelir önceki zirve gelirinin altına düşerse, bir ilişki kümesine göre tüketim gelire ayarlanır (Duesenberry, 1967, s. 57).

Gupta (1973), gıda harcamalarının toplam harcamalara oranının gelirdeki artışla azaldığını belirten Engel'in yasasını takip etmektedir. Göreceli tüketim modellerinin faydalı bir göstergesi

gelir esnekliğinin karşılaştırılarak elde edilmesidir. Bu yaklaşımı izlemenin temel avantajı, gelir esnekliğinin gelir ve tüketim ölçüm birimlerine bağlı olması ve bu nedenle ülkeler ve emtialar arasında doğrudan karşılaştırılabilir olmasıdır.

Khan ve Khan (1989), yoksulluğu Hindistan'da gıda tüketimi ile ilişkili olarak ölçmüş ve kırsal nüfusun üçte birinin yoksulluk sınırının altında yaşadığını ve kalkınma stratejisinin bir gelir dağılımı bileşeni içermesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Burney ve Khan (1991), emtia gruplarının çoğunluğunun tüketiminde ölçek ekonomilerinin varlığını doğrulamıştır. Bu ölçek ekonomilerinin derecelerinin sadece metalar arasında değil, sektörler arasında ve her bir sektördeki gelir grupları arasında da farklı olduğunu bulmuşlardır. Çeşitli gıda ürünlerinin seviyesi ve dağılımı, bölgenin sosyal refah statüsünün önemli bir göstergesidir. Ayrıca, kentleşmenin hanehalkının tüketim alışkanlıkları üzerindeki etkisini incelemek için, çeşitli çalışmalar kentsel ve kırsal sektörler için farklı tahminler elde etmiştir.

Salama (1995), Mısır'da gıda tüketimi davranışını incelemiş ve gıda tüketimindeki artış oranının hanehalkı büyüklüğüne ve nüfus artışına bağlı olduğu ve sosyo-ekonomik ve ulusal nüfus programlarının uygulanmasının önerildiği sonucuna varmıştır. Güney Afrika'da gıda tüketim kalıpları üzerine yapılan bir araştırma kalite ve fiyatın, özellikle kırsal kesimdeki tüketiciler için tüketici gıda alımında önemli hususlar olduğunu bulmuştur (Mmakol ve diğerleri, 1997, s. 207). Ayrıca, daha yüksek gelirli insanların daha fazla et tükettikleri ve daha fazla meyve ve hazır yiyecek alabilecekleri sonucuna varmışlardır.

Tozanlı (1995), düşük gelirli nüfusun geleneksel Akdeniz (balık / deniz ürünleri) tüketim modeline sahip olduğunu, zengin kesiminde Türkiye'de gıda sanayileri üzerinde olumsuz etkisi olan batı davranışına meyilli olduğunu bildirmiştir. Düşük gelirli hanehalklarının gelirlerinin daha büyük bir kısmını özellikle pirinç gibi temel gıda malzemelerine harcaması muhtemeldir. Tarım işçileri gıda bütçelerinin yüzde 59,4'ünü pirinç üzerine harcamaktadır. Buğdayın toplam gıda bütçesindeki payı, büyük çiftçiler için yüzde 2'den yarı vasıflı işçiler için yüzde 4,9'a kadar değişmektedir. Pirinç ve buğday dışında büyük harcamalar balık, bakliyat, sığır eti ve sebze yapılmaktadır. En zengin grup gıda bütçesinin yaklaşık yüzde 16'sını balıklara harcarken, yoksullar yüzde 9'unu harcamaktadır. Aslında balık tüketimi bütçe payının gelirdeki artışla artması muhtemeldir. Aynı gözlem sığır eti ve sebzeler için de geçerlidir. Ancak yarı vasıflı işçiler bakliyat üzerinde profesyonel ve yüksek gelir gruplarına göre daha yüksek bir oran harcamaktadırlar.

Kılıç ve Karaoğlu (2014) çalışmalarında, tüketim toplumu ve bireysel krediler bağlamında Türkiye üzerinde araştırma yapmışlar ve Türkiye 'de tüketim ile GSYİH arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu, tüketimin GSYİH içindeki payı %70'lere kadar çıktığını ve bunlara ilaveten Türkiye'de büyüme için tüketimin devamına ve yeni tüketicilere ihtiyaç olduğu sonucuna varmışlardır.

Buğday ve diğerleri (2020) çalışmalarında, bireylerin bireysel kredi kullanım davranışları ve bazı sosyo-ekonomik ve demografik değişkenlerin bireysel kredi kullanım davranışlarına etkisini 26 ilde yaşayan 18 yaş ve üstü 2.242 katılımcı ile gerçekleştirmiştir. Çalışmalarında, kredi kartı kullanım durumunun cinsiyet ve eğitim düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığını ve eğitim düzeyi ile kredi kartı borcunu düzenli ödeme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Araştırmanın Amacı ve Konusu

Bu araştırmanın amacı gelir, enflasyon ve faiz gibi temel makroekonomik değişkenlerin

tüketimi nasıl etkilediğini tespit etmektir. Bunu yaparken, Vektör Otoregressif Model, Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Analizi'nden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Tüketim ile diğer makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişki iyi tespit edilirse, tüketimi etkileyen faktörler ortaya çıkarılabilir ve bu sayede tüketime ilişkin daha net politikalar geliştirilebilir. Her ne kadar konu ile ilgili teorik düzeyde yapılmış çalışmalar olsa da ampirik olarak gerçekleştirilen çalışma sayısı sınırlıdır. Özellikle Türkiye özelinde Vektör Otoregressif Model, Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Analizi gibi modeller kullanılarak gerçekleştirilen çalışma sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla, bu çalışma özellikle ampirik literature katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Metodolojisi Ve Kapsamı

Araştırma, Türkiye özelinde 1987-2019 yıllarını kapsayan yıllık veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veriler Dünya Bankasında elde edilmiştir. Çalışmada, öncelikle Vektör Otoregressif model kullanılmış ve ölçülen katsayıların istatistiksel anlamlılığına bakılmıştır. Vektör Otoregressif model bilindiği gibi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit edememektedir. Bu nedenle, eşbütünleşme analizi kullanılarak değişkenlerin uzun dönemli bir ilişki gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Ayrıca, Granger nedensellik testi yaklaşımı ile değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada kullanılan ilk model Vektör Otoregressif Modeldir ve bu model aşağıdaki denklemler yardımıyla açıklanabilir:

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i}y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i}x_{t-i} + v_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i}y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i}x_{t-i} + v_{2t} \quad (2)$$

Eşbütünleşme analizi temelde çok değişkenli bir analizdir. İki veya daha fazla durağan olmayan zaman serisi arasındaki eşbütünleşmeyi test etmek için birkaç yöntem vardır, ancak bu çalışmada Johansen Prosedürü ele alınmıştır. İki den fazla zaman serisi içeren veri söz konusuysa, Johansen eşbütünleşme analizi kullanılması daha uygun olmaktadır. Johansen eşbütünleşme analizi çok değişkenli iz istatistiğine dayanmaktadır.

Araştırmanın Varsayımları

Çalışmada uygulanan yöntem, bilimsel yöntem ilkelerine ve araştırmada elde edilen veri seti analizleri için uygundur. Kaynak taramalarının ve veri setinin çalışmanın amacını gerçekleştirmek için yeterlidir. Çalışma, literatürdeki çalışmalarını desteklemektedir.

Tanımlayıcı İstatistik

Tanımlayıcı istatistikler, birkaç grafik analiziyle birleştirildiğinde tüm nicel veri analizinin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Çalışmamıza ait tanımlayıcı istatistik tablosu aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistik

Değişkenler	Ortalama	Std. Sapma	Min	Max
Tüketim	4.14	4.80	-6.7	1.310
Faiz	3.67	19.96	8.75	67

Gelir	7905	2300.58	5086.19	12064.84
Enflasyon	38.4	3204.8	6.25	105.215

Çoklu Doğrusallık

Bu çalışmada, çoklu doğrusallığı tespit etmek için korelasyon tablosundan yararlanılmıştır. Buna göre, bağımsız değişkenler olan faiz, gelir ve enflasyon arasında çoklu doğrusallık tespit edilmemiştir.

Tablo 3. Korelasyon Tablosu

	Tüketim	Faiz	Gelir	Enflasyon
Tüketim	1,0000			
Faiz	0.2597	1,0000		
Gelir	0.1475	0,1475	1,0000	
Enflasyon	-0.2209	0.8582	-0.8067	1,0000

Ekonometrik Uygulama

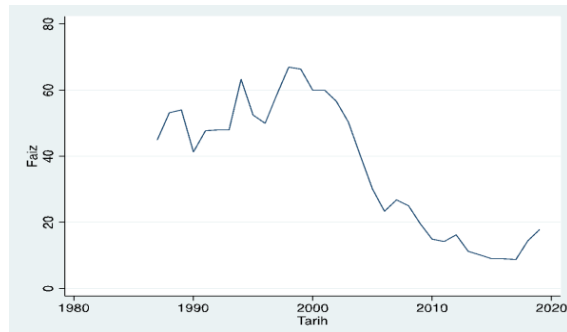
Değişkenlerin normalliğini test etmek için Jarque Bera Testi kullanılmış ve sonuçlar aşağıda rapor edilmiştir. Bu testin hipotezleri:

H_0 : Veri normal dağılmamaktadır, H_A : Veri normal dağılmaktadır.

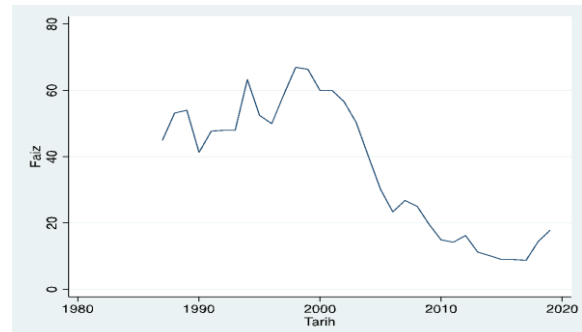
Tablo 4. Normallik Testi Sonuçları

Değişkenler	Chi2	df	Prob > chi2
Tüketim	0.803	2	0.66935
d_faiz	1.277	2	0.52812
d_gelir	0.190	2	0.90925
d_enflasyon	1.000	2	0.60654
Hepsi	3.270	8	0.91629

Analiz sonucuna göre, p-değerinin 0.1 değerinin üzerinde olması nedeniyle değişkenlerin normal dağılmadığı görülmektedir. Bu testin boş hipotezi değişkenlerin normal dağılmadığını ifade eder. Bu test chi-kare dağılımına uyduğu için chi-kare test istatistikleri kullanılmış ve en sağ sütunda boş hipotezi reddedeceğimiz olasılık değerleri ifade edilmiştir. Ekonomi biliminde sıklıkla kullanılan %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için değişkenlerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Chi-kare olasılık değerlerinin tamamı %10'dan büyüktür. Değişkenlerin normal dağılmadığını ifade eden boş hipotez alternatif hipotez lehine reddedilememiştir. Durağanlık Sınaması- Augmented Dickey-Fuller Testi kullanılmıştır. Aşağıda ham verilerden yararlanılarak elde edilen çizgi grafikleri bulunmaktadır. Buna göre, nüfus ve gelir gibi değişkenler ciddi bir artış trendi gösterirken, tüketim ve enflasyon görece daha dalgalı bir seyir izlemektedir.

Şekil 1. Türkiye'nin Yıllık Nihai Tüketimi % Büyümesi

Şekil 2. Türkiye'nin Yıllık Faiz Oranı

Şekil 3. Türkiye'nin Yıllık Ulusal Gelir Büyümesi **Şekil 4.** Türkiye'nin Yıllık Enflasyonu %

Durağanlık sonuçlarına göre, tüketim hariç diğer tüm değişkenlerin durağan olmadığı görülmüştür. Bu nedenle, durağan olmayan değişkenlerin birinci dereceden farkı alınarak durağan hale getirilmiştir. Grafiklere bakıldığında tüketim dalgalı bir seyir izlemekte belirli bir trendi takip etmemektedir. Bu durum tüketim değişkeninin herhangi bir birim köke sahip olmadığına işaret eder. Diğer taraftan, faiz ve enflasyon değişkenleri aşağı yönlü bir trende sahipken GSYİH değişkeni yukarı yönlü bir trende sahiptir. GSYİH birikimli bir değişken olduğu için yukarı yönlü bir trende sahip olması beklentilerle uyumludur. Sonuç olarak grafiklere bakıldığında tüketim değişkeni dışındaki diğer değişkenler bir birim köke işaret etmektedir. Grafik yönteminin yanında ADF testi değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığını sınamak için oldukça güvenilir bir yaklaşımdır. Bu testin hipotezleri şu şekildedir:

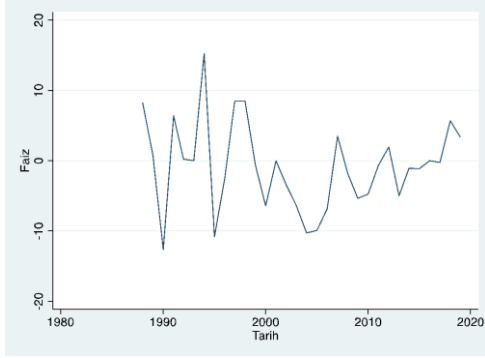
H_0 : Değişken bir kök içerir, durağan değildir. H_A : Değişken birim kök içermez, durağandır.

Tablo 5'te ADF testi sonuçlarına yer verilmiştir. P-değerleri boş hipotezi reddedebileceğimiz en düşük anlamlılık düzeyini ifade eder. İktisat literatüründe %5 anlamlılık düzeyi makul görüldüğü için bu değerler %5 anlamlılık düzeyi ile kıyaslanmıştır. Tüketim değişkeninin P-değeri %5'ten küçük olduğu için boş hipotez alternatif hipotez lehine reddedilerek değişkenin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faiz, gelir ve enflasyon değişkenlerinin P-değerleri %5'ten yüksek olduğu için boş hipotez reddedilememiştir. Tüketim haricindeki diğer tüm değişkenler birim köke sahiptir ve durağan değildir. Durağan olmayan değişkenleri durağan yapmak için izlenen genel anlayış değişkenlerin birinci dereceden farkını almak olacaktır. Bu bağlamda faiz, gelir ve enflasyon değişkenlerinin birinci dereceden farkı alınarak tekrar ADF testi yapılmıştır. Birinci dereceden farkı alınmış P değerlerinin %5'ten düşük olduğu görülmektedir. Böylece bu değişkenler için boş hipotez alternatif hipotez lehine reddedilmiştir. Tüketim, faiz ve enflasyon değişkenleri farkı durağandır.

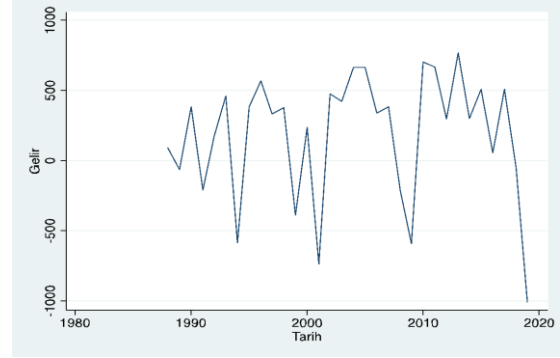
Tablo 5. Durağanlık Test Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	P-değeri	1. Dereceden Fark Alındıktan Sonraki p-değeri
Faiz	-0.657	0.8575	0.0000
Tüketim	-5.709	0.0000	-
Gelir	-0.404	0.9094	0.0002
Enflasyon	-0.874	0.7963	0.0000

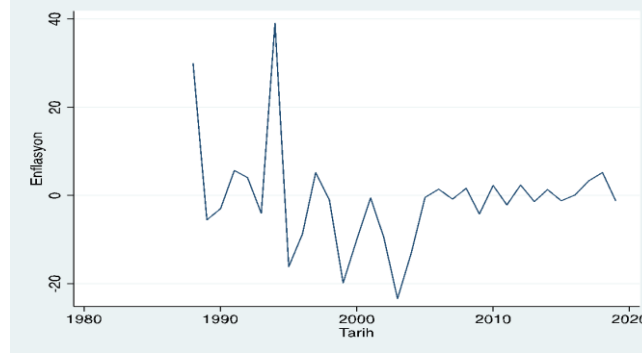
Aşağıda durağan hale getirilmiş verilerin grafiği yer almaktadır. Durağan hale getirilen verilerin trend göstermediği görülmektedir.

Şekil 5. Durağanlaştırılmış Faiz Oranı

Şekil 6. Durağanlaştırılmış Gelir

Şekil 7. Durağanlaştırılmış Enflasyon Oranı

Yukarıdaki grafiklerde birinci dereceden farkı alınmış değişkenlerin herhangi bir trende sahip olmadığı görülmektedir. Tüm değişkenlerin durağanlığı sağlandığı için Vektör Otoregresif Analizi kurmak mümkündür. VAR analizinin en önemli aşamalarından biri analizde kullanılacak olan gecikme sayısının belirlenmesidir. Bu çalışmada VAR analizinden önce optimum gecikme sayısının belirlenmesi için 4 adet kriter kullanılmıştır. Bu kriterler; FPE, AIC, HQIC ve SBIC kriterleridir. Aşağıda Eviews çıktıları verilen Tablo 6'da en çok anlamlı olan gecikme seçilmiştir. Bu tabloda 4. Gecikmeye bakıldığında bu kriterlerden 2'sini sağladığı görülmektedir. VAR analizi için 4. gecikmenin optimum olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Optimum Gecikme Sayısı Seçimi

lag	LL	LR	f	p	FPE	AIC	HQIC	SBIC
0	-432.9				1.3e+0	323.68	32.42	32.560
1	-421.8	22.306	16	0.134	2.0e+0	327.27	330.1	33.687
2	-410.7	22.154	16	0.138	3.1e+0	330.91	336.0	348.19
3	-388.1	45.221	16	0.000	2.4e+0	326.02	333.4	350.97
4	-362.4	51.26*	16	0.000	2.0e+0	31.88*	328.5	351.52

Gecikme sayısı 4 olarak belirlendikten sonra VAR analizi yapılmıştır. Burada tüketim değişkeni bağımlı değişkendir. Tüketim değişkeninin 4 gecikmesi bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Ayrıca faiz, gelir ve enflasyon değişkenleri ve onların 4 gecikmesi modelde bağımsız değişken olarak yer almıştır. Sonuçlar Tablo 7'de gösterilmektedir. Sonuçlara bakıldığında tüketimin gecikmeli değerleri, cari tüketim üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Tüketimin birinci gecikmesi cari tüketim üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte diğer 3 gecikme istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Tüketimin 2. ve 3. gecikmeleri istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkiye sahipken, tüketimin 4. gecikmesi cari tüketim üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

Teorik olarak bakıldığında faizlerin artışı tasarrufları artırdığı için tüketimi azaltan bir etkiye sahiptir. VAR analizi sonuçlarına bakıldığında, faizin 2. gecikmesi dışında tüketim üzerinde bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Faiz değişkeninin 2. gecikmesi cari tüketim üzerinde

negatif bir etkiye sahiptir. İktisat teorisinden bu negatif etki beklenmekle birlikte faizin tüketim üzerindeki etkisi gecikmeli olarak yansımaktadır. Faizin diğer gecikmeleri tüketim üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir. Hem teorik hem ampirik literatürde tüketimin en önemli fonksiyonu gelirdir. VAR analizi sonuçlarına bakıldığında gelirin 2. ve 3. gecikmeleri tüketim üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Gelirin 3. gecikmesinin tüketim üzerinde negatif bir etkiye sahip olması beklentilerle ters düşmektedir. Ancak gelirin 2. gecikmesi tüketim üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla gelir değişkeninin 2. gecikmesi tüketim üzerindeki etkisi hem istatistiksel olarak anlamlıdır hem de beklentilere uygun biçimde işaretlenmiştir.

Tablo 7. Var Analizi Sonuçları

Değişkenler	Tüketim	Standart Hata
L.Tüketim	-0.237	(0.578)
L2.Tüketim	-0.850**	(0.388)
L3. Tüketim	0.521*	(0.278)
L4. Tüketim	-1.099***	(0.356)
L.d_Faiz	-0.106	(0.172)
L2.d_Faiz	-0.468***	(0.159)
L3.d_Faiz	0.208	(0.212)
L4.d_Faiz	0.0328	(0.168)
L.d_Gelir	0.00201	(0.00553)
L2.d_Gelir	0.00718**	(0.00366)
L3.d_Gelir	-0.00574*	(0.00317)
L4.d_Gelir	0.00370	(0.00339)
L.d_Enflasyon	0.0581	(0.0902)
L2.d_Enflasyon	0.214***	(0.0788)
L3.d_Enflasyon	0.153*	(0.0854)
L4.d_Enflasyon	-0.0785	(0.108)
Sabit	10.01***	(2.323)
Gözlem	27	

Enflasyon ile tüketim ilişkisine bakıldığında ise beklenildiği üzere iki değişken arasında pozitif bir ilişki vardır. VAR analizi sonuçlarına göre enflasyonun 2. ve 3. gecikmeleri tüketim üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Bu sonuçlar tüketicilerin adaptif beklentisine işaret etmektedir. Sonuçlara bakıldığında 2. Gecikmenin 3. Gecikmeden daha yüksek bir etkiye sahip olduğu ancak 4. Gecikmeden sonra ilişkinin koştüğünü göstermektedir. Bu VAR analizindeki sabit terim ise otonom harcamalara işaret etmektedir. Analizde bu otonom harcamaların tüketimdeki en yüksek payı alması dikkat çekicidir. Bunun yanında gelir değişkeni anlamlı ve teoriyle uygun olmakla birlikte oldukça düşük bir etkiye sahiptir. VAR analizi sonuçlarına göre 1000TL'lik bir gelir artışı tüketimde yalnızca yaklaşık 7.18 TL'lik bir artışa neden olmaktadır.

Özetle, tüketim ile gelir arası ilişkiye bakıldığında, tüketimin gecikmeli değerlerinin cari dönem tüketim üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Fakat bu pozitif ilişkinin büyüklüğü dönemden döneme değişmektedir. İstatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte küçük eğim parametrelerine sahiptir. Eğim parametrelerinin düşük olması tüketimin gelir esnekliğinin düşük olduğuna işaret etmektedir. Tüketim kalemi seçilen makroekonomik değişkenlerdeki küçük değişikliklere büyük tepkiler vermemektedir. İlişkinin pozitif yönlü ve teoriye uygun olduğu görülmektedir. Gelir değişkeninin tüketim üzerindeki etkisinin analizde kullanılan gecikmeli değerler açısından düşük olması teoriye ve gerçeğe uygundur. Bu çalışmada Türkiye'deki marjinal tüketim eğilimi ile ilgili bir sonuca varmak yerine tüketimin üzerinde çalışılan yıllara dair gelir esnekliğinin düşük olduğunu, gelir değişkeninin tüketim üzerindeki etkisinin bu anlamda düşük olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Eş Bütünleşme Analizi

Bu çalışmada yer alan değişkenlerin birbirleriyle olan uzun dönem ilişkilerini analiz etmek için eşbütünleşme (kontegrasyon) testi yapılmıştır. Kontegrasyon testi için değişkenlerin aynı dereceden durağan olması gerekir. Değişkenlerin durağan olup olmadığı araştırılmış ve aynı dereceden durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Burada ise değişkenlerin birbirini uzun dönemde yakınsayıp yakınsamadığı sınanmıştır. Bu testin hipotezleri şu şekildedir:

H_0 : Değişkenler eş bütünleşiktir. (Kontegredir),

H_A : Değişkenler eş bütünleşik değildir. (Kontegre değildir)

Tüketim değişkeni herhangi bir birim köke sahip olmadığı için eş bütünleşme analizinin dışında tutulmuştur. Analizde 2’den fazla değişkenin eş bütünleşik olup olmadığı araştırıldığı için basit Enge-Granger testi yerine Johansen testi kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre 2. rankta Trace istatistiğinin kritik değerden düşük olması sebebiyle boş hipotez reddedilemez. Dolayısıyla bu noktada bir eş bütünleşme vardır.

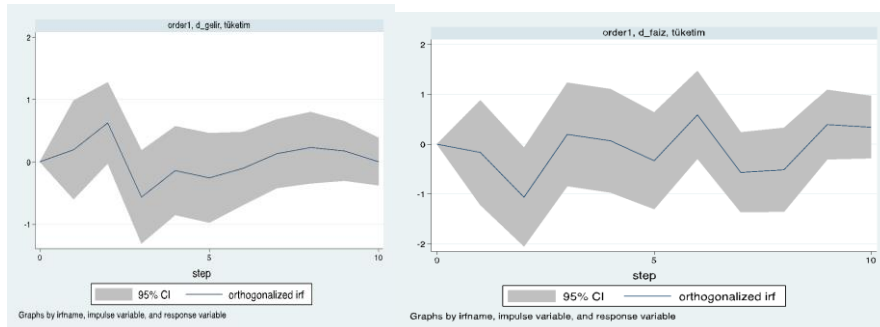
Tablo 8. Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

M	Max. Rank	Parms	LL	Eigenvalue	Trace istatistiği	%5kritik değer
0	20		-482.28326		62.7452	47.21
1	27		-468.7677	0.60628	35.7141	29.68
2	32		-458.20687	0.51729	14.5924*	15.41
3	35		-454.3395	0.23411	6.8577	3.76
4	36		-450.91065	0.21059		

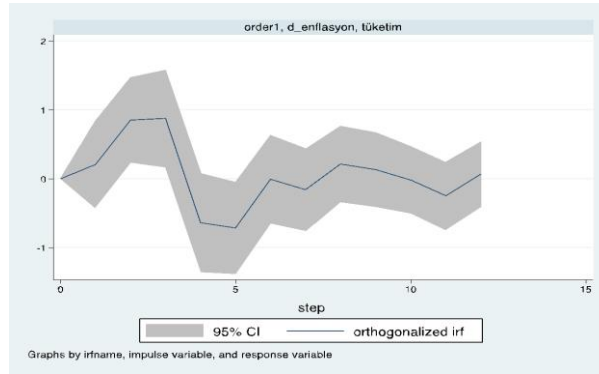
Faiz, enflasyon ve büyüme değişkenleri uzun dönemde kontegredir. Kısa dönemde bazı sapmalar olsa da düzeltme terimi vasıtasıyla bu değişkenler uzun dönemde birbirine yakınsar.

Etki Tepki ve Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları

Etki-Tepki analizi iki değişkenden birinde meydana gelecek olan bir değişikliğin diğer değişken üzerinde yarattığı değişikliği gözlemlemektir. Bu çalışmada bağımsız değişkenlerde meydana gelecek olan bir değişimin, bağımlı değişken olan tüketim değişkeninde yarattığı etki ve bu etkinin ne kadar sürdüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, faiz, gelir ve enflasyonda meydana gelecek olan bir değişikliğe tüketim değişkeninin nasıl tepki verdiği araştırılmıştır. Şekil-8, Şekil-9 ve Şekil-10 tüketim değişkeninin sırasıyla gelir, faiz ve enflasyona verdiği tepki görselleştirilmiştir. Bu görsellerde ilk göze çarpan nokta 1. adımda açıklayıcı değişkenlerde meydana gelecek olan beklenmedik bir değişiklik tüketim üzerinde 10 dönemlik bir etkiye sahiptir. 10. dönemden sonra bu etki azalmaya başlamaktadır. Tüketimin en fazla faiz değişkenine tepki verdiği görülmektedir. Faiz değişkeninde meydana gelecek olan beklenmedik bir sapmaya tüketim değişkeni 1 standart sapmadan daha fazla tepki göstermektedir.

Şekil 8. Tüketimin Gelire Tepkisi **Şekil 9.** Tüketimin Faize Tepkisi

Şekil 10. Tüketimin Enflasyona Tepkisi

Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik analizi iki değişken arasında zamana bağlı olarak oluşabilecek bir ilişkinin yönüne dair analizdir. Bu analiz hangi değişken diğerinin nedeni olduğuna dair bilgi vermediği için test sonucu “Granger Neden” olarak yorumlanır. Bu bölümde her bir değişken için geri kalan değişkenlerle Granger Nedensellik analizi yapılmıştır. Tablo 9’da Granger nedensellik analizi sonuçları gösterilmiştir. Buna göre, faiz, gelir ve enflasyon değişkenleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde, faiz değişkeni hariç nedenselliğin yönünün diğer değişkenlerden tüketime doğru olduğu görülmektedir. Ancak, analiz nedenselliğin benzer şekilde tüketimden diğer değişkenlere doğru olduğunu da göstermektedir. Bu değişkenlerden her biri bir diğerinin Granger nedenidir. Toplu olarak bakıldığında ise değişkenler arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 9. Granger Nedensellik Test Sonuçları.

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
tüketim	d_faiz	14.393	4	0.006
tüketim	d_gelir	88.166	4	0.066
tüketim	d_enflasyon	14.453	4	0.006
tüketim	ALL	35.388	12	0.000
d_faiz	tüketim	60.502	4	0.195
d_faiz	d_gelir	21.386	4	0.710
d_faiz	d_enflasyon	25.229	4	0.641
d_faiz	ALL	26.667	12	0.009
d_gelir	tüketim	15.297	4	0.004
d_gelir	d_faiz	18.873	4	0.001
d_gelir	d_enflasyon	10.764	4	0.029
d_gelir	ALL	40.733	12	0.000
d_enflasyon	tüketim	16.959	4	0.002
d_enflasyon	d_faiz	16.819	4	0.002
d_enflasyon	d_gelir	9.179	4	0.057
d_enflasyon	ALL	60.826	12	0.000

SONUÇ

Tüketici kararına dayanan tasarruf konusundaki tüketici tutumları sermaye birikimi, yatırım, büyüme ve gelişme süreci için oldukça önemlidir. Bu olgular, tüketim, tasarruf ve geliri hem makroekonomi hem de mikroekonomide araştırma alanları arasına girdirmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüketim teorisi, makroekonomi araştırmalarının merkez odağı haline gelmiştir. Bu noktada literatürde yer verildiği üzere Keynes'in genel teorisinde belirttiği detaylar önem arz etmektedir. Keynesyen denklem türlerinin çoğu, toplam tüketici davranışının bazı özelliklerini açıklayamamıştır. Bu nedenle, 1950 ve 1960'larda basit Keynesyen tüketim görüşünden gerçekleri daha net ortaya koyduğu düşünülen alternatif teoriler geliştirilmiştir. Tüketim harcamalarının II. Dünya savaşı sonrasında GSYİH'nin yaklaşık üçte ikisini oluşturması ve ekonomistlerin ekonominin kitlesel bir işsizlik durumuna geri dönmesinden korkması nedeniyle bunun doğal bir gelişme olduğu düşünülebilir. GSYİH'nin en önemli bileşeni tüketim harcamaları olduğu düşünülürse, tüketim harcamalarının ekonomik büyümenin önemli bir fonksiyonu olduğu sonucuna varılabilir.

Bu çalışmada tüketimin dinamikleri araştırılmıştır. Öncelikle makroekonomik literatürde yer alan teorik modeller incelenmiştir. Bu modellerin ampirik araştırmaları çalışmanın daha sonraki bölümlerinde değerlendirilmiş ve bunun sonucunda tüketimi açıklayabilecek 3 önemli makroekonomik değişken belirlenmiştir. Tüketimi açıklayıcı bu değişkenler gelir, faiz ve enflasyon olarak seçilmiştir. Bu değişkenlerin 1987-2019 yılları arasında yıllık gözlemlerle elde edilen analizi yapılmıştır. Tüketimin kendi geçmişine bağlı olması tüketim eğiliminin yapışkanlığına işaret etmektedir. Teorik beklentilerle uyumlu olarak gelirin gecikmesi gelir üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Analiz sonucunda değişkenlerin uzun dönemde kontegre olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde sapmalar olsa da bu değişkenlerin uzun dönemde birbirine yakınsayacağı istatistiksel olarak saptanmıştır. Faiz, enflasyon ve gelirden meydana gelecek beklenmedik bir şokun tüketim üzerinde yaklaşık 10 dönemlik bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Tüm değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu saptanmıştır. Teorik olarak beklentilerle uyumlu olan bu gözlemin yanında faiz, gelir ve enflasyon değişkenlerinden tüketim bağımlı değişkenine doğru bir nedensellik olduğu bu çalışmanın konusu açısından önemli bir bulgudur. Sonuçlar, tüketimin gecikmeli değerlerinin cari dönem tüketim üzerinde anlamlı ancak farklı şekillerde etkili olduğunu göstermektedir. Gelir ve tüketim arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin büyüklüğü dönemden döneme değişmektedir. Tüketimin ve faizin gecikmeli değerinin tüketim üzerine etkisi negatif olurken, enflasyonun ise pozitif olmaktadır. Bu göstermektedir ki, önceki dönemlerdeki tüketim artışı cari dönemdeki tüketimi azaltmaktadır. Benzer şekilde, önceki dönemlerdeki faizlerdeki artış ileriki dönemlerdeki tüketimi azaltmaktadır.

Tüketim ile diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki iyi tespit edilirse, tüketimi etkileyen faktörler ortaya çıkarılabilir ve bu sayede tüketime ilişkin daha net politikalar geliştirilebilir. Sonuç olarak; faiz, enflasyon ve gelir değişkenleri ile tüketim değişkeni arasında oldukça güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Türkiye'de tüketim ve gelir arası pozitif, tüketim ile tüketim ve faizin geçmiş dönemleri arasında ise negatif yönlü ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak bu değişkenlerin tüketim üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte oldukça küçük eğim parametrelerine sahiptir. Buna karşın otonom harcama olarak nitelendirilebilecek sabit terim tüketimde en çok payı alan kalem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu sabit terimin istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla GSYİH'de oldukça önemli bir yer tutan tüketim kalemi faiz, enflasyon ve gelir değişkenlerindeki küçük değişikliklere büyük tepkiler vermemektedir.

İstikrarlı bir ekonomik büyüme için tüketimin yanında GSYİH'nin diğer bileşenlerinin de kullanılması politika yapıcılar tarafından değerlendirilmelidir. Tüketim ile diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki iyi tespit edilirse, tüketimi etkileyen faktörler ortaya çıkarılabilir ve bu sayede tüketime ilişkin daha net politikalar geliştirilebilir.

ÇALIŞMA HAKKINDA BİLGİ NOTU

Bu çalışma, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi ve Finans Tezli Yüksek Lisans Programında, Dr. Öğr. Üyesi Suna Şahin danışmanlığında yürütülen ve 12.10.2020 tarihinde savunulan “Gelir Değişimine Tüketimin Tepkisi: 1987-2019 Türkiye Örneği” başlıklı tez çalışmasından üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Agarwal, S. Liu, C. ve Souleles, N. S. (2007). The reaction of consumer spending and debt to tax rebates evidence from consumer credit data. *Journal of Political Economy*, 115(6), 986-1019.
- Aguiar, M. ve Hurst, E. (2005). Consumption versus expenditure. *Journal of Political Economy*, 113(5), 919-948.
- Aguiar, M. ve Hurst, E. (2007). Life-Cycle prices and production. *American Economic Review*, 97(5), 1533-1559.
- Altonji, J. G. ve Siow, A. (1987). Testing the response of consumption to income changes with (noisy) panel data. *The Quarterly Journal of Economics*, 102(2), 293-328.
- Ando, A. ve Modigliani, F. (1963). The life cycle hypothesis of saving: aggregate implications and tests. *The American Economic Review*, 53(1), 55-84.
- Assael, H. (1995). *Consumer behavior and marketing action*. Boston Massachusetts: PWS-Kelling.
- Attanasio, O. P. ve Weber, G. (1993). Consumption growth, the interest rate and aggregation. *The Review of Economic Studies*, 60(3), 631-649.
- Banks, J., Blundell, R. ve Tanner, S. (1998). Is there a retirement-savings puzzle. *American Economic Review*, 769-788.
- Belch, G. ve Belch, M. C. (1990). *Introduction to advertising and promotion management*. IRWIN.
- Bernheim, B. D., Skinner, J. ve Weinberg, S. (2001). What accounts for the variation in retirement wealth among us households?. *American Economic Review*, 91(4), 832-857.
- Browning, M. ve Collado, M. D. (2001). The response of expenditures to anticipated income changes: panel data estimates. *American Economic Review*, 91(3), 681-692.
- Buğday, E. B., Şener, A., Güzel, Y. (2020). Tüketicilerin bireysel kredi kullanımı davranışlarının analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 1130-1148.
- Bunting, D. (2001). keynes' law and its critics. *Journal of Post Keynesian Economics*, 24(1), 149-163.
- Burney, N. A. ve Khan, A. H. (1991). household consumption patterns in pakistan: an urban-rural comparison using micro data. *The Pakistan Development Review*, 145-171.
- Deaton, A. (1992). *Understanding consumption*. England: Oxford University Press.
- Duesenberry, J. S. (1967). *Income, saving, and the theory of consumer behavior*. England: Oxford University Press.
- Duesenberry, J.S. (1949). *Income, saving and the theory of consumer behavior*. Harvard University Press.
- Engel, J. F., Blackwell, R. D., ve Miniard, P. W. (1990). *Consumer behavior*. Hinsdale.
- Flavin, M. A. (1981). The adjustment of consumption to changing expectations about future income. *Journal of Political Economy*, 89(5), 974-1009.
- Friedman, M. (1957). *The permanent income hypothesis in a theory of the consumption function*. Princeton University Press.
- Garcia, R., Lusardi, A. ve Ng, S. (1997). Excess sensitivity and asymmetries in consumption: an empirical investigation. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 154-176.
- Gupta, D. B. (1973). *Consumption patterns in India: a study of inter-regional variations*. Tata: McGraw-Hill Pub. Co.
- Güneş, Ç. (2019). Tüketim ve Kimlik İnşası Üzerine. *İğdır İİBF Dergisi*. Sayı 4, ss. 37-42.
- Hall, R. E. (1978). Stochastic implications of the life cycle-permanent income hypothesis: theory and evidence. *Journal of Political Economy*, 86(6), 971-987.
- Jappelli, T. ve Pistaferri, L. (2000). Using subjective income expectations to test for excess sensitivity of consumption to predicted income growth. *European Economic Review*, 44(2), 337-358.
- Johnson, D. S., Parker, J. A. ve Souleles, N. S. (2006). Household expenditure and the income tax rebates of 2001. *American Economic Review*, 96(5), 1589-1610.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. London: Macmillan.

- Khan, M. A. A. ve Khan, M. A. A. (1989). Food consumption as measure of poverty in India. Rawat Publications.
- Kılıç, N. ve Karaoğlu, N. (2014). Tüketim toplumu ve bireysel krediler; Türkiye üzerine bir değerlendirme. International Conference in Economics, Econworld, Prague, Czech Republic.
- Klein, L. R. ve Goldberger, A. S. (1955). Econometric model of the united states, 1929-1952. North-Holland Publishing.
- Laibson, D. (1997). Golden eggs and hyperbolic discounting. The Quarterly Journal of Economics, 112(2), 443-478.
- Mmakola, D. J., Kirsten, J. F. ve Groenewald, J. A. (1997). Food consumption patterns in two communities/samevatting: voedsel verbruikspatrone in twee gemeenskappe. Agrekon, 36(2), 206-215.
- Modigliani, F. ve Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data. The Collected Papers of Franco Modigliani, 1(1), 388-436.
- Muellbauer, J. N. ve Lattimore, R. (1994). The consumption function: a theoretical and empirical overview. In M.H. Pesaran ve M. R. Wickens, (Ed.), Handbook of Applied Econometrics (pp.221-311). Oxford: Blackwell.
- Parker, J. A. (1999). Spendthrift in america? on two decades of decline in the us saving rate. NBER Macroeconomics Annual, 14, 317-370.
- Salama, O. M. (1995). Consumption functions and expenditure pattern of food in Egypt. Moshtohor Annuals of Agricultural Science, 33(2), 429-440.
- Schiffman, L. G. ve Kanuk, L. L. (1997). Consumer behavior. New Jersey: Prentice Hall.
- Shapiro, M. D. ve Slemrod, J. (2003). Consumer response to tax rebates. American Economic Review, 93(1), 381-396.
- Shapiro, M. D., ve Slemrod, J. (2009). Did The 2008 tax rebates stimulate spending?. American Economic Review, 99(2), 374-379.
- Shea, M. (1995). Dynamics of economic well-being: poverty, 1990 to 1992 US department of commerce, economics and statistics administration. USA: Bureau of the Census.
- Souleles, N. S. (1999). The response of household consumption to income tax refunds. American Economic Review, 89(4), 947-958.
- Souleles, N. S. (2002). Consumer Response to the reagan tax cuts. Journal of Public Economics, 85(1), 99-120.
- Tozanli, S. (1995). Social transformation and factors hampering evolution of food consumption models in Turkey. Medit, 6(1), 4-11.
- Walters, C. G. (1974). Consumer behavior: theory and practice. McGraw-Hill: Irwin.
- Wilcox, DW. (1989). Social security benefits, consumption expenditure, and the life cycle hypothesis, J. Polit. Econ, 288-304.
- Zeldes, S. P. (1989). Consumption and liquidity constraints: an empirical investigation. Journal of Political Economy, 97(2), 305-346.

ORGANİK TARIM DESTEKLERİ: TÜRKİYE ÖZELİNDE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet Türkan(*)ⁱ
Özlem Sökmen Gürçamⁱⁱ

ÖZ

Günümüzde nüfus artışı ile birlikte gıdaya olan ihtiyacın artması, bunu karşılamak için yapılan tarımsal üretimin önemini artırmaktadır. Bu sebeple de üreticiler, kimyasal gübreleri ve bitki büyüme düzenleyicileri üretimin her aşamasında kullanarak üretimi çok kısa sürede arttırmayı hedeflemektedir. Ancak kullanılan bu ürünlerin ilerleyen zamanlarda hem üreticiler hem de tüketiciler açısından birçok sorunu beraberinde getireceği göz ardı edilmektedir. Kullanılan gübre ve ilaçlar çevre kirliliğine sebebiyet vermekle birlikte insan sağlığını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle de üreticiler insan sağlığına odaklı ve çevreye de zarar vermeyen bir üretim tekniği olan organik tarım uygulamasına yönelirken tüketiciler de kendi sağlıklarını açısından daha çok organik gıdalar satın almaktadırlar. Ancak organik tarımın uygulanma süreci ve üretimin her aşaması üreticilerin maliyetlerini arttırmaktadır. Bu nedenle de hem üreticilerin maliyetlerini düşürülmesi hem de organik tarımın yaygınlaştırılması amacıyla organik tarıma yönelik destekleme politikalarına daha çok önem vermelidir. Bu çalışmada Türkiye’de 2006 yılından 2019’a kadar geçen süreçte organik tarıma verilen destekler incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: tarım, organik tarım, devlet desteği, Türkiye

ORGANIC AGRICULTURAL SUPPORT: A RESEARCH SPECIFIC TO TURKEY

ABSTRACT

Today, the increase in the need for food with population growth increases the importance of agricultural production to meet this. For this reason, producers aim to increase production in a short time by using chemical fertilizers and plant growth regulators at every stage of production. However, it is ignored that these products used will bring many problems both for producers and consumers in the future. Fertilizers and pesticides used cause environmental pollution and affect human health negatively. For this reason, while producers turn to organic agriculture, which is a production technique that focuses on human health and does not harm the environment, consumers buy more organic foods for their health. However, the application process of organic agriculture and every stage of production increase the producers' costs. For this reason, it should attach more importance to supporting policies for organic agriculture to reduce the costs of producers and expand organic agriculture. In this study, the supports given to organic agriculture in Turkey from 2006 to 2019 were examined.

Keywords: agriculture, organic agriculture, government support, Turkey

GİRİŞ

Organik tarım, dış tarımsal girdilerden ziyade ekosistem yöntemine dayanan bir uygulama olup sentetik gübreler, böcek ilaçları, veteriner ilaçları, genetiği değiştirilmiş tohumlar, katkı

ⁱ (*) Sorumlu Yazar (Corresponding Author). İğdır Üniversitesi, Organik Tarım İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. İğdır-TÜRKİYE. ORCID: [0000-0001-8948-917X](https://orcid.org/0000-0001-8948-917X). E-mail: mehmetturkan4659@gmail.com

ⁱⁱ Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İğdır-TÜRKİYE. ORCID: [0000-0002-2372-7355](https://orcid.org/0000-0002-2372-7355). E-mail: ozlem.gurcam@igdir.edu.tr

Gönderim (Submission): 30.12.2019

Kabul (Acceptance): 18.09.2020

maddeleri gibi zararlı girdilerin kullanımını ortadan kaldırarak potansiyel çevresel ve sosyal etkileri göz önünde bulundurmaktadır. Bu uygulama uzun vadede toprak verimliliğini korumakta ve arttırmakta, hastalıkları önlemekte ve tarım ekonomisini de canlandırmaktadır. Bu yönüyle düşünüldüğünde organik tarım verimi artırırken aynı zamanda ülke ekonomisine de katkı sağlamaktadır. Ancak organik tarım uygulamaları Türkiye’de diğer ülkelere kıyasla daha yeni bir uygulama olması açısından ülke ekonomisine katkı sağlaması açısından zayıf kalmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde organik tarımın ülkede artırılması amacıyla bu konuda desteleme politikalarına yer verilmesi ve bu politikaların artırılması günümüzde önemli bir konu olmaktadır. Yapılan bu çalışmada organik tarım konusu kavramsal olarak açıklanarak organik tarım uygulamalarında Türkiye’nin destekleme politikaları incelenmiştir. İncelemeler sonucunda görülmektedir ki organik tarım destekleri yeterli düzeyde değildir. Bu nedenle desteklerin artırılması yönünde öneriler sunarak organik tarımın ülke ekonomisine katkısının artırılması hedeflenmelidir.

ORGANİK TARIM KAVRAMI VE TÜRKİYE’DE ORGANİK TARIMIN ÖNEMİ

Organik tarım, ülke dillerinin farklı oluşu sebebiyle çeşitli devletler de birçok tanımlı bulunmaktadır. Organik kelimesi ülkelerin farklı dil kökenlerine sahip olmaları nedeniyle her ülkede farklı adlandırılmaktadır. Fransa’da *bioloque*, Almanya’da *ökologisch* ve İngiltere’de *organic*, kelimeleri ile ifade edilmektedir. Yalnız Avrupa Birliği’nin doğal üretim ile ilgili yayınlamış olduğu tüzükte (2092/91 sayılı Konsey Tüzüğü) açıkça belirttiği gibi bu tanımlar eş anlamlıdır. Ekolojik (organik) tarım sistemi, son teknolojik cihazları kullanan, tüm imkânlardan faydalanan doğal yer altı kaynakları ve enerji gücünün uygun kullanılması ile maksimum verimli üretimin sağlandığı sistemdir. Ekolojik tarım doğal mahsul, köyde üretilen mahsul ya da yöresel mahsul değildir. Bu gibi etiketlendirmelerin kanunen garantisi ve belgesi yoktur. Aslında organik tarım, bu gibi yanıltıcı ifadelerle engel olabilmek için makul ölçülü ve kanunen tanımlı yapılmış denetim ve sertifikasyon zorunluluğu olan tarımsal üretim sistemini getirmektedir. Sadece ekim yapılan arazideki üretim ile sınırlı kalmayan organik tarım üretim aşamasından tüketime, pazarlamadan sofraya aşamasına kadar ki tüm aşamaları kontrol ve denetimini esas almaktadır (Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği, 2019).

Organik tarımın Türkiye’de hem çiftçi hem de tüketici açısından pek çok avantajı ve dezavantajı bulunmaktadır. Organik tarımın avantajları şöyle sıralanabilir:

- ✓ Organik tarım ürün ihracat fiyatlarının diğer ürünlerin fiyatlarında %10-20 oranında yüksektir.
- ✓ Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin arazi yapısı organik tarıma uygun olmaktadır.
- ✓ Fiyatı zamanla artış gösteren enerji ve kimyasal gübre maliyetlerinde tasarrufa gidilmektedir.
- ✓ Organik tarımın istenilen düzeye çıkması için eğitimli iş gücüne de ihtiyaç duyulduğundan, ziraat mühendisleri için istihdam oluşturmaktadır.
- ✓ Yeni istihdam alanları yaratarak işsizliğin azalmasına katkı sağlamaktadır (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2010).

Türkiye’de önemli olan bir diğer konuda tarımsal ürünlerde arz miktarında yaşanan dalgalanmalardır. Sürekli nüfusun arttığı ülkemizde tüketilen ve talep edilen ürünlerdeki artış, tarım ürünlerinin ihraç edilmesi sonucunda organik ürün arz miktarının önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle organik mahsul randımanında eksilmeye sebep olabileceği

endişesiyle eski zamanlarda istenilen seviyede gerçekleşmediği ifade edilebilir. Organik tarım siteminin karşı karşıya olduğu dezavantajlar ise aşağıda belirtilmektedir:

- ✓ Ekolojik (organik) ürünün ihraç edilmeden satış piyasasında, tüketici kısmında organik tarım konusunda yeterli bilince sahip olmayışından dolayı zorluklarla karşılaşmaktadır.
- ✓ Organik tarım sisteminde uzman elaman eksikliği mevcuttur.
- ✓ Tarım arazilerinin parçalı ve küçük olmasından dolayı, uzak olmayan tarlalarda yapılan konvansiyonel ziraat faaliyetlerinin sebep olduğu eksilmeler ekolojik ziraat arazilerini olumsuz etkilemektedir (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2010).

Nüfusun çoğalmasıyla birlikte besin ihtiyacını karşılamak amacıyla tercih edilen ayrıca “Yeşil Devrim” ismiyle bilinen, konvansiyonel tarımın dikkate almadığı sorunlara rağmen tarımsal üretimde yükselişin olduğu görülmektedir. Ancak yeryüzündeki kıtlık sıkıntısına ve organik gıda ihtiyacına etkili bir çözüm getirilememektedir. Tarımda uygulanan yoğun kimyasal ilaçların neden olduğu sorunlar, son yıllarda daha fazla ortaya çıkmaktadır. Salgın hastalıklar, doğanın tahrip edilmesi ve toprağın tahrip olma endişesiyle karşılaşılmaması neticesinde, tarımda devamlılığın sağlanması ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan doğal düzenin tekrar eski haline gelmesi için alternatif üretim sistemleri arayışı konusunda harekete geçilmiştir (Turhan, 2005, s. 14). Bunların sonucunda tarımda ekolojik dengeyi, doğanın dengesine zarar vermeden, ürün kalitesini arttırarak sağlığa zarar vermeyen ürünler üretme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ortaya çıkan tüm çalışmalar sonucunda “organik tarım” kavramı gündeme gelmiştir.

Dünya’da çevre kirliliğinin artmasıyla beraber hem ulusal hem de uluslararası düzeyde organik tarıma yönelik bazı yeni düzenlemeler yapılmakta ve hem sağlığa hem de doğaya faydalı olan organik ürün üretimi giderek artmaktadır (İpek ve Yaşar Çil, 2010, ss. 135-162).

Organik tarım yapmaya karar veren ülkeler öncelikle geleneksel ürünlerin üretimi ile işe başlamayı uygun görmüşlerdir (Marangoz, 2008, s. 30). Örnek olarak Danimarka’da süt, Hindistan’da çay, Arjantin’de et, Afrika ve Orta Amerika ülkelerinde muz, Türkiye’de sert kabuklu ve kurutulmuş meyveler, organik olarak üretilmesi tercih edilen ilk ürün gruplarıdır (Usal, 2006, s. 18).

Tarihsel olarak organik tarım ilk olarak ABD ve Avrupa’da gönüllü ve bazı öncü kuruluşlar tarafından başlatılmıştır (Tate, 1994, s. 25). İkinci Dünya Savaşından sonra, 1950 yılından itibaren zirai çalışmalarda sıkı bir şekilde uygulamada kullanılan kimyasal girdiler, yüksek verim elde ettirmiş ise de, bir yandan da çevreye zarar vermiştir. Toprak, su, hava kirlenmiş, kimyasal ilaç ve gübre kullanılması insan sağlığına ciddi zararlar vermiştir. Bu verilen zararların yüksek bir seviyeye ulaşması neticesinde kullanılan kimyasal girdilerin negatif etkileri tartışılmaya başlanmıştır. Bu yapılan tartışmalar gelişmekte olan ülkelere ziyade gelişmiş ülkelerde daha çok olmuştur; bu ülkelerdeki yetiştiriciler, kimyasal girdi kullanılmadan, çevre ve insan sağlığına zarar vermeyen ürünlerin üretilmesini ve tüketilmesini talep etmeye başlamışlardır.

Türkiye’de organik ürün üretimi dünya genelinde olduğu gibi zirai üreticiler aracılığıyla değil; 1980 yılının ilk yarısından sonra Avrupa genelinde çalışma yürüten işletme temsilcilerinin fındık, pamuk, kuru incir, kuru üzüm, kuru kayısı ve baklagiller talep etmeleri ve üretim tekniklerini tanıtmaya başlanmıştır. Türkiye’de organik tarım faaliyetleri ilk olarak Ege Bölgesinde başlamış, az sayıda olan üzüm çiftçisine Avrupalı organik tarım işletmelerinin mümessilleri aracılığıyla organik tarım üretimi tanıtılmıştır (Aksoy ve Altındişli, 1999, s. 291;

Aksoy, 2001, s. 314). Türkiye’de organik tarım çalışmalarının başlaması, gelişmiş ülkelerdeki insanların organik ürüne talebi doğrultusunda başlamıştır. Amaç Türkiye’nin ana tarımsal ürünleri konusunda dış talebi arttırmak ve yeni pazarlama alanlarına girmektir. Türkiye’de üretilen organik ürün sayısı her geçen yıl hem ihracatta hem de üretimde yükseliş göstermektedir. 1980 yılının ilk yarısında sekiz adet organik ürün üretimi ile başlayan organik üretim 2018 yılı itibari ile 213 ürüne ulaşarak önemli bir yere getirilmiştir. Türkiye özellikle kurutulmuş meyvelerde ve kuru meyvelerde, işlenme aşamasına gelmiş sebze ve meyve pazarlanmasında çok önemli bir konumdadır. Ancak, işlenme aşamasından geçmiş organik meyve ve sebzeler için eldeki pazar alanlarının korunması; farklı pazarların keşfedilmesi ve pazarlama imkânlarının arttırılarak organik tarım ticaretinin devamlılığı önemli konulardır (Ataseven ve Güneş, 2008, s. 26). Türkiye’de organik tarım açısından önemli olan bir konuda zirai üreticilere verilen devlet destekleridir.

ORGANİK TARIMA VERİLEN DEVLET DESTEKLERİ

Organik tarım üretimi yapan üreticiler, üretim sonucunda geleneksel ve konvansiyonel ziraat üreticileri gibi gelir sağlamalıdır. Ters durumda üreticiler organik tarım üretimi sonucunda kazanç elde edemedikleri için bu tarım uygulamasını seçmekten vazgeçebilirler. Organik tarımın ekonomik yararlarının dışında çevreye faydası olması gerekmektedir de, bu çevreye faydanın maliyet şeklinde yorumlanması genellikle göz ardı edilmektedir. Organik tarım üretiminin sosyal, maddi ve ekolojiye faydaları gibi hususlar bütünüyle düşünülmelidir (Er ve Başalma, 2008, s. 304). Türkiye’nin kırsal bölgede yaşayan nüfusun fazla olması ve kırsal nüfusun büyük çoğunluğunun tarımsal işlerle meşgul olması, ekolojik tarım ürünlerinin ihraç edilmesinin zor olmayışı Türkiye ekonomisindeki yerini çok önemli bir konuma getirmiştir. Türkiye’nin giderek dünya genelinde fazlaşan organik ürüne olan talebi karşılaması yönünden önemli gücü bulunmaktadır. Türkiye’nin iklimi, bitki örtüsü, organik tarımın yapılmasına müsaittir. Bu durum Türkiye’ye önemli bir üstünlük sağlamaktadır (Çetin ve Başarır, 2006, s. 80). Türkiye’de ekolojik ürünlerin üretimi 1980’li yıllarda başlamasına rağmen 2004 yılına kadar yeterli devlet desteğinin üreticiye verilmediği söylenebilir. Organik ürün üretiminde ortaya çıkan yeni gelişmeler, organik tarım desteklemelerinin yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. 2004 yılından başlayarak organik ürün destekleri artmaya başlamıştır. Türkiye’de Organik tarım konusunda ilk destekleme ödemesi bitkisel ürünlerin üretimi için Doğrudan Gelir Desteğine ek olarak faaliyet göstermiştir. Daha sonraki yıllarda ise organik tarım desteklerinin kapsamı genişletilmiştir. Ancak Türkiye’de yapılan desteklemelere bakıldığında organik tarım ile üretim yapan üreticilere ürünün üretimi ve pazarlaması aşamalarında yeteri düzeyde destekleme yapılmadığı ve bu nedenle üreticinin mağdur olduğu söylenebilir. Organik tarım ürünleri üreten çiftçilerin özendirilmesi ve desteklenmesi organik tarım iş sahasının gelişimi için önemli bir rol oynamaktadır (Ataseven, 2014, ss. 31-39). Doğaya zarar vermeyen organik tarımın sürekli olması ve ilk yeğlenen bir tarımsal üretim yöntemi şeklinde yer edinmesi için, tarımsal üretimle uğraşan çiftçilerin yönlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca konvansiyonel tarımdan daha çok gelir sağlamaları için çalışma yapılması gerekir. Diğer türlü çiftçiler organik tarım sistemini kabullenmeyecek ve organik tarımın sürekliliği olmayacaktır. Organik tarımın sürekliliğinin sağlanması amacıyla, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bazı destekleme politikaları uygulamaya konulmuştur (Kızılaslan ve Olgun 2012, s. 6).

Organik tarım ile uğraşan ve tarım üretim alanlarında zirai üretim yapan, ürünleri ihraç eden firmalar uygulanan desteklerden yararlanabilmektedirler. Çevre dostu organik tarımın sürdürülebilirliğinin desteklenmesindeki amaçlar şöyle sıralanabilir (Orlund, 2003, s. 15):

- Organik tarım ile uğraşan çiftçi sayısını artırmak,
- Organik üretim maliyetlerinin azda olsa tedarik etmek,

-Geçiş evresinden sonraki süreçte organik ürünlerin üretilmesi amacıyla çiftçileri özendirilmek.

Bu bağlamda, genel olarak Türkiye’de organik tarım işi ile uğraşan üreticilerin yararlanabileceği destekler şunlardır: Faiz indirimli tarımsal destekler (kredi); doğrudan gelir desteği; Hazine arazisi kiralama; çevre amaçlı tarımsal arazilerin korunmasına yönelik destekler; iyi tarım uygulamaları ve toprak analizi yaptırılmasına ilişkin destekler olarak sıralanabilir. Bu desteklemeler aşağıda açıklanmaktadır.

Faiz İndirimli Tarımsal Krediler: Organik tarımın desteklenmesinde kullanılacak olan faiz indirimli tarımsal krediler Bakanlar Kurulu kararı sonrası Resmi Gazete’de yayınlanması ile resmîyet kazanmaktadır. Çiftçilere destek amacıyla faiz mevcut faizden %50 indirim yapılarak işletme kredisi olanağı sağlanarak gerek organik ürün üretimi yapacak çiftçiler gerekse organik üretim için harcama yapacak işletmeler de destekleme içerisine dâhil edilmiştir. 1/12/2004 tarihli ve 5262 sayılı Organik Tarım yasası ile 18/8/2010 tarihli ve 27576 sayılı Resmi Gazetede ilan edilen organik tarım ilkelerinin faaliyete geçirilmesine ilişkin yürürlüğe konulan esaslar çerçevesinde organik ürün veya organik tarım üretimi yapan, ürünü işleyen, toplayan, pazarlayan ve bu işlemleri uygulayacak olan çiftçilere sadece kendi faaliyetleri kapsamındaki etkinlikler için faiz indirimli kredi kullanılmaktadır. 10.02.2018 tarih ve 30328 sayılı Resmi Gazete de yayımlanan 2018/11188 T.C Ziraat Bankası A.Ş ve Tarım Kredi Kooperatifince tarımsal üretime dair düşük faizli yatırım ve işletme kredisi kullanılmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararıyla organik tarım faaliyetinde bulunan üreticilere 2018 yılı için de cari faiz oranından %50 indirim ile 5.000.000 TL kredi üst limitinde kredi kullanılması imkânı sağlanmıştır (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2018).

Faizi düşük kredi olanağı sunan yasanın uygulanmasıyla birlikte hem organik üretim yapacak çiftçiye, hem de organik tarım konusunda yatırım yapacak işletmelere, faiz indirimli kredi desteklemesi eklenmiştir. Düşük faizli krediden faydalanmak için çiftçilerin organik tarım faaliyetinde aktif olarak çalıştıklarına dair yetkili kuruluştan belge almaları gerekmektedir. Alınan belgeler ile en yakın Ziraat Bankası şubesine giderek başvuruda bulunmaları gerekir. Düşük faizli kredi uygulaması 2019 yılında da yürürlüktedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019b).

Doğrudan Gelir Desteği: 30.04.2005 tarih ve 25801 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren “Bitkisel Üretimle İlişkili Olarak, Doğrudan Gelir Desteği Ödemesi Yapılmasına İlişkin kanun” ile organik üretim yapan çiftçilere, doğrudan gelir desteğine ek olarak dekar başına 3 TL ekstra destekleme yapılması kararlaştırılmıştır.

Çevre Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunması Programı kapsamında Üreticilerin Desteklenmesi (ÇATAK): Bu Program kapsamında, su ve toprak niteliğinin muhafaza edilmesi, doğal kaynakların devamlılığı, erozyonu önleme çalışması ve tarımın negatif etkilerinin minimize edilmesine yönelik sahaların muhafaza edilmesi hedeflenmektedir. Bu program üç aşamalı olarak uygulanmaktadır. Çevre Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunmasını Tercih Eden Üreticilerin Desteklenmesine İlişkin 2008/14268 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 14.11.2008 tarihli ve 27054 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanmıştır. Birinci grup: En az tarım alanı eken işletmelere dekara 45TL, ikinci grup: Su ve toprak alanlarının muhafaza edilmesi ve erozyonun oluşmasını engelleme durumunda dekara 60TL, 3. grupta Dünya dostu kültürel ve tarım yöntemlerinin uygulanmasında dekara 135 TL ödeme yapılması planlanmıştır. Program kapsamında yapılan destekler 2006 yılında ülke dışındaki kaynaklarca finanse edilmiş olup 2009 yılının ikinci yarısından başlayarak iç kaynaklar tarafından kaynak aktarılmıştır. Genel toplamları kümülatif kısmını belirtmektedir. Değişik kategorilerde üretim yapan çiftçilerin

desteklemeleri farklı bir şekilde hesaplaması yapıldığından, aşağıdaki tablo 1.de belirtilen üretici sayıları aynı olabilmektedir. Ayrıca 2018 yılından itibaren Çevre Amaçlı Destekleme programına yeni müracaatlar kabul edilmemektedir. Çatak Programının 2020 yılının bitmesiyle tamamlanması planlanmaktadır.

Tablo 1. Çatak Programı Kapsamında Verilen Desteklemeler (2006-2018).

Yıl	İl sayısı	Program kapsamındaki iller	Üretici sayısı	Alan(ha)	Ödeme miktarı
2006	4	Kırşehir, Isparta, Konya, Kayseri	469	1,726	1,434,000
2007	4	Kırşehir, Isparta, Konya, Kayseri	1,508	4,041	2,605,000
2008	4	Kırşehir, Isparta, Konya, Kayseri	1,484	4,063	4,630,000
2009	9(4+5)	Kahramanmaraş, Karaman, Çanakkale, Niğde, Nevşehir	1,881	4,752	5,061,922
2010	19(9+10)	Adana, Amasya, Aksaray, Burdur, Denizli, Mersin, Samsun, Sivas, Bilecik, Diyarbakır	2,940	8,808	10,347,256
2011	25(19+6)	Ankara, Aydın, Tokat, Manisa, Çorum, Edirne	4,648	14,414	16,128,359
2012	27(25+2)	Adıyaman, İzmir	6,568	21,804	23,182,680
2013	30(27+3)	Eskişehir, Hatay, Zonguldak	9,195	33,172	35,084,038
2014	43(30+13)	Afyonkarahisar, Bingöl, Bursa, Çankırı, Elazığ, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kütahya, Malatya, Sakarya, Uşak, Yozgat.	15,430	50,559	52,890,491
2015	51(43+8)	Balıkesir, Bayburt, Giresun, Muğla, Osmaniye, Sinop, Tekirdağ, Trabzon.	22,671	77,969	81,346,357
2016	51	51 ilde uygulamalar Yürütülmüştür.	29,797	111,559	112,883,540
2017	57(51+6)	Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Kırklareli, Ordu, Yalova.	35,261	142,752	141,457,302
2018	58	Şanlıurfa	34,896	149,735	150,272,654
TOPLAM			166,834	625,736	637,652,975

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı, (2019a)

Hazine arazisi kiralama desteği: Organik tarım kapsamında üreticilerin faydalanabilecekleri bir diğer destek türü ise çiftçilere arazi kiraya verilmesi ile ilgilidir. Devlet organik tarımın gelişimi ve yaygınlaşması için organik tarım işiyle uğraşmak isteyen üreticilere devlet arazisi kiralamada ayrıcalık sunmaktadır. Minimum 10 milyon Amerikan doları karşılığı TL değerinde organik ürün üretimi için envestisman yapmayı ve minimum 10 kişiye 10 yıl süre ile işe almayı garanti veren girişimcilere devlet arsaları 49 yıllığına kiralanmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2012). Üreticiler tarafından başka bir teşvik hususu da kalkınma ajansları aracılığıyla sağlanacak proje desteklemelerinde organik tarım sertifikasına sahip işletme sahiplerinin başvurularının kabulünde öncelik tanınmasıdır. Bu şekilde, üreticilerin organik tarım projesinin yapımı ve üretimin geliştirilerek fazlaştırılması teşvik edilmesi planlanmaktadır. Ayrıca, tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetlerinden yararlanan üreticilere 600TL sübvansiyon

tediyesi yapılmaktadır. Organik tarım uygulamalarında destekleme yapılacak yerlerin nitelikleri 24.09.2014 tarihli ve 29129 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanan “Organik Tarım Destekleme Ödemesi Yapılmasına dair alınan karar belirtilmiştir. Bu karara göre; destekleme yapılacak alanların nitelikleri aşağıda belirtilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2014).

1. 1Organik Tarım Desteği (OTD) ödemesi, Organik Tarım Yönetmeliği’ne göre organik tarım yapılan Organik Tarım Bilgi Sistemi’nde (OTBİS) ve ÇKS’de 2014 ile 2015 üretim yılında kayıtlı aynı arazilere yapılır.

2. OTD ödemesi, ÇKS’ de ve OTBİS’ de 2014 üretim döneminde kayıtlı yetki verilmiş kuruluşça tüm kontrolleri yapılmış ve Yönetmelik kurallarına göre uygun bulunmuş Geçiş süreci 2, Geçiş süreci 3 ve organik statüde yer alan tarım arazileri ve bu arazilerde kayıtlı ürünlerden destekleme şartlarına uyumlu olan arazilere yapılmaktadır. Benzer şekilde olan organik tarımda üreticilerin faydalanabileceği farklı destekleme alanları mevcuttur. Ayrıca organik üretimin sürdürülebilirliği ve üretimin artırılması açısından üreticilerin desteklenmesi devam ettirilmelidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde 2011’de yapılan bir araştırma, devlet destekleme politikalarının ne kadar önemli bir konu olduğunu kanıtlamaktadır. Araştırmada, üreticilerin organik tarım yapmaya başlamalarında belirleyici en önemli unsurun %34.5 oran ile organik tarım çalışmalarında üreticiye sağlanan teşvik ve destekler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Yulafçı ve Demirtaş, 2014, s.1552).

Organik tarım üretim sürecinde kullanılacak olan tohumların ve diğer materyallerin kimyasal etkisinden arındırılmış olması gerekir. Bu konuyla ilgili kısım kanunla belli bir düzene sokulmuştur. Ancak, organik tarımın bir felsefesi bir fikri olduğu düşünülmekte ve bundan dolayı içeriğinde bazı kültürleri de barındırmaktadır. Tarım alanındaki kültürel bitki ve hayvan türlerinin yok olmasının önüne geçilmesi açısından, devlet desteklemeleri ile yok olmalarının önüne geçilebileceği öngörülmektedir (Yulafçı ve Demirtaş, 2014, ss. 1551-1554).

İyi Tarım Uygulamaları ile Toprak Analizi Yaptırılmasına ve Destekleme Ödemesi Yapılması: Organik üretim işi ile uğraşan, üretici kayıt programına ve OTBS’ye kayıt yaptıran üreticiler ile iyi tarım işi ile uğraşan üretici kayıt sistemine kayıt yaptıran üreticilere; toprak analizi destekleme olarak en az 50 dekar ve üzeri tarım arazilerinde, her 50 dekar araziye kadar analiz başına yetkili toprak analiz laboratuvarlarına dekar başına 40 TL, toprak analizini yaptırmış olan, çiftçi kayıt sistemine kayıt yaptırmış üreticilere de alan başına 2,5 TL desteklemenin verilmesi, organik tarım ve iyi tarım faaliyetleri ile toprak analizi yapılmasına ilişkin desteklemelerdir. Türkiye’de daha önce belirtilen “bazı kredilere sağlanan faiz indirimi” dışındaki desteklemeler etkin bir şekilde kullanılmamaktadır. Özellikle Avrupa Birliği’nde özelliği olan tarım alanları ve bu bağlamda organik tarımın geliştirilmesi amacıyla yeni bir teşvik politikası uygulanması amaçlandığında Türkiye’deki organik üretim ile uğraşan çiftçilerin mücadele edebilmeleri için geniş teşvik politik bir çalışmaya gereksinim duyduğu görülmektedir (Özkan, 2006, s. 676).

İlgili Bakanlığın strateji belgesinde alınan karar gereği 2006-2020 dönemleri arasında organik ürün üretimi konusunda destekleyici politikalar konusunda bazı faaliyetlerin yapılması düşünülmektedir. Bu faaliyetlerde organik üretilen ürüne has sübvansiyonlar mali olarak verilmeli, geçiş zamanı desteklemeleri, kredi ve sertifikasyon olarak yapıldığı fark edilmekteydi. Bu çalışmalar aşağıda belirtilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019b).

- Organik tarımın geliştirilmesi için; üretim ve ürüne yönelik desteklemeler, konvansiyonel tarımdan organik tarıma geçiş aşamasında üreticiye pazarlama konusunda desteğin verilmesi ve Türkiye’de ekonomik gelişmede avantajlı olmayan bölgeler seçilerek organik üretim

yapmakta olan çiftçilere üretim yaptıkları arazi veya üretilen ürün adedine göre sübvansiyonların sağlanması,

- Organik tarımın doğaya kattığı pozitif etkilerinin ekolojik etkinlikler içerisinde ilave edilerek sübvansiyonun verilmesi, organik üretim işiyle uğraşan çiftçilerin, sertifikasyon ve kontrol fiyatlarıyla analiz fiyatlarına destek verilmesi,

- Tüketici ve Üretici zincirinde işleme, paketlenme, nakliye ve depolama gibi hasat bittikten sonrası prosedürün gelişiminin sağlanması için kredi ve teşviklerin sağlanması,

- AB’nde uygulandığı şekilde Ülkemiz ‘de de organik tarım ürünlerinin pazarlanması, çiftçilerin eğitim ve rehberlik görevleri yetiştirici yanlıları edilmeli ve çiftçi birliğine bağımlı yetiştiricilerin desteklemelerden daha çok faydalanılması sağlanmalı, (Kızılaslan ve Olgun 2012, s. 10).

Türkiye’de organik tarım ürünlerinin ihracatında ve üretiminde Ege Bölgesi ilk sırada yer almaktadır. Türkiye ’nin organik tarım üretimi ihracatının yüzde 75’i Ege Bölgesi topraklarında yapılmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin organik tarım üretiminin artması ve öteki bölgelerin de bu konuda, katkıda bulunmasıyla, katma değerli ve inovatif ürünlere ağırlık verilmesi ile birlikte Türkiye’nin gelecekte 1 milyar Amerikan doları organik ürün ihracatına destek katacağı öngörülmektedir.

Türkiye’de 2016 yılında organik ürünler içerisinde en çok ihraç edilen ürün; 2.466 ton, 24.975.616,46 dolar fındık ve fındık ürünleri, 2017 yılında en çok ihraç edilen organik tarım ürünü; 14.902.5 ton, 56.108.024,5 dolar ile mısır, 2018 yılında ise 41.633,896 ton ile buğday ürünleridir. Yıllar itibariyle ihraç edilen ürünün değiştiği görülmektedir. Türk organik tarım sektörünün 2023 yılı için 2,5 milyar dolarlık ihracat hedefine ulaşabilmesi için desteklemelerin artırılması ihracat oranının yükseltilmesine katkı sağlayacaktır.

Türkiye’nin 2017 yılındaki ihracat gelirlerinin 156.993 milyar dolar olduğu tahmin edilirse, 2017 yılında uygulanmış olan 215.288.185,8 milyon dolarlık organik tarım ihracat geliri Türkiye gibi tarıma elverişli bir ülke için azalma göstermektedir. Bu uygulamanın gerçekleşmesi için kazancın yükseltilmesi ve organik tarım pazar kar oranının yükseltilmesi zorunludur. Hemen yapılmazsa bile gelecek dönemlerde organik üretimin değeri artacaktır. Türkiye’nin de pazar hissesini fazlalaştırması ve gereken önlemleri alması gerekmektedir. Görüldüğü gibi Türkiye’de ve dünyada organik üretim yapan çiftçilere faydalı olacak desteklemeler sunulmaktadır. Ancak bu konuda dikkatle üzerinde durulması gereken Dünya ve Türkiye’de organik üretimi vergiden koruyacak faal vergi özendirme araçlarının olmayışıdır. Organik ürüne sunulan desteklemelerin, çiftçilere devamlı bir kazanç sağlaması ve doğal sistemim sürekliliği için önem arz etmektedir. Ancak bu sübvansiyonlar kaynak bakımından problem oluşturabilecek bir etkiye sahip durumdadır. Bu sebeple organik üretime verilen desteklemelerin vergi teşvik konusunda da desteklenmesi önemlidir. Bunun için özellikle gelir ve kurumlar vergisi (gelire üzerinden alınan vergiler) vergi oranlarında indirim yapılmasıyla önemli bir sübvansiyon aracı olarak kullanılması düşünülen bir yapıdadırlar (Bahrs, 2004, ss. 148-154; İpek ve Yaşar Çil, 2010, s. 156).

30344 sayı numarası ile Resmi Gazetede yürürlüğe konulan 26.02.2018 tarih, 2018/11460 karar numaralı Bakanlar Kurulu Kararıyla organik tarımda nebat sal üretim ile meşgul olan üreticilere aşağıdaki tabloda gösterilen miktarlarda organik tarım ürün desteklemesi yapılmaktadır. Organik tarım ürün desteklemesi 4 kategoriye göre yapılmaktadır. Tablo-2 de görüldüğü gibi

2017 ve 2018 yıllarındaki destekleme fiyatları değişmemiştir. Bu durum üreticinin her yıl artan fiyatlar karşısında mağdur olmasına neden olmaktadır.

Tablo-2’de verilen desteklemelerden yararlanmayı düşünen çiftçiler son başvuru gününe kadar başvuru evrakını ÇKS’ye kaydını yaptı ve İl veya İlçe müdürlüklerine vermek zorundadır. Organik ürün desteklemesinden yararlanmak isteyen çiftçilerin yapılan üretim alanını OTBİS sistemi verilerinde, 2018 yılında yetki verilmiş kuruluşların aracılığı ile denetiminin yapılması gerekir. Ayrıca kanun hükümlerine göre denetim neticesinin uygunluğu ve OTBİS’e kaydının yapılmış olması gerekmektedir. Tanıtılan bilgilerin sorumluluğu üreticiye ait olmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019b).

Tablo 2. Organik Tarım Ürün Desteklemeleri.

Organik tarım ürünleri		2017	2018
1.kategori ürünler	Acur, Adaçayı, Ağaç Kavunu, Ahududu, Aliç, Altın çilek, Altıntop, Anason, Arapsaçı (Fen çel), Armut, Avokado, Ayva, Badem, Bakla, Balkabağı, Bamya, Barbunya Fasulye, Barbunya Fasulye (Kuru), Bektaşıüzümü, Bergamot, Biber, Biberiye (Rozmarin), Bol Salat, Böğürtlen, Brokoli, Çamfıstığı, Çemen (Buy), Ceviz, Cibes, Çilek, Civanperçemi, Çörekotu, Çöven (Gypsophila), Dağ çayı (Sideritis), Defne, Dereotu, Domates, Dulavratotu, Dut, Ebegümeci, Ejder Meyvesi, Ekinezya, Elma, Endivyen, Enginar, Erik, Fasulye (Kuru), Fasulye, Fesleğen (Reyhan), Fındık, Frenk Üzümü, Gelincik, Gilaburu (Viburnum Opulus), Goji Berry (Kurt Üzümü), Gül, Havuç, Hıyar, Hindiba, Hünnap, Isırgan Otu, Ispanak, İğde, İncir, Japon Armutu, Japon Eriği, Kabak, Kamkat, Kantaron, Kuşüzümü, Karabuğday, Karayemiş, Karnabahar, Karpuz, Kavun, Kayısı, Kekik, Kereviz, Kestane, Kızılcık, Kimyon, Kinoa, Kiraz, Kiraz-Vişne, Kişniş, Kivi, Kohlraby, Kop Salat, Kudret Narı, Kuşburnu, Kuşkonmaz, Kuzukulağı, Labada, Lahana, Latin Çiçeği, Limon, Limon Grass, Lolorosso, Lolorosso (Kırmızı Yaprak), Lolorosso (Yeşil), Mandalina, Mantar, Marul, Maş Fasulyesi, Maydanoz, Mercanköşk, Melissa (Oğul Otu), Meyve Fidanı, Sebze Fideleri, Mizuna, Muşmula, Muz, Nane, Nar, Nektarin, Örtü Altı Fidecilik, Patlıcan, Pazi, Pepino, Pırasa, Piken Cevizi, Polarışsa, Portakal, Radika, Rezene, Roka, Safran, Salep, Sarımsak, Semizotu, Soğan, Şalgam, Şerbetçi Otu, Şeftali, Şeker Otu (Stevia), Şevketi Bostan, Şinik lav, Tarçın, Tarhun, Tanyeli, Tango, Tatsa, Tere, Trabzon Hurması, Turp, Turunç, Üvez, Üzüm, Üzüm Kurutmalık, Üzüm Sofralık, Vişne, Yaş Çay, Yabanmersini (Maviyemiş), Yenidünya, Yerelması, Zahter, Zencefil, Zerdali	100 TL	100 TL
2.kategori ürünler	Antep Fıstığı, Zeytin	70 TL	70 TL
3.kategori ürünler	Ayçiçeği, Bakla (Kuru), Bezelye, Börülce, Çeltik, Kenevir Lif, Ketan Lif, Mercimek, Nohut, Pamuk, Sarımsak (Kuru), Soğan (Kuru), Soya, Susam, Tütün, Yerfıstığı	30 TL	30 TL
4.kategori ürünler	Diğer Ürünler (1,2. ve 3. Kategori Haricindeki Ürünler ve Nadas)	10 TL	10 TL

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı, (2019b).

Üretilen bütün eşya ve hizmetlerde yaşandığı gibi organik ürün konusunda da pazarlama ve üretim aşamaları birbiri ile bağlantılı olarak ele alınması gerekmektedir. Bundan dolayı hızla gelişen teknoloji ve dünyada yaşanan değişimler, ekonomide yaşanan gelişmeler, bunun sonucunda insanların hayata bakış açıları, pazarlama ve üretim tahmin edilenden fazla etkilenmiştir. Yalnız üretilecek ürün sayısı ve satış planlamasını pazarlama aşaması yönlendirmelidir. Yani tüketici talebine göre ürün üretilmelidir. Organik üretim sisteminin ana

yapısını oluşturan çevreye zarar vermeden pazarlama; üretimden depolama, ambalajlamadan, toplama, taşıma gibi tüm aşamalarda gereklidir (Ersun ve Arslan, 2010, ss. 20-21).

Türkiye'deki organik ürün pazarlama aşamasında yaşananlar incelendiğinde Tablo 3'te de gösterildiği gibi farklı istatistikî bilgilere ulaşılabilir.

Tablo 3. Organik Üretim Pazarındaki Gelişmeler (1987-2018).

Yıllar	Ürün sayısı	Üretici sayısı	Üretim alanı (hektar)	Üretim miktarı (ton)
1997	53	7.414	14.256	47.612
1998	67	8.199	24.042	99.300
1999	92	12.275	46.523	168.306
2000	95	18.385	59.985	237.210
2001	98	15.795	11.324	280.328
2002	150	12.428	89.827	310.125
2003	179	14.798	113.621	323.981
2004	174	12.751	209.573	377.616
2005	205	14.401	203.811	421.934
2006	203	14.256	192.789	458.095
2007	201	16.276	174.283	568.128
2008	247	14.926	166.883	530.225
2009	212	35.565	501.641	983.715
2010	216	42.097	510.033	1.343.737
2011	225	42.460	614.618	1.659.543
2012	204	54.635	702.909	1.750.127
2013	213	60.797	769.014	1.620.466
2014	208	71.472	842.216	1.642.235
2015	197	69.967	515.268	1.829.291
2016	238	67.878	523.778	2.473.600
2017	214	75.067	543.033	2.406.606
2018	213	79.563	626.885	2.371.612

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı, (2019c).

Dış pazarlarca talep edilen ürünlerin, ihtiyaç miktarına göre üretimin yapılmasıyla önem kazanan organik ürünlerin üretimi 2000 yılından itibaren hızlanmıştır. Zaman geçtikçe pazar alanlarında farklı organik ürünlerin satışı gerçekleştirilmiştir. Örneğin 1997 yılında yaklaşık 7 bin 414 çiftçinin, toplam 14 bin 256 hektar alanda, 53 farklı mahsul ve 47 bin 612 ton organik ürün üretimi yapıldığı görülmüştür. 2018 yılından itibaren Türkiye'de 79 bin 563 çiftçinin, toplam 626 bin 885 hektar alanda, 213 farklı mahsul üretilmekte ve 2 milyon 371 bin 612 ton üretimiyle çok fazla organik tarım yapıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de tablodaki verilere baktığımızda talepler doğrultusunda giderek değerlendirilen organik tarım pazarının yükselişe geçmiş olduğu söylenebilir. Ancak üretici sayısı, üretim miktarı, üretim alanı, ürün sayısı (ha) her yıl artmamıştır. Bazı yıllarda azalmalar görülmektedir. Bu azalmaların önüne geçebilmek adına çalışmalar yapılmalıdır.

Organik tarımın standartların üstüne çıkması için, üretime ve ürüne yapılan desteklemeler ile organik tarıma geçiş hızlanmıştır. Pazarlamanın kolay yapılabilmesi için desteklerin yapılması ve Türkiye'de ekonomi açısından güçlükler yaşayan bölgelerin tespit edilerek organik üretim işiyle uğraşan üreticilere üretim miktarına ya da dekar temel alınarak desteklemenin yapılması gerekir. Organik tarım ekoloji dostu olması ve doğaya kattığı faydalarının yapılacak programların içeriğinde değerlendirilmesi, organik tarım işiyle uğraşan çiftçilerin, sertifikasyon ve analiz fiyatları ile kontrol fiyatlarının desteklemede yer verilmesi, tüketim, üretim aşamalarında işleme, depolama, paketleme ve taşıma gibi maliyetin arttığı işlemlerde teşviklerin sağlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Avrupa da olduğu gibi Türkiye'de de

çiftçilerin üretilen ürünlerin danışmanlık, eğitimi ve pazarlanması konularında üretici birlikleri aracılığı ile yapılmalıdır (Merdan, 2014, s. 14).

Organik tarımsal üretim sisteminde önemli olan konulardan bir diğeri de eğitim, organik tarım işiyle uğraşanların eğitim alt yapılarının olması gerekmektedir. Çünkü amacı sadece fazla para kazanmak olan kişiler fırsat bulduğunda (ilaç kullanma gibi) istismara açık olabilmektedir. Bu fırsatçılığın önüne geçebilmek ve doğal dengenin bozulmasının önüne geçebilmek için, Tarım Bakanlığı'nın taşrada bulunan teşkilatlarına organik tarım konusunda eğitilmiş, deneyimli ve bilgisi olan teknik eleman ve mühendis sayısı çok sınırlı olduğu için üreticinin bilgilendirilmesi ve denetlenmesi konularında bakanlığın etkisiz kaldığı görülmektedir. Bu yüzden, Bakanlığın ilgili kuruluşlara eğitilmiş ara eleman ve uzman sayısında artışa gitmesi gerekmektedir (Zafer, 2005, s. 35). Organik tarım sistemi Türkiye açısından ele alındığında su kaynakları, çeşitli topraklarının oluşu, iklim çeşitliliği açısından organik ürün üretimi için elverişli şartlara sahiptir. Ancak Türkiye tarım arazilerinin çok az bir kısmını organik tarım için kullanmaktadır. Türkiye'de ki organik tarım faaliyetlerinin, gelişmiş ülkelerdeki standartları yakalayabilmesi için; ilk olarak halkın organik ürün konusunda bilinçlendirilmesi, yaygınlaştırılması, psikolojik, sosyolojik, ekonomik vb. konuları temel alınarak kapsamlı bir değerlendirme yapılarak ortak bir talep oluşturulması gerekmektedir. Oluşturulan talep sonrası organik ürün üretimi aşamalarında ve pazarlama konularında üreticinin teknik ve ekonomik olarak destekleyici politikalar uygulanmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde dünya nüfusu zamanla artarken, doğal kaynaklarda hızlı bir şekilde tükenmektedir. Ayrıca zamanın en büyük problemlerinden olan küresel ısınmanın ve ekolojik kirliliğin artmasıyla doğal denge bozulmuştur. Organik tarım bu bozulan doğal dengenin tekrar kurulması için gerekli olan bir tarımsal sistem olarak düşünülmektedir. Zamanla organik ürün üretim alanının genişlemesi, organik ürün sayısının artması ve insanların organik tarım konusunda organik tarım sisteminin pozitif tarafı olmaktadır.

Organik tarım sisteminin sürekliliğini koruması için, dünyadaki değişim ve gelişime ayak uyduracak çiftçilerin; her kesime hitap ederek tüketiciye yönelik pazarlama anlayışıyla hareket etmesi gerekmektedir. Ürünlere olan ilginin fazlalaşmasıyla ürünün tüketiciye daha kolay ulaşımının sağlanması ayrıca tüketicinin organik ürünler konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin organik üretim ve ihracat verileri incelenmesi durumunda, sahip olduğu önemli gücü gerektiği kadar ve etkili bir biçimde kullanamadığı söylenebilir. Hâlbuki Türkiye, organik ürün üretimi için iklimi ve toprak konusunda ergonomik koşullara sahiptir. Türkiye'de organik ürün sayısı ve üretimini artırılması, ayrıca sağlığa yararlı ürünlerin tüketiminin de daha çok teşvik edilmesi, Devlet tarafından üreticilere yeteri düzeyde desteklemenin yapılması gerekmektedir.

Organik tarımın Türkiye'de istenilen düzeye çıkması için bazı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemeler;

1. Bitkisel üretimde yapılan desteklemelerin artırılması,
2. Türkiye'de tüm gelir gruplarının tüketebileceği organik ürünlerin üretimini desteklenmesi, izlenebilirliğin tesis edilmesi, etkin kontrol ve sertifikasyon sisteminin işletilmesi, organik ürün konusunda tüketici bilincinin artırılması,

3. Üreticiler organik tarım konusunda yaşadıkları sıkıntılardan en mühim olanı ürün pazarlaması aşamasında yaşamaktadır. Üretici organik tarıma başlama aşamasında anlaştığı üretim yapan işletme ile ürünü alma konusunda anlaşmasına rağmen bu aşamada sorunlar yaşanabilmektedir. Bu sorunların ortadan kaldırılması için, hükümet bazı politikalar ile üreticiyi koruma altına almalı ya da pazarlama dönemlerinde üretici özel destekler ile desteklemeli,
4. 2006-2020 yılları arası dönemler için hazırlanan Organik Tarım Strateji Belgesi'nde kontrol, sertifikasyon, pazarlama ve geçiş dönemine yönelik desteklemenin yapılacağı planlanmıştır. Hazırlanan planlar doğrultusunda bugüne kadar kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, yapılacak yeni bir düzenleme ile planlamalar doğrultusunda üreticilere destek verilmeli,
5. Ülkemizde organik ürünler genellikle dış talebin karşılanması için üretilmektedir. Ancak, organik üretimin ihracat amacının dışında, üretim amaçlı olması, organik üretimin gelişimi açısından önem olmalı,
6. Organik tarımın tanıtımı, tanınırlığının ve güvenilirliğinin artırılması gibi projelerin kapsamı genişletilmeli,
7. Organik tarım üreticisine verilen sübvansiyonların vergi teşviğiyle desteklenmesi halinde, organik tarımsal üretim yelpazesinin genişlemesi sağlanmalı.

Sonuç itibarıyla, organik tarıma verilen destekler çeşitlenerek devamlılık arz edecek şekilde yapılması gereklidir. Organik tarım sektörünün dinamik yapısı temel alınarak yapılması planlanan programlarla devam etmekte olan desteklemelerin süreklilik arz etmesiyle desteklenen ürün sayısının artırılması gerekir. Özellikle Türkiye'de tüketici ve üreticiye yönelik olarak planlanmış olan seminerler ile organik tarım sistemin gelişimine katkı sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, U. ve Altındişli, A. (1999). Dünyada ve Türkiye'de Ekolojik Tarım Ürünleri Üretimi, İhracatı ve Geliştirme Olanakları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 1999-70, İstanbul.
- Ataseven, Y. (2014). Türkiye'de Organik Tarımda Yaşanan Gelişmelerin Değerlendirilmesi. Ziraat Mühendisleri Odası Tarım ve Mühendislik Dergisi, 106/2014, s:31-39, Ankara.
- Bahrs, Enno (2004). Proposal For A More Efficient Subsidy System For Organic Farming: Potential Use Of The Tax System Within The European Union, Renewable Agriculture And Food Systems, Vol:20, No:3, pp.148-154.
- Çetin, A. ve Başarır, A. (2006). Organik Tarım ve Kırsal Kalkınma, içinde, İ. Hakkı Eraslan, Ferhat Şelli (Ed.),Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Organik TarımSektörü: Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar, URAK Yayınları, No:2006/1, İstanbul.
- Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği (2019), Organik Tarım ve Ürünleri, Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği Web Sayfası. http://ekolojikpazarlar.org/?page_id=249, adresinden 4 Ekim 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Er, Celal ve Başalma, D. (2008). Organik Tarımdaki Gelişmeler, Nobel Yayınları, İstanbul
- Ersun, N. ve Arslan, K. (2011). Türkiye'de Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları: Üretim ve Pazarlama Esasları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2018). Organik Tarım Destekleri, Resmi Gazete Web Sayfası. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180316-18.htm> adresinden 05 Ekim 2019 tarihinde erişilmiştir.
- İpek, S. ve Yaşar Çil, G., (2010). Uluslararası Ticari Boyutuyla Organik Tarım ve Devlet Destekleri. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, (5:1), s: 135 – 162.
- Kızılaslan H. ve Olgun A. Türkiye'de Organik Tarım ve Organik Tarıma Verilen Desteklemeler. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, 2012, 29 (1), 1-12
- Marangoz, M. (2008). Organik ÜrünlerinPazarlanması, Ekin Kitabevi
- Merdan K. (2014). Türkiye'de Organik Tarımın ekonomik analizi: Doğu Karadeniz uygulaması, Atatürk Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı Doktora tezi, Erzurum.

- Merdan, K. (2014). Türkiye’de organik tarımın ekonomik analizi: Doğu Karadeniz Bölgesi uygulaması, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, s:24-26 Erzurum
- Orlund, K. 2003. Norwegian Experience with Conversion and Support Payments for Organic Farming. Conversion and Support Payments, in Organic Agriculture: Sustainability, Markets and Policies, OECD Publishing s.12-245.
- Özcan, Z. (2019). Mecburi istikamet organik tarım. Aksiyon Dergisi, Sayı: 560.
- Özkan, Z. (2006). Türkiye’de Organik Tarım Mevzuatı ve Politikalar, içinde, İ. Hakkı Eraslan, Ferhat Şelli(Ed.), Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Organik Tarım Sektörü: Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar, URAKYayınları, No:2006/1, İstanbul.
- Tate, W. B. (1994). The Development of the Organic Industry and Market: An International Perspective. Lampkin N.H. and S. Padel (eds). The Economics of Organic Farming: An International Perspective. Wallingford: CAB.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (2010). Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına Yönelik Yönetmelik / Organik Tarım İlkeleri, Resmi Gazete Web Sayfası.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/08/20100818-4.htm> adresinden 4 Kasım 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2012). Türkiye Organik Tarım Stratejik Plan 2012-2016. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü, Ankara,
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2014). Organik Tarım Destekleme Ödemesi Yapılmasına Dair Tebliğ 24 Ekim 2014 tarihli ve 29129 sayılı Resmi Gazete, Tarım ve Orman Bakanlığı Web Sayfası.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140924-11.htm> adresinden 20 Kasım 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2019a). İstatistikler-Bitkisel Üretim, Tarla ve Bahçe Bitkileri / ÇATAK Destekleri,. Tarım ve Orman Bakanlığı Web Sitesi.
<https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tarla-Ve-Bahce-Bitkileri/CATAK> adresinden 04 Kasım 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2019b). İstatistikler-Bitkisel Üretim, Organik Tarım Destekleri, Tarım ve Orman Bakanlığı Web Sitesi.
<https://tarimorman.gov.tr/konular/bitkisel-uretim/organiktarim/destekler> adresinden 10 Ekim 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2019c). İstatistikler. Tarım ve Orman Bakanlığı Web Sitesi.
<https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler> adresinden 12 Kasım 2019 tarihinde erişilmiştir.
- TUIK (2019). Dış Ticaret Verileri, Türkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi.
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> adresinden 12 Kasım 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Turhan, Ş. (2005). Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım. Tarım Ekonomisi Dergisi, cilt: 11, 13-24.
- Usal, G. (2006). Toros Dağ Köylerinde Organik Tarım Yoluyla Üretici Gelirlerini Arttırma Olanakları. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Adana. S:18
- Yulafçı, A. ve Demirtaş, M. (2014). Anadolu’da Tarımsal Kültürün Kayıt Altına Alınması. XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 03-05 Eylül 2014, Cilt:3, s: 1551-1554, Samsun.

SIYASİ TEMSİL SORUNU OLARAK DEMOKRASİ AÇIĞI

Ramazan Mutlu Doğaner¹

ÖZ

İktidar, insan topluluklarının bir arada yaşaması ve yönetilebilmesi açısından yaşamsal derecede önemli bir siyaset bilimi kavramıdır. Diğer bir ifadeyle iktidar, hükmedebilme kudretiyle ilişkilidir. Bu kudretin ortaya çıkma ve kurumsallaşma biçimleri bağlamdan bağlama farklılık göstermektedir. İlk çağlardan günümüze kadar iktidarın oluşması ve kullanılmasına dönük olarak yöneten-yönetilen arasındaki ilişki sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda yönetenlerin yetkilerini aldığı kaynaktan ortaya çıkan meşruiyet zemini üzerinde yöneten-yönetilen arasında bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Bu durum kendi içinde birçok faktörü barındırmakla birlikte bunlardan biri siyasi temsildir ve günümüzde demokratik yönetime sahip devletlerde önemli görülmektedir. Günümüzde demokratik yönetimlerde siyasi temsilin nasıl teşekkül edeceği ve doğru temsilin nasıl olacağı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı demokrasi ile siyasi temsil kavramlarını inceleyerek bu kavramlar arasındaki bağı ortaya koymak ve bu bağlamda demokrasi açığı doğuran durumları irdelemektir.

Anahtar Sözcükler: demokrasi, temsil, demokrasi açığı, demokrasi biçimleri

DEMOCRACY DEFICIT AS A POLITICAL REPRESENTATION PROBLEM

ABSTRACT

Power is a vitally crucial political science concept for the coexistence and management of human communities. In other words, power is related to the ability or capacity to dominate. The emergence and institutionalization of this capacity differ from context to context. The relationship between the ruler and the ruled has been the subject of constant discussion from the early ages to the present day. In this context, an interaction emerges between the ruler and the ruled based on the legitimacy of the source from which the rulers derive their authority. Although this situation contains many factors, one of them is political representation, and it is considered necessary in states with democratic administration today. Today, there are debates about how political representation is formed in democratic governments and how healthy representation will be. This study aims to examine the concepts of democracy and political representation, reveal the link between these concepts and examine the situations that cause democracy deficit.

Keywords: democracy, representation, democracy deficit, forms of democracy

GİRİŞ

İnsanın var olduğu günden beri yaşam alanı bir düzene ihtiyaç duymaktadır. Bu geçmişten günümüze değin çeşitli şekillerde teşekkül etmiştir. Bu gelişim evreleri kimi zaman daha dengeli olurken kimi zaman da kanlı bir biçimde cereyan etmiştir. Toplumsal yapı nasıl veya ne şekilde olursa olsun muhakkak bir örgütlenmeye giderek mekanizma oluşturmuştur. İşte bu süreç birçok deneyimin ardından 21. yüzyılda demokrasi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla yöneten-yönetilen arasındaki ilişki günümüzde demokrasinin meşruiyeti açısından önemlidir. Çünkü düzenin tesis edilmesi kadar sürdürülebilirliği de elzemdir.

¹ Serhat Kalınma Ajansı, İğdır-TÜRKİYE. ORCID: [0000-0001-8538-1233](https://orcid.org/0000-0001-8538-1233). E-posta: r.mutludoganer@gmail.com
Gönderim (Submission): 20.10.2020
Kabul (Acceptance): 10.12.2020

Bu çalışma günümüz demokratik yönetimlerini etkileyen siyasi temsilin doğuşu ve bugüne gelişini ele almakla birlikte katılımcı demokrasinin sınırlarını ortaya koymaktadır. Demokrasi açığının çıkış noktaları tartışılarak ilerisi açısından bunun çözüm yolları üzerinde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Çünkü ideal yönetime ulaşmak mümkün olmasa da modern demokrasilerde artık bir adım daha öteye gitmek ve teoriyle pratiğin harmanlanarak bunun halk lehine kurgulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Artık bireyin yetkilerini devretmesi kurgusunun ötesine geçerek yetkiyi kullananlarla iletişim ve onlara etki düzeyinin nasıl artırılacağı daha öncelikli bir mesele haline almıştır. Çalışmada ana kurgu konuya ilişkin temel kavramları mercek altına alarak demokraside sorunların somut yansımaları ve bunların çözümüne dönük önerilerin geliştirilmesi şeklindedir. Literatürden hareketle bu zemin üzerinde bir tartışma yapılacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Konuya dair literatür taraması yapıldığında siyasi temsile ilişkin farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bu durum temsil eden ile temsil edilen arasındaki ilişkinin şekillenmesi ve somutlaşması açısından önem taşımaktadır. Siyasi temsile dönük yaklaşımların önemli bir kısmının demokrasi ile ilişkilendirildiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla demokrasi ve siyasi temsil arasındaki bağ aslında siyasi temsilin nasıl teşekkül ettiği ve demokrasi açığı olarak ifade edilen alanlardaki çıkmazlara dönük bizlere ipuçları vermektedir.

Bu kısımda öncelikle demokrasi kavramı ele alınacak ve demokrasinin temel ilkeleri açıklanacaktır. Bu doğrultuda demokratik yönetim modelleri üzerinden temsil kavramına geçiş sağlanacaktır. Siyasi temsile ilişkin de öncelikle temsil kavramı mercek altına alınarak geleneksel ve post modern olarak ifade edilen temsil yöntemleri üzerinde durulacaktır.

Bu temsil modelleri incelendiğinde post modern temsil yöntemlerinin resmi bir kuruma veya uygulamaya tabi olmadıkları görülmektedir. Ayrıca bu modelde öne çıkarılan sivil toplum kuruluşları gibi yapıların siyasi iktidarı ele geçirme çabası olmadığı için ne derece siyasi temsil işlevi görüp görmedikleri tartışmalıdır. Bunlar literatürün eksikleri olarak değerlendirilebilir.

Siyasal temsile dönük farklı incelemeler ve bakış açıları bulunmaktadır. Bu kavramı ilk ele alan ve inceleyen Hobbes olmuştur. Hobbes'a göre siyasal temsil her türlü hükümet yapısı için geçerlidir. Hükümetlerin vatandaşları temsil ettiğini iddia etmektedir (Türe, 2005, s. 71). Ancak Pitkin bu konuyu birçok yönüyle analiz etmiştir. Bu bağlamda gerek Pitkin gerekse literatürdeki hâkim görüş açısından varılan sonuç siyasi temsilin demokratik yönetimler için geçerli olacağı yönündedir.

Günümüzde demokratik yönetim biçiminin katılım ve temsile dayanması noktasında literatürde bir uzlaşma bulunmaktadır. Ancak temsili demokrasi, hukuki temeli itibariyle seçmen ve seçilenler arasındaki ilişkiyi belirleyen temsil yetkisine dayanmaktadır (Varlık ve Ören, 2003, s. 177). Yurttaşların resmi olarak seçim dışı unsurları kullanımı noktasında zayıf bir tutuma sahip olmalarının pasif bir katılıma neden olduğu söylenebilir. Bu durumun literatürde çok fazla yer almadığı tespit edilmiştir. Hâlbuki katılıma ilişkin adil seçimler, parlamento, siyasi partiler değerlendirilirken demokrasinin uygulanmasında önemli kurumlar olarak görülmektedir. Hal böyle iken yeterli işlevsellik sağlanamıyorsa bu yönde bir çıkış yolu olacak kurumsal yapıların inşa edilmesine dönük bir öneri oluşmaması veya bu eksikliğe yoğun bir şekilde atıfta bulunulmaması literatürün eksikliği olarak değerlendirilebilir.

Demokrasi Kavramı

Kelime anlamı olarak kabaca halkın iktidarı olarak ifade edilen demokrasi kavramı düşünürler tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bunlardan bazılarını kısaca değinecek olursak; “H. Kelsen’e göre ‘iktidarın objesi ile sujesinin, yönetenler ile yönetilenlerin benzerliğini, halk tarafından halkın hükümetini ifade eden’ demokrasi Duverger tarafından; ‘yöneticilerin dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim’ olarak tanımlanmaktadır. Ünlü düşünür Locke; siyasal düzenin kurulmasını sağlayan toplumun, yasaları kendisinin yapması ve yasaları uygulayacak görevlileri de yine kendisinin belirlemesi halinde bu yönetim biçimine demokrasi deneceği biçiminde bir tanım yapmaktadır” (Varlık ve Ören, 2003, s. 175).

Demokrasinin temel ilkeleri kabaca “özgürlük ve eşitlik”, “siyasal temsil”, “siyasal katılım”, “haklar” olarak ifade edilebilir (Demir, 2010, ss. 600-603). Modern ulus-devlet anlayışına göre yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil, demokrasinin iki önemli unsuru olarak öne çıkmaktadır. Yönetimin sınırlandırılması bireysel haklar ve devletin kamu gücünü kullanmasıyla bu eylemlerden doğan sorumluluğunu ortaya koyarken, siyasal temsil halkın iradesinin temsilciler vasıtasıyla yönetime aktarılmasını ihtiva etmektedir (Demirhan, 2015, s. 111).

Demokrasinin ilkeleri uygulama aşamasında elbette birçok faktöre bağlıdır. Ancak bunlar kurumsal düzeyde “hukukun üstünlüğü” ilkesiyle denetlenmektedir. Bu denetimine ilişkin Habermas’ın görüşlerine yer vermenin yararlı olacağı düşünülmektedir. Habermas demokratik yönetim içerisinde modern devletin bu ilke yanı sıra bir otokontrol gibi denetim imkânı veren ve karar alma süreçlerine katılımı sağlayacak “kamusal iletişim mekânının” var olmasını önemsemektedir (Konuralp, 2016, s. 47). Bu ilişkinin devlet ve toplum arasında oluşturulmasının kurulacak demokratik yönetim için önemli bir koşul olduğunu iddia etmektedir. Diğer bir deyişle otoriteyi hayata geçiren modern devlette iktidarın meşruluğu sadece yasalarla değil aynı zamanda karşılıklı diyalog ve iletişime dayalı bir siyasi ortamın bulunmasıyla perçinlenebilir. Dolayısıyla burada can alıcı nokta demokratik sürecin tam anlamıyla gelişebilmesi için halk “manevi-sosyal ve siyasi açıdan”- “nispi ölçülerde bir grup olarak” hukuksal bir zeminde kendisini ifade etme imkânına sahip olmalıdır (Demir, 2010, ss. 600-601).

Demokratik Yönetim Biçimleri

Temel olarak demokrasi modellerinden bahsedecek olursak bunlar; doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi şeklinde ifade edilebilir.

Doğrudan demokrasi, aslında siyasi temsile gerek kalmaksızın halkın temsilciler olmadan bizzat yönetime katılması manasına gelmektedir (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 39). Kamusal faaliyetler direk olarak halk tarafından gerçekleştirilmektedir. Yönetenlerle yönetilenler adeta özdeştir. Bu tarz bir demokraside halk, toplanarak yasaların kabulünü doğrudan kendisi yapmaktadır (Varlık ve Ören, 2003, s. 176).

Demokrasi, bir yönetim biçimi olarak ilk kez Atina Kent Devleti’nde kendini göstermiştir. Ancak ilk uygulama itibarıyla sınırlı bir doğrudan demokrasi örneği olarak görülmektedir. Çünkü o dönemde yurttaş tanımı modern çağdaki gibi kapsamlı bir hüviyete sahip değildir. Belirli grupların yönetimde söz sahibi olduğu ve bazı grupların yönetimin dışında tutulduğu bir uygulama söz konusudur. Yalnızca erkekler yurttaş olarak yönetime girebilirken, köleler, kadınlar ve yabancı tüccarlar yönetim dışında kalmıştır (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 37). Ancak böylesi bir kısıt söz konusu olsa dahi bu uygulama tarihsel olarak demokrasiye dair önemli bir referans noktası oluşturmuş ve doğrudan demokrasi örneği olarak literatürde yerini almıştır.

Yarı-doğrudan demokrasi biçiminde halk temsilcileri seçmekte ancak yasamaya ilişkin önemli kararlarda veto, referandum ve yasa teklifi yoluyla yönetime doğrudan katılmaktadır. Yani yönetime gücü halk ve temsilciler arasında birlikte kullanılmaktadır. Bu tür demokrasilerde parlamentonun gücü arttıkça milli egemenlik anlayışına, seçmenin gücü ve etkinliği çoğaldıkça halk egemenliği anlayışına daha yakın bir durum vuku bulmaktadır (Varlık ve Ören, 2003 s. 176).

Temsili demokrasi, sınırlı bir yönetim biçimi olarak ifade edilmekte olup esasında kastedilen halkın temsilciler üzerinden yönetsel sürece katılımıdır (Demirhan, 2015, s. 117). Bu çerçevede temsili demokrasi, halkın seçim ve oylama ile siyasi temsilcilerini seçerek yönetime yetkisini devretmesi olarak açıklanabilir (Aktan, 2016, s. 7).

Bu demokrasi biçiminde yurttaşlar seçme rolüne sahip olmaları gereği pasif bir pozisyonda tutulduğu yönüyle eleştirilmektedir.

Temsili demokrasi, yukarıda açıkladığımız diğer ikisine nazaran artan nüfus, devletin işleyişindeki bürokratik yapılar ve karmaşıklık itibarıyla daha uygulanabilir görülmektedir. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren monarşilerin düşüşüne geçerek cumhuriyet ve ulus devletlerin gelişmeye başlamasıyla birlikte halkın yönetime nasıl ve hangi kurumlar üzerinden katılacağı tartışılmıştır. Temsili demokrasi de bu temeller üzerinden ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda işleyen bir çark içerisinde belli bir hızda karar alınması ve uygulanması itibarıyla günümüzde en çok temsili demokrasiyle karşılaşılmaktadır.

İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin ardından ulus devlet süreci hızlanmıştır. Bu evrede başlayarak günümüze kadar modern demokrasiler yönetim şekli olarak nasıl tanımlanırsa tanımlansın esasında temsili demokrasiye dayanmaktadır (Özkan, 2020b, s. 406).

Temsil Kavramı

Temsil kavramına ilişkin literatürde en geçerli ve kapsamlı çalışmayı Pitkin yapmıştır. Pitkin'nin temsil tanımı, basitçe “yeniden sunmak”tır (Özkan, 2020, s. 1).

Temsil, demokrasinin temel kavramlarından birisidir. Günlük hayatın içinde de sık sık kullanılmakta ve aşına olunan bir sözcüktür. Ancak bu kavrama hem siyasal olmayan hem de siyasal konularda birden çok anlam yüklenebilmektedir. Bu durum temsil kavramının açık ve net bir şekilde tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Literatür incelendiğinde de farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Bunun için bir tanımdan ziyade kavramın ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi ele alındığında konunun daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir (Örs, 2006).

Eski Yunanlıların “temsili” kelimesini kullanabileceği bir sürü kurumu bulunmasına rağmen dillerinde bu anlamı karşılayan bir kelime bulunmamaktadır. Dahası kelimenin Latince'deki anlamı hükümet, vekâlet vb. siyasi olarak değerlendirilebilecek herhangi bir kuruma hitap etmemektedir. Kavram Latin kökenlidir ancak klasik Latince'de anlam itibarıyla kullanımının “neredeyse tamamen cansız nesnelere sınırlı” olduğu görülmektedir. Bununla birlikte mahkeme celbine karşın mahkemede görünmek anlamına da gelir. Kelimenin yaygınlık kazanması 13. ve 14. yüzyıllara tekabül etmektedir. Bu dönemde Papa ve kardinallerin ekseri Hz. İsa ve Havariler'i temsil ettiği söylenir. Ancak bu da vekalet şeklinde değil simgesel bir özelliğe sahiptir (Pitkin, 2014, s. 233).

Tarihsel kökenine ve siyasi bir anlam ihtiva etmeden önceki kullanımına baktığımız zaman kelimenin soyut durumları simgelediği ve cansız nesleleri betimlediği sonucu çıkarılabilir.

Kelimenin siyasi etkinlik içeren anlama evrilmesiyle ilgili süreç siyasi temsil kısmında ele alınacaktır.

Siyasi Temsil Nedir?

Siyasi temsil, birinin veya bir gurubun diğerleri adına hareket etmesiyle onları politik düzlemde savunması ve sembolize etmesini içermektedir. Çalışmamızın belli yerlerinde vurguladığımız üzere nasıl ki temsil kavramı üzerinde tanımlamada zorluk çekiliyorsa siyasi temsil için de aynı durum geçerlidir (Özkan, 2020a, ss. 56-57). “Ancak tüm bu zorluklara rağmen siyasi temsil, temsilci ile temsil edilen arasında politik bir bağlamda ortaya çıkan ve çıkarlar ile talepleri konu alan siyasal bir ilişkinin ifadesi olarak betimlenebilir” (Özkan, 2020a, ss. 56-57).

Siyasi temsile ilişkin anlaşılır bir analiz yapabilmek için tarihsel olarak temsil ve bu işlevin yerine getirildiği yer olarak parlamentoların siyasi etkinlik alanına geçişine ilişkin bu kurumların tarihi gelişimini incelemek gerekmektedir. Aslında başta Avrupa’da şövalye ve kasabalıların kral ve lordlar ile parlamentoda görüşmelerinin krala kolaylık olsun diye başlatıldığı kabul edilir. Bu görüşmelerde vergilerin onaylanması temel noktaydı ve herhangi bir temsil durumu söz konusu değildi. Ancak 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar kademeli şekilde parlamentodaki kasabalı ve şövalyelerin ittifak içinde hareket etme eğilimi artış göstermiştir. Ayrıca parlamentodaki kralla olan görüşmelerde geldikleri yerlerin sorunlarının dile getirilmesi ve bunların tartışılarak çözüme kavuşturulması süreçleri işletilmeye başlanmıştır. Bu durum vekâlet verme ve siyasi etkinlik oluşturma açısından kendini göstermeye başlamıştır (Pitkin, 2014, s. 236).

Atina Kent Devletleri dönemi örneğinde olduğu gibi nüfusun yoğun olmadığı ve belirli kıstaslara göre çerçevesi oluşturulan yurttaşlar kendileri karar alma süreçlerine doğrudan katılarak yönetimin içerisinde yer alabilmiştir. Ancak günümüz şartlarında dünya genelinde çok sınırlı yerler dışında böyle bir uygulamayı sürdürülebilir düzeyde sağlamak zordur. Artık bu görevi yerine getiren unsur temsildir. Bu yöntemi kabaca açıklamak gerekirse birilerinin belirlenen görevlere aday olması yoluyla seçmenler tarafından bu adayların bazılarının seçilmesi şeklinde ifade edilebilir. Modern demokrasiler açısından bu uygulama büyük ölçüde kabul görmektedir (Örs, 200, ss. 6-7). “Bununla beraber, temsilin ne olduğu, temsilcinin kimi ve neyi temsil ettiği, ne kadar temsil ettiği, nasıl temsil ettiği, temsilcilerin nasıl seçileceği (diğer bir deyişle, seçim sistemi) konuları, hem geçmişte hem de günümüzde hep tartışma konusu olmuştur” (Örs, 200, ss. 6-7).

Yaptığımız bu değerlendirmeler ışığında temsil kavramına ilişkin temsil ve/veya siyasi temsil nedir sorusuna ilişkin tek bir tanımlama yaparak cevaplamanın kolay olmadığı sonucuna varılmaktadır. Başka bir ifadeyle bir tanım ile temsil olgusunu anlamamız pek mümkün görünmemektedir. Çünkü daha etraflı ve derinlemesine konu incelendiğinde, temsilin çok boyutlu bir kavram olduğu anlaşılmaktadır (Örs, 2006, s. 7). “Bu nedenle, temsilin ne olduğu, kimin, neyin, nasıl, ne kadar temsil edildiği sorularına, her biri temsilin bir veya birkaç boyutunu inceleyen farklı yaklaşımlar ve uygulamalardan yararlanarak cevap aramaya çalışmak daha yararlı bir yol olabilir. Çünkü belki de ancak bu yöntemle, temsili bir bütün olarak anlamak tamamen mümkün olmasa da, daha kolaylaşacaktır” (Örs, 2006, s. 7). Bu çerçevede bir sonraki başlıkta geleneksel ve post modern temsil yöntemleri ele alınarak temsile ilişkin yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Geleneksel Temsil Yöntemleri

Geleneksel olarak siyasi temsil yöntemleri Hanna Fenichel Pitkin tarafından ele alınarak anlaşılır şekilde analiz edilmiştir. Bu temsil yöntemlerinin doğuşuna kaynaklık eden arka plana

dönük açıklamalar yapılmıştır. Bunlar incelendiğinde arka planda monarşi dönemlerindeki uygulamaların etkisi olduğu gibi daha çok 17. yüzyıldan itibaren monarşilerin zayıflayarak Fransız, İngiliz ve Amerikan devrimleri ve buna bağlı olarak parlamentonun güçlenmesi etkili olmuştur.

Biçimsel Temsil

“Bu görüş, siyasi düşünce tarihi boyunca zaman zaman kendini göstermiş, bazı modern siyaset bilimciler tarafından rağbet görmüştür” (Pitkin, 2014, s. 39). Temsil kavramını “Yetki devralma ve yetki verme” çerçevesinde inceleyen Pitkin, bu modeli “yetkilendirme” ve “hesap verilebilirlik” olmak üzere iki önemli kavram üzerinden bu modeli açıklamaktadır. Bu teoride can alıcı ölçüt seçimlerdir (Pitkin, 2014, s. 39).

Yetkilendirme ile kastedilen; iyi veya kötü temsilin söz konusu olmadığıdır. Temsilciye temsil için hareket etme yetkisi verilir. Ancak temsil edilen, bu kişinin hareketlerinden kendi yapmışçasına sorumludur. Bu durum bir kişinin başkası adına ve onun çıkarları için hareket etmesine kaynaklık etmesi açısından önem taşımaktadır (Pitkin, 2014, ss. 39-40). Hesap verilebilirlik de halkın seçimler aracılığıyla temsilciler üzerindeki yaptırım gücünü kastetmektedir. Özgür seçimler ile temsilcilerin belirlenmesi temsil edilenlerin çıkarlarının korunmasına imkân vermektedir (Pitkin, 2014, s. 57).

Biçimsel temsil, yetkinin devredilmesi temeli üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu durum halkın katılım açısından pasif duruma düşmesine cevaz vermektedir. Her ne kadar seçim ile hesap sorulabileceği ifade edilse de pratikte bu durum yönetimi bir azınlığın etkinliğine bırakmakta ve oligarşinin tunç kanununun işlemesine meydan vermektedir. Bu anlamda adil ve şeffaf bir denetleme prosedürünün ortaya çıkması için çaba harcanmalıdır.

“Yerini Alma”: Betimleyici Temsil

Bu temsil anlayışını savunan yazarlara göre temsil, meclis gibi kurumlarda temsilci ile temsil edilenin tüm halkla örtüşecek şekilde bir kompozisyonla belirlenmesine odaklanır. Buradan kasıt benzer özellikleri taşıyan yapıların temsilde daha etkili olacağı düşüncesidir (Pitkin, 2014, ss. 59-60). Özellikle temsilde adalet konusu gündeme geldiğinde betimleyici temsile atıflar yapılmaktadır. “Temsilde adalet, farklı seçmen tercihlerinin yasama organında temsil edilmesiyle ilgili bir kavramdır. Bir seçimde kullanılan oylarla seçim sonucunda ortaya çıkan sandalye dağılımı, birbirinden farklı tablolar oluşturuyorsa temsilde adaletsizlik sorunundan bahsetmek mümkündür” (Sayarı ve Bilgin, 2018, s. 161).

Betimleyici temsil anlayışına ilişkin önemli bir eleştiri bulunmaktadır. Her grubun simetrik olarak yönetim içerisine alınmak istenmesi ulusal çıkarlardan ziyade küme bazlı bir çıkar odağı oluşturacağı ve pasif bir hükümet etme durumuyla karşı karşıya bırakacağı yönündedir. Dolayısıyla etkin bir hükümet kurulması için bu idealden vazgeçilmektedir. Ancak Pitkin’e göre temsilin betimleyici boyutu biçimsel temsilin geri planda bıraktığı alanlarda “düzeltme aracı” işlevine sahip olabilir (Pitkin, 2014, ss. 63, 84-87).

“Yerine Geçmek”: Sembolik Temsil

Sembolik temsil anlayışına sahip olanlara “sembolleştirme kuramcıları” da denmektedir (Kaymaz Mert, 2020, ss. 66-67). Bu model, temsili bir sembolleştirme çabası içindedir. Bu anlamda “canlı bir sembol olarak daha ilgi çekici olması dışında” hükümdar, bayrak ya da cansız başka bir sembol temsil için yeterli olabilir (Pitkin, 2014, s. 89). “Ulus temsil eden bir amblem olabileceği gibi bir devlet başkanı ya da kral olabilir. Sembolik temsilde, ulusu yöneten

ulusun özelliklerini değil, ‘askın’ anlamda bir bütün olarak ulusun ruhunu temsil eder” (Örs, 2006, s. 12).

Bu temsil biçiminde ulusun duygu ve düşüncelerinin tasvir edildiği bir simge önem kazanmaktadır. Çoğu zaman eyleme geçme ya da toplumsal taleplerin karşılanması gibi hususlara yer verilmez. Önemli olan birlik ve bütünlüğün temini ve bunun vücut bulduğu canlı ya da cansız bir unsurun varlığıdır.

Asli Temsil

Burada temsilin asli boyutu üzerinde durulmaktadır. Temsil edenlerin temsil ettikleri kitlenin çıkarlarının korunmasını esas almaları gerektiği vurgulanmaktadır. Temsilcilerin bu temel üzerinden politika üretmeleri gerektiği iddia edilmektedir. Bu bağlamda asli temsil, temsilin boyutları içerisinde en önemli yere tekabül eder ve yöneten ile yönetilen arasındaki temsili ilişkinin kalbi olarak işlev görür (Özkan, 2020, s. 75). “Bu bağlamda siyasal temsil birçok insan ile grubu ilgilendiren kamusal ve büyük ölçekli düzenlemeler içeren bir kurumsallaşmanın ifadesidir” (Özkan, 2020, s. 75).

Post-Modern Temsil Modelleri

Günümüzde siyasi arenada çok aktörlü bir ortamın oluşmuştur. Bu yönüyle dünyadaki küreselleşme ulus devletlerin katı iktidarını sarsmakta ve sivil toplum örgütleri türündeki yapılar ile ulus üstü aktörler güçlenmektedir. Bu çerçevede teknolojik gelişmelerin de etkisiyle siyaset yapma biçimi de değişmektedir. Geleneksel temsil daha çok seçim, parlamento gibi resmi kurumlar ve uygulamalar aracılığıyla icra edilirken post modern temsil bireylerin siyasi katılım noktasında aktif olabileceği resmi olmayan yeni temsil biçimlerini doğurmuştur (Kaymaz Mert, 2020, s. 66). Bu yönüyle post modern temsil anlayışı siyasal alanın genişlemesine katkı sağlamıştır.

Bu temsil biçimleri incelendiğinde gayri resmî temsille seçilmemiş temsilcilerin birbirine yakın olduğu düşünülmektedir.

Gayri-resmî Temsil

Günümüzde siyasi temsile ilişkin parlamento ve seçim gibi unsurların yeterli olmadığı yönünde eleştiriler ortaya çıkmaktadır. Özellikle bu kurumlara karşı güvenin zedelenmesi ve teknolojik gelişmeler vasıtasıyla zaman ve mekânın daralması siyasette yeni odaklar ortaya çıkarmaktadır.

Temsile ilişkin devlet dışı sivil toplum kuruluşları gibi ulusal/uluslararası aktörler aracılığıyla çevre, hayvanseverler, kadınlar vb. belli bir kesime dair talep ve çıkarların siyasal alana taşındığı görülmektedir. Bu yapılar resmi olarak herhangi bir yetkiye ve güce sahip değildir. Ancak “baskı ve çıkar grupları” olarak ifade edilen bu örgütlenmeler amaçları doğrudan iktidarı ele geçirmek olmasa da toplumsal grupların çıkarlarını ortaya koymaktadırlar (Kaymaz Mert, 2020, s. 66).

Jiroskopik Temsil

Bu model klasik temsil modellerine göre farklı olarak deneye dayalı çalışmalar neticesinde temsil tartışmalarına ilişkin yeni yaklaşımlar ortaya koymuştur. Amerika’da temsilciler ve temsil edilenler arasındaki ilişkinin karmaşık bir boyuta ulaşmasından yola çıkan Mansbridge, temsilcilerin esasen seçmenlerine dönük verdikleri vaatleri tutmalarına dayanan temsil anlayışına ‘taahhüt içeren temsil’ adını vermiştir. Ayrıca 2000’li yıllardan beri son yirmi yılda ortaya çıkan temsil biçimlerini kendince üç kategoriye ayırmaktadır (Kaymaz Mert, 2020, ss.

66-67). Bunlar “ileriye dönük temsil”, “jiroskopik temsil” ve “vekil temsili”dir. İleriye dönük temsilde biraz adından da anlaşılacağı üzere temsilcilerin kendilerini seçenlerin gelecekteki beklentilerini dikkate almaları kastedilmektedir. Jiroskopik temsilde temsilcinin kendi kişisel deneyimlerine ve sağduyu anlayışına odaklandığı düşünülmektedir. Vekil temsili de temsilcinin kendi bölgesi dışında yürüttüğü faaliyetlerde bölgesini temsilde bulunmasıdır. Mansbridge, bu üç temsil türünün aslında tek potada eriyebileceğini ortak yönlerinin “müzakere” olduğu üzerinde durmuştur (Kaymaz Mert, 2020, ss. 66-67).

Taahhütlere odaklanan bu temsil türü gerek seçim zamanı gerekse bir sonraki seçimde seçmenler tarafından iletilmekte ve temsilcinin karşısına çıkmaktadır.

Seçilmemiş Temsilciler

Seçilmemiş temsilciler kavram olarak literatürde oldukça yenidir. Frank Ankersmith yirminci yüzyıl itibarıyla temsili demokrasilerde vatandaşın temsile ilişkin parlamento gibi kurumlar tarafından temsil edilmediğini iddia etmektedir. Bu durumun ulus devlet tabanlı resmi seçimler dışında temsiliyet ilişkileri getirdiğini savunmaktadır. Dolayısıyla sivil toplum örgütleri merkezli olmak üzere resmi olmayan gönüllü birçok aktör vuku bulmuştur. Bu durum devlet merkezli karar alma süreçlerini etkilemektedir. Dolayısıyla klasik temsil anlayışının zayıfladığı ve kurumsallaşan resmi temsilin ötesinde sosyal bir olarak şekillenmektedir (Kaymaz Mert, 2020, s. 68).

Dijital Temsil

Mobil teknolojilerin gelişmesiyle birlikte insanların sosyal medya gibi sanan platformlarda siyasi konular düzeyinde katılım biçimi, “post-modern temsil” olarak da adlandırılmaktadır. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla bilgiye kolay ve hızlı ulaşan bireyler gündemdeki konularla ilgili örgütlü şekilde gündem oluşturabilmektedir. Bu durum insanların gerek bireysel gerekse örgütlü şekilde sesini duyurabilmesine imkan sağlamaktadır. Dahası bu platformlar sayesinde siyasilere daha kolay ulaşılabilirdiği söylenebilir. Bu durum sorunların çözümüne dönük baskı unsuru olarak ortaya çıkabilmektedir (Kaymaz Mert, 2020, s. 69).

Dijital temsil üç şekilde olmaktadır: internet, sivil toplum ve sosyal hareketlerdir. İnternet ortamındaki protestolarda yer almak, örgütlenmek, dayanışmalar ve yardımlaşmalar gerçekleştirmek gibi etkinlikler internetteki dijital temsil şekilleridir. Diğer bir temsil şekliyse; sivil toplum örgütlerine üyeliştir (Kaymaz Mert, 2020, s. 69).

TARTIŞMA

Bu bölümde literatüre dayalı olarak bu çalışmanın giriş kısmında ele alınan konular analiz edilecektir. Girişte de belirtildiği gibi yöneten-yönetilen arasındaki ilişkiden doğan siyasi temsil demokrasi ile gözle görülür bir bağa sahiptir. Ancak literatürde yapılan incelemeden anlaşılacağı üzere bu iki kavramın farklı tarihsel kökenlere sahip olduğu görülmektedir.

Temsilin boyutları incelendiğinde temsil kavramına dönük ilk çalışmayı yapan Hobbes’e göre demokratik yönetimler olmasa da temsilin gerçekleşebileceği iddia edilmektedir. Ancak siyasi temsil her ne kadar demokrasi dışı durumlarda varlığı kabul edilse bile modern demokrasinin gelişmesiyle birlikte daha anlamlı ve işlevsel bir tabana oturduğu da açıktır. Bu bölümde temsil ve demokrasi ilişkisi yanı sıra demokrasi açığı kavramı irdelenecek ve bu durumun somut yansımaları tartışılacaktır. Hangi durumlarda demokrasi açığı ortaya çıkmaktadır ve demokratik yapının etkinliğini koruması koşuluyla bu durum nasıl azaltılabilir sorusu tartışılacaktır. Çünkü dünyanın neresinde olursa olsun demokratik hüviyete sahip olan ve/veya

olduğunu ortaya koyan bütün siyasal sistemler kendi içinde demokrasi bağlamında bir takım açmazları içinde barındırmaktadır.

Demokrasi açığı literatürde kullanımı itibariyle ele alındığında kavramın Avrupa Birliği odağında yoğun bir şekilde irdelendiği ve bu yönde birçok çalışmanın olduğu tespit edilmektedir. Bunun dışında literatürdeki çalışmaların sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. “AB’nin demokrasi açığı; Birlik kurumlarının şeffaflık, meşruiyet, hesap verebilirlik kavramları bakımından demokratik olmamaları ve işleyişlerinin vatandaşlardan uzak gerçekleşmeleri şeklinde ifade edilebilmektedir” (Ultan, 2018, s 12). Bu yaklaşımda bahsi geçen kavramlardan hareketle seçimlerde oy kullanma oranı, seçimle iş başına gelip gelmeme ve yönetimde gizlilik esaslarının sınırı gibi önemli noktalar demokrasi açığını ortaya çıkaran veya bu riski azaltan durumlardır. Bu bakımdan seçimle iş başına gelirse dahi seçimlerde katılım oranının düşük seyrettiği ve karar alma/uygulama süreçlerinde gizliliğe görece fazla rastlanması aslında bir güvensizlik doğurmaktadır. Konuyu bütünsel olarak değerlendirirsek bu durum açık bir demokrasi sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demokrasi açığını tespit etmemizi sağlaması bakımından Hobsbawm anayasal demokrasiye ilişkin iki kritere vurgu yapmaktadır. Bunlar “hukukun egemenliği” ve “her yurttaşın siyasi alana eşit oranda katılımı” ilkeleridir. “Hukukun egemenliği” kavramıyla esas kastedilen siyasi erke ait yetki alanı ve kapsamına dair belirli kriterlerle kısıtlanmaya gidilmesidir. “Her yurttaşın siyasi alana eşit oranda katılımı” ilkesiyle de başkalarının özgürlük alanına girmemesi koşuluyla her yurttaşın eşit özgürlükler ve hakların tanınmasıdır. Hobsbawm’a göre demokrasi açığı olup olmadığını incelerken bu iki kriterin işleyip işlemediğine bakılması elzemdir. Ayrıca halkın siyasi süreçlere dair böyle bir zemine sahip olup olmaması da önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir (Yeldan ve Yıldırım, 2015, ss. 79-80). Demokrasinin minimal düzeyde yani seçimlerin gerçekleşmesi gibi sınırlı şekilde teşekkül etmesi demokrasi açığını ortaya çıkarmaktadır. Bunun çözümü demokrasiyi özümsemiş olan siyasal kültürün hayat bulduğu bir atmosferde siyasi partiler başta olmak üzere politikaları eleştirebilen bir muhalefet yapısının olduğu bir sistemin varlığıyla mümkündür.

Yukarıda belirtilen ölçütler önemli olmakla birlikte bunların yanı sıra demokrasi kavramının nasıl ele alındığı önemlidir. Zira gelişmiş demokrasilerde dahi oligarşinin tunç kanunu işlemekte ve belirli bir azınlık tarafından toplumu ilgilendiren müşterek konular için karar verebilmektedir. Bu durum demokrasi ile asıl arzulanan noktaya gelinmediğini göstermektedir. Buna rağmen demokrasinin varlığını koruması ve iyi bir sistem olarak görülmesindeki can alıcı nokta şüphesiz siyasi dengesizliklerle siyasi iktidar değişikliği gibi konuları diğer yönetim şekillerine nazaran daha kansız geçirmesidir. Oysa demokrasinin böylesi olumsuz ve özü itibariyle demokrasiyle çelişen taraflarıyla öne çıkmak bir yana siyasi platformda demokratik tartışmalar ile diyaloga ihtiyacı bulunmaktadır. Eğer demokrasinin 21. yüzyıl için önde gelen bir yönetim anlayışı olduğu düşünülüyorsa özü itibariyle halkın daha etkin olacağı bir demokratik düzenin oluşturulması gerekmektedir (Yeldan ve Yıldırım, 2015, ss. 80-81). Ayrıca demokratik düzende siyasi partilerin siyasi sistemdeki çeşitli kurumlara ve mevkilere bireylerin yerleştirilmesi, siyasi katılım, siyasi iletişim ve yönetişim sağlanması açısından önemli bir misyonu bulunmaktadır (Sayarı ve Bilgin, 2018, s. 128). Dolayısıyla parti içi demokrasinin işlemediği takdirde bu durum lider sultasını doğurmakta ve oligarşinin tunç kanununda olduğu gibi siyasi temsilin işlevselliğini kıran bir demokrasi sorununu teşkil etmektedir.

Demokrasi açığını doğuran temel unsurlardan biri de siyasal katılım sorunlarıdır. “Siyasal katılım temelde yönetilenlerin yönetimde söz sahibi olması, yöneticilerini seçebilmesi ve alınacak kararlara tesir edebilmesi olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda siyasal katılım, bilinçli bir eylem kümesi olup, beklentiler sonucu ortaya çıkan talep ve işleyişe yönelik tepkiler olarak

nitelendirilebilir” (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 43). Siyasi katılım, temsili demokrasilerin doğması ve uygulanmasıyla gündeme gelmiştir. Dahası bu durum bir sorunsala dönüşmüştür. Çünkü demokrasinin ilk uygulandığı haliyle vatandaş herhangi bir aracıya ihtiyaç duymaksızın siyasal arenada kendi çıkarlarının peşinden koşarak kendi kararlarını alma ve icra etme imkânına sahipken, temsili demokrasi doğası gereği temsilcileri ortaya çıkarmıştır. Bu durumda aracılardan etkinliğinin artmasıyla birlikte siyasal alanda siyasal katılımın ne düzeyde olduğu ise tartışma konusu haline gelmiştir (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 50).

Bir toplumda siyasal katılım davranışının ortaya çıkması ve gelişebilmesi bazı parametrelere bağlıdır. Bu bağlamda başlıca parametreler; yurttaşların sosyo-kültürel durumları, siyasi görüşleri, toplumun demokrasi düzeyi, siyasal kültürü ve ülkedeki yasal düzenlemeler olarak sıralanabilir. Yurttaşların kişisel özellikleri ve toplumsal yapı siyasal katılıma ilişkin eylemde bulunmaya uygun zemine sahip olsa da ülkenin siyasi kurumlarında demokratik anlayış hâkim değilse bu siyasi iklim içerisinde katılım zorlaşacaktır. Bu durumda demokrasi pratiklerinin etkinliği ile katılımın aslında birbirini beslediği görülmektedir. Tam aksi bir durumda da birbirini olumsuz etkileyeceği ve sarkacın aşağıya doğru gideceği söylenebilir. Kişi, grup ve kurumlar siyasal katılım yolları vasıtasıyla siyasi davranışların ortaya çıktığı bir yönetim ekosistemi içerisinde bulunmaktadır. Eğer sarkaç aşağıya doğru giderse özellikle siyasal sosyalleşme araçları etkin şekilde kullanılmayacak ve belirgin bir siyasi davranış ortaya çıkmayacaktır. Bu aşamada siyasal katılımın doğasını açıkladıktan sonra siyasal katılım yollarını irdeleyeceğiz. Siyasal katılıma ilişkin en bilinen yol “oy kullanma” davranışdır. Buna ek olarak “sivil toplum kuruluşları” ile “siyasi partilere üyelik”, “seçilmişleri görevden düşürme”, “çevre koruma”, “kent planlanması”, “halk dayanışması” gibi katılım yolları bulunmaktadır (Akıncı ve Eriş, 2019, s. 51).

Katılım sorunları yanı sıra temsilde adalet sorunu da demokrasi açığına neden olan önemli bir husus olarak görülebilir. Betimleyici temsil kısmında ele aldığımız bu konuyu açacak olursak pratikte gençler ve kadınlar gibi toplumsal grupların temsil sorunu bulunmaktadır. Ancak ne yazık ki yönetimde istikrar yani hızlı ve etkin hükümet etme anlayışı daha öncelikli görüldüğü için meclisin halkın yansıması, mini bir kompozisyonu olmasını engellemektedir. Bu sebepten ötürü örneğin Türkiye’de nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların mecliste temsiliyet oranı nüfusa görece çok daha düşüktür. Hakeza gençler için de aynı şeyi ifade edebiliriz. Ayrıca seçim sisteminden ötürü ülkeden ülkeye değişkenlik göstermekle birlikte baraj uygulamaları ve bir partinin oyların yarısından fazlasını almamasına rağmen mecliste görece salt çoğunluğa ulaşması demokrasi açığı oluşturan unsurlardır. Bu durumun bir diğer dikkat çekici yansıması da demokrasilerde baraj uygulamaları aslında güçsüz bir parlamento manasına gelmektedir. Çünkü barajdan ötürü sistem dışında kalan gruplardan kaynaklı olarak çoğulcu bir yapı oluşmadığı için parlamentonun meşruiyeti sorgulanmaktadır.

SONUÇ

Siyasi temsil sorunu olarak demokrasi açığı konusu bağlamında gerek demokrasi gerekse siyasi temsil kavramlarına dönük olarak yapılan literatür çalışmasıyla bu iki kavramın mahiyeti ele alınmış ve konu biraz daha açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Yapılan değerlendirmeler ışığında esasında siyasi temsilin demokratik yönetimlerde daha etkin şekilde icra edilmesi muhtemel görülmektedir. Ancak teori ile pratikte olanların aslında aynı hüviyete sahip olmadığı yönünde yoğun bir eleştiri söz konusudur. Çünkü temsilden kaynaklı olarak temsilciler iktidarın kaynağını halktan almakta ancak seçildikten sonra bağımsız şekilde hareket etmektedir. Seçim sistemine bağlı olarak 4-5 yılda bir halkın iradesi adı altında oylamanın pratikte aktif değil pasif bir siyasi katılım ve temsiliyet ilişkisi doğurduğu

görülmektedir. Bu durumdan ötürü her ne kadar resmi olarak belli bir tabana oturmasa da post-modern temsil yöntemleri ortaya çıkmaktadır. Elbette onlar da şu ana kadar güvenilir bir zemine oturmadığı için literatürde henüz yoğun bir karşılık bulamamaktadır. Ancak siyasi temsilin demokrasi kabına sığmadığı ve yurttaşların yönetimde söz sahibi oluyor diye atfedilen sistemin önemli açmazları olduğu açıktır. Bu durumun çözümü de demokratik yapıların daha şeffaf olmasının yolunu açacak resmi kurumların kurulması ve bunların icra gücünün olmasıdır. Eğer kamu düzeni esas alınarak hükümet etmenin hızı ve etkinliği öncelik kazanıyorsa, güya realist davranılarak siyasi temsil adı altında siyaset alanının bir avuç siyasi grubun eline teslim edilmesinin ne kadar doğru olup olmadığı tartışılmalıdır. Bu bakımdan demokrasi açığının analizinde temelde yatan kavramların pratikte etkinlik kazanması gerekmektedir.

Elbette günümüzdeki şartlar itibariyle Atina kent devleti döneminde olduğu gibi doğrudan demokrasiyi uygulamak mümkün değildir. Ancak devlette her yurttaş eşit haklara sahipse bunun kullanımı ve yönetimi neden göreceli olarak dezavantajlılığının lehine olmasın? Bu kurgu sağlanmadığı ve pratiğe yansımadağı takdirde demokrasi ve siyasi temsile ilişkin tartışmalar kesintisiz devam edecektir.

Pitkin'nin (2014) *Temsil Kavramı* isimli kitabında vurguladığı önemli hususlar dikkatimizi celp etmektedir. Asli temsil olarak ifade edilen kısımlarda halkın temsil edildiğine inanmasının yeterli olmadığı, kurumların da bu görevleri ifa etmesi gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla siyasi temsilin özü itibariyle uygulanabilmesi için siyasal alanda kurumsallaşma hayati bir öneme sahiptir. Aksi halde temsili bir hükümet adı altında aslında oligarşinin tunç kanunu sorunsalı ile karşı karşıya kalınmaya devam edilecektir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A., Eriş, V. (2019). 21. Yüzyıl Demokrasilerinde Siyasal Katılım: Türkiye Örneği. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 35–55.
- Aktan, C. C. (2016). İdeail Bir Siyasal Yönetim Arayışı ve Anayasal Demokrasi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1-20.
- Demir, N. (2010). *Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları*. 10(2), 597–611.
- Demirhan, K. (2015). Yönetimin Sınırlandırılması ve Siyasal Temsil İlkelerinin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 111–120.
- Kaymaz Mert, M. (2020). Geleneksel ve Post-Modern Siyasi Temsil Yöntemleri: Bir Karşılaştırma. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 59–71.
- Konuralp, E. (2016). Transformation of Secularism in Turkey: Debating Post-Secularism Under the AKP Rule. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*. Ankara.
- Örs, B. (2006). Siyasal Temsil. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (35), 1-22.
- Özkan, M. (2020a). Temsili Demokrasiden Demokratik Temsile: Pitkin'i Yeniden Düşünmek. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(58), 55–83.
- Özkan, M. (2020b). Demokrasi ve Temsil: Paradoksu Rousseau Üzerinden Okumak. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 29(2), 403–430.
- Sayarı, S., Bilgin, H. D. (2018). *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pitkin, H. F. (2014). *Temsil Kavramı*. (Çev. Seda Erkoç). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Ultan, M. Ö. (2018). Avrupa Birliği Hukuku Bağlamında Yetki ve Demokrasi Açığı Sorunlarına Siyasal Bir Bakış. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 1-17.
- Varlık, Ü., Ören, B. (2003). Demokrasi ve Temsil. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 173-185.
- Yeldan, E., Yıldırım, D. (2015). Küreselleşme ve Sanayisizleşme Bağlamında Türkiye'de ve Dünyada Demokrasi Açığı. *Çalışma ve Toplum*, 2, 65–88.